

Hükümet Programları Üzerinden Türkiye'nin Mekansal Stratejilerinin İzini Sürmek
Tracing Turkey's Spatial Strategies Through Governmental Programs
Saadet AYDIN

FAVAR (Factor-Augmented Vector Autoregression) Modeli Literatür Taraması
Favar (Factor-Augmented Vector Autoregression) Model Literature Review
Bige KÜÇÜKEFE, Dündar Murat DEMİRÖZ

Yabancılaşma: Bir Özgürleşme Sorunu
Alienation: A Problem of Freedom
O. İnan ŞENSES

TR5 (Batı Anadolu) Bölgesinin İnovasyon Performans Kapasitesi Üzerine Bir Uygulama
TR5 (West Anatolia) Region With an Application on the Performance of Innovation Capacity
Zeynep KARAÇOR, Erhan DUMAN

Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri
Trade Wars And Their Effects On World Economy
Nuran ERTÜRK

Küreselleşmeyle Birlikte İş Kazalarının Değişen Yüzü: İş Cinayetleri
The Changing Face of Bnusiness Accidents with Globalisation: Job Killings
Tuğçe SAYIS

Book Review

Eleştirel Ders Kitabı: Eleştirel Düşünürün Mikroiktisat Klavuzu (Rod Hill ve Tony Myatt)
The Economics Anti-Textbook: A Critical Thinkers Guide
Serdar DUMLUPINAR

Fiscaoeconomia, 2017 Vol.1(2)

FISCAOECONOMIA

FISCAOECONOMIA
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
Journal of Social Sciences

Fiscaoeconomia Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt/Volume:1 Yıl/Year:2017 Sayı/Issue: 2
e-ISSN: 2564-7504

İmtiyaz Sahibi/ Published by

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif EREN

Editör Kurulu /Editorial Board

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif EREN (Ömer Halisdemir Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Altuğ KÖKTAŞ (Ömer Halisdemir Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU (Ömer Halisdemir Üni.)

Editörler/Editors

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Arif EREN (Ömer Halisdemir Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Altuğ KÖKTAŞ (Ömer Halisdemir Üni.)

Editör Yardımcıları/Associate Editors

Yrd.Doç.Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üni.)

Yrd.Doç.Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU (Ömer Halisdemir Üni.)

Araş. Gör. Emre ATSAN (Ömer Halisdemir Üni.)

Sekretarya/Secreteriat

Kerem KERKEZ, Nuran ERTÜRK, Cihan ÖZTÜRK, Çağatay KARA, Tolga ÇELİK, Barış ÇETİNKAYA,
Zafer ADALI, Mert ŞAKI, Ekrem TOPARLAK

Yayın Kurulu/Publishing Board

Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca (Milano)

Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Mübariz HASANOV, Okan Üniversitesi

Prof. Dr. Immanuel NESS, Brooklyn College of the City University (USA)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Arif EREN, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Altuğ KÖKTAŞ, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK, Artvin Çoruh Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University (Netherlands)

Akademik Danışma Kurulu/Academic Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet ÖZALP, Hitit Üniversitesi

Doç. Dr. Taha Bahadır SARAÇ, Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Aziz KONUKMAN, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ali Eren ALPER, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Erinç YELDAN, Bilkent Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Baki DEMİREL, Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Bayram KAYA, Giresun Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Bige KÜÇÜKEFE, Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Enzo MINGIONE, Università di Milano-Bicocca (Milano)

Yrd. Doç. Dr. Çağatay ŞAHİN, Ordu Üniversitesi

Prof. Dr. Ersan BOCUTOĞLU, Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇETİN, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Fahriye ÖZTÜRK, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Doğan BAKIRTAŞ, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan Naim ARDOR, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fındık Özlem ALPER, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ÖZEL, Hacettepe Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Hünkar GÜLER, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. İşaya ÜŞÜR, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Kerem GÖKTEN, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa DURMUŞ, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mete DİBO, Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Müslüme NARİN, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Saadet AYDIN, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Sinan SÖNMEZ, Atılım Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Şükrü APAYDIN, Nevşehir Hacıbektaş Üniversitesi

Prof. Dr. Ufuk SERDAROĞLU, Gazi Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Taha Emre ÇİFTÇİ, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur ESER, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Veysel DİNLER, Hitit Üniversitesi

Prof. Dr. Ziad MAJED, The American University Of Paris

Yrd. Doç. Dr. Yeliz SARIÖZ GÖKTEN, Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Bahadır AYDIN, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Fevzi ENGİN, Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. R. Koray YILMAZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Yavuz YAYLA, Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Özgür BOR, Atılım Üniversitesi

Dr. Abraham GARCIA, Maastricht University

İkinci Sayı Hakem Kurulu

Doç. Dr. Onur SUNAL (Başkent Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yavuz YILDIRIM (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa OĞUZ (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Selçuk BUYRUKOĞLU (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yeliz GÖKTEN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAMACI (Bartın Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Dilek ÇETİN (Kırıkkale Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Ömer LİMANLI (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Kerem GÖKTEN (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Aslıhan NAKİBOĞLU (Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Murat BERBEROĞLU (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Orhan ŞİMŞEK (Artvin Çoruh Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Çağatay ŞAHİN (Ordu Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Yusuf Muratoğlu (Hitit Üniversitesi)

Editör Kurulundan

ve ikinci sayı...

Festina lente

Dergimizin Mayıs sayısı (ikinci sayı) altı makale ve bir de kitap eleştirisi-tanıtımı ile yayınlanmıştır.

Bu sayıdaki ilk çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümü öğretim üyesi olan Yrd. Doç. Dr. Saadet Aydın tarafından kaleme alınan “Hükümet Programları Üzerinden Türkiye’nin Mekansal Stratejilerinin İzini Sürmek” başlıklı makaledir. Makale Türkiye’de 1920’den 2017 yılına kadar iktidarda olan hükümetlerin kentleşme, gecekondular, imar ve bölgesel gelişme politikalarını yayınladıkları Hükümet Programlarına dayanarak tarihsel bir perspektifle ele alan kapsamlı bir çalışmadır.

Bu sayıdaki ikinci çalışma, Namık Kemal Üniversitesi Marmara Ereğlisi Meslek Yüksek Okulu Öğr. Gör. Dr. Bige Küçükkefe ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Murat Demiröz tarafından hazırlanan “FAVAR (Factor-Augmented Vector Autoregression) Modeli Literatür Taraması” başlıklı makaledir. Faktör Arttırımlı Vektör Otoregresyon yöntemi olan FAVAR’ın, büyük veri setlerini kullanabilmeye imkan tanıması ve makroekonomik faktörleri sistematik ve tutarlı biçimde tahmin edebilmesi nedeniyle kullanılmasının önemini vurgulayan ekonometri teorisine ilişkin kapsamlı bir literatür taramasını ihtiva eden bir çalışmadır.

Bu sayıdaki üçüncü makale ise Ahi Evran Üniversitesi İİBF iktisat bölümü öğretim elemanı Dr. İnan Şenses tarafından “Yabancılaşma: Bir Özgürleşme Sorunu” başlığı ile kaleme alınmıştır. Çalışmada yabancılaşma, tin ilişkisi ve din ilişkisi bağlamında Hegel ve Feuerbach’dan hareketle ele alınmıştır. Marx’ın bu konudaki konumlanışını ise özgürlük sorunu bağlamında ele alan başarılı ve özgün bir çalışmadır.

Bu sayıdaki dördüncü makale ise Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Zeynep Karaçor ve Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksek Okulu Öğretim görevlisi Dr. Erhan Duman tarafından “TR5 (Batı Anadolu) Bölgesinin İnovasyon Performans Kapasitesi Üzerine Bir Uygulama” başlıklı çalışmadır. Çalışma Dr. Duman’ın Doktora tezinden türetilmiştir. Çalışmada bölgesel inovasyon ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki Matlab programı yardımıyla normalizasyon yöntemleriyle incelenmiş ve bölge ekonomisinin daha dinamik olması için öneriler sunulmuştur.

Bu sayıda beşinci sırada yer alan çalışma “Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri” başlığıyla Nuran Ertürk tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışmada Küresel Kriz sonrasında uygulamaya konan korumacılık politikaları ve kurlar ile oynanmaların yol açtığı ticaret savaşlarının dünya ekonomisinde ne tür etkilere yol açtığı tartışılmıştır. Krizlerden çıkış reçetelerinin ticaret savaşları doğurduğu ve bu savaşlara giren kırılgan az gelişmiş ülkelerin zararlı çıktığı çalışmanın önemli değerlendirmelerindedir.

Bu sayıdaki son makale Tuğçe Sayıs tarafından kaleme alınan “Küreselleşmeyle Birlikte İş Kazalarının Değişen Yüzü: İş Cinayetleri” başlıklı yazıdır. Bu çalışmada küresel ekonomide artan rekabet sonucunda işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında alınan tedbirlerin yetersiz kaldığı hareketle Türkiye’de iş kazaları ve meslek hastalıklarının değişimi temel istatistikler yardımıyla değerlendirilmiştir.

Bu sayıda yer alan son çalışma ise kitap incelemesi bölümünde yer almaktadır. Serdar Dumlupınar tarafından Rod Hill ve Tony Myatt tarafından hazırlanmış “İktisat: Eleştirel Ders Kitabı: Eleştirel Düşünürün Mikroiktisat Klavuzu” isimli kitap Heretik yayınlarından çıkmış ve Hüsnü Bilir tarafından çevrilmiştir. Çalışmada ana akım ders kitaplarına yöneltilen bir eleştirel iktisat kitabı niteliğinde olan kitabın, incelenmesine yönelik olarak her bölümün içeriği ve ana fikri sunularak kitabın genel değerlendirmesi yapılmıştır

İkinci sayımızın yeni tartışmalar ya da en azından fikir kıvılcımları yaratabilmesi ümidiyle hepinize iyi okumalar dilerim.

Fiscaoeconomia, 2017 Vol.1(2)

Editör Kurulu Adına
Dr. Ahmet Arif EREN

Hükümet Programları Üzerinden Türkiye'nin Mekansal Stratejilerinin İzini Sürmek

Saadet AYDIN¹

Tracing Turkey's Spatial Strategies Through Governmental Programs

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 29.06.2016

Date Accepted: 24.11.2016

JEL Classification:

O18

R11

R58

Keywords:

Government Programs

Urbanization

Regional Development

Slum Squatting

ABSTRACT

This study examined the Governments Programs, published by governments that have been in power from 1920 to 2017, in regards to the urbanization, squatting, zoning and regional development policies of governments in Turkey. The aim of this study is to determine and reveal these policies, namely "spatial strategies", in these official political documents (the Government Programs) and then to shed light on the historical background and roots of urban and regional problems in today's Turkey. In this context it is important to put forward and examine these questions in detail: Currently, what are the key urban and regional issues and problems? How these problems have been described from past to present by all governments in power? What do they offer and what are their strategies to those issues? How are these strategies formulated in the Government Programs? Is there any differences between today's Government Program and previous programs in regards to determine the problems and develop a policy on spatial issues? Are there any differences between political stability and instability periods in regards to determine the problems and develop a policy on spatial issues? For answering these question all Government Programs were used as main reference guide.

¹ Yrd. Doç. Dr. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Gököy Kampüsü Bolu sonuvars@gmail.com

Özet

Bu çalışma, Türkiye'de 1920'den 2017 yılına kadar iktidarda olan hükümetlerin kentleşme, gecekondulaşma, imar ve bölgesel gelişme politikalarını yayınladıkları Hükümet Programlarına dayanarak incelemektedir. Çalışmanın amacı resmi politika belgelerindeki (Hükümet Programları) "mekansal stratejiler" olarak da bilinen söz konusu politikaları ortaya çıkarmak ve böylece günümüz Türkiye'sinin kentsel ve bölgesel sorunlarının arka planına ve tarihsel köklerine ışık tutmaktır. Bu bağlamda şu soruları ortaya koymak ve ayrıntılı incelemek önemlidir: Günümüzün temel kentsel ve bölgesel sorunları nelerdir? Geçmişten günümüze iktidara gelen bütün hükümetler bu sorunları nasıl tanımlıyorlar? Bu sorunlara ilişkin önerileri ve stratejileri nelerdir? Bu stratejiler, Hükümet Programlarında nasıl formüle edilmektedir? Mekânsal meselelere ilişkin sorunları belirleme ve bir politika geliştirme bakımından geçmişin ve günümüzün hükümet programları arasında bir fark var mıdır? Mekânsal meselelere ilişkin sorunları belirleme ve bir politika geliştirme bakımından siyasi istikrar ve istikrarsızlık dönemleri arasında fark var mı? Bu soruları cevaplamada temel referans kaynağı olarak bütün Hükümet Programları kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Programları, Kentleşme, Bölgesel Gelişme, Gecekondulaşma

Giriş

Bu çalışmanın konusu, 1920-2017 yılları arasında kurulan ve açıklanmış bir programa sahip olan bütün hükümetlerin programları üzerinden, Türkiye'nin kentleşme ve bölgesel gelişme politikalarıdır. T.C. hükümetlerinin siyasi irade bildirimini olarak kabul ettiğimiz programlarının ne tür mekânsal stratejiler içerdiğinin ve ülkenin kronikleşen sorunları olarak varlığını sürdüren sağlıksız kentleşme ile dengesiz bölgesel gelişme ve gelişememe sorunlarının, kronolojik bir yöntemle siyasi bir metin olan hükümet programları üzerinden incelenmesidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşanan kentleşme sorunları, bölgelerarası dengesizlik ve bunlardan kaynaklanan toplumsal hareketliliğin (göç, gecekondulaşma ve güvenlik gibi) baş sorumluları olan hükümetlerin, politika önerilerini ve vaatlerini barındıran programlarında nelere vurgu yaptıklarını, hangi kaygılarla yola çıktıklarını anlamaya çalışmaktır. Amaç cümlesinden de anlaşılacağı gibi, çalışmada temel

iddia, siyasal iktidarların mekân politikalarının, öngörü ve uygulamalarının, sorun çözmekten çok sorunla “uğraşmayı” ve mekânı siyasallaştırarak iktidar mücadelesinde bir araç haline getirmeyi tercih ettikleri şeklindedir. Böylece henüz çözüme kavuşmamış mekânsal sorunlar için söylenecek ve yapılacak çok iş varken, iktidarlar kendilerini sorunlar üzerinden var edebilmektedirler.

Bu çerçeveden hareketle, çalışmada 1920-2017 arası dönemde iktidara gelen hükümetlerin kentleşme ve bölgesel gelişmeye ilişkin yaklaşımları, hükümet programları temel alınarak tarihsel bir perspektifte incelenmektedir.² 2000’ler Türkiye’inde kentleşmenin henüz tamamlanamamış ve bölgesel sorunların çözülmemiş olduğu; 65 hükümet kurmuş bir devletin mekân perspektifinin ve mekâna ilişkin siyaset söyleminin sorunlu olduğu ve bunun da yönetimin eyleme biçimine tam olarak yansımadağı söylenebilir.

I. 1920-1960 Dönemi: Planlamadan Önce

1920-1960 arasının ilk alt dönemi 1920-1923 yıllarını içeren ve Devletin sancılı kuruluş yılları olarak da adlandırılabilir olan İcra Vekilleri Heyetleri’nin yönetimindeki dönemdir. Yeni bir devlet kurmanın ve onu korumanın temel kaygıyı oluşturduğu bu ilk dönemde mekânsal *strateji ve politikalar* pek görülmez. İkinci alt dönemi oluşturan 1923-1950 arası Türkiye’de tek parti dönemi olarak adlandırılır. Bu dönemde hazırlanan hükümet programları aynı zamanda CHP’nin güncellenmiş parti programlarıdır. Bütün programların ortak kaygısı, yeni doğan Türkiye Cumhuriyeti devletini geliştirmek ve yaşatmaktır. Bu nedenle hazırlanan hiç bir programda anlamlı ve kapsamlı bir mekânsal gelişme politikasına rastlanmamakta; iç güvenlik ve otorite oluşturma çabaları ön plana çıkmaktadır. Ancak, dönemin uygulanan politikalarına bakıldığında çok önemli mekânsal stratejilerin izlendiği de görülmektedir. Birinci strateji, 13 Ekim 1923’de tek maddelik bir kanun teklifi ile resmi başkent ilan edilen Ankara’dan ülkenin dört bir yanına uzanan demiryolları ile yeni başkent in ülkeye nüfuz etmesi amaçlanmıştır. Bu demiryolları üzerindeki küçük kent ve kasabaların

² Çalışmada, 1920’den 1987’ye kadar kurulmuş olan hükümetlerin programlarına, Belma Aktürk ve Nuran Dağlı’nın “Hükümetler ve Programları” adlı 3 ciltlik eserlerinden ulaşılmış olması, bu süreci hem kolaylaştırmış hem de hızlandırmıştır. 1987 sonrası programlarına ise web sayfaları üzerinden ve her bir hükümet için ayrı ayrı ulaşılmıştır. Kurulan 65 hükümetin programlarının her birine ayrı referans vermek/göstermek, hacmi gereğinden fazla artırdığı için, 1989 yılında kurulan 47. Hükümete kadar olan kısım, kaynakçada ayrıca gösterilmemiştir. Bu döneme ait bütün bilgiler Aktürk ve Dağlı’nın 3 ciltlik çalışmasından derlenmiştir.

yakınlarında KİT niteliğinde fabrikalar kurularak nüfus ve sermaye açısından bir yerleşme sağlanmaya çalışılması ikinci stratejiyi oluşturmuştur. Anadolu'nun hemen hemen tüm yerleşmelerinde kurulan *halkevleri* aracılığıyla da kent mekânı üzerinden ulusal modernleşme projesi hayata geçirilmiştir. (Tekeli, 1998: 5). Ankara, bu dönemde Türkiye kentleşmesinin, gecekondu ve konut politikalarının laboratuvarı gibi düşünülebilir. Belediye yapılanması ve imar planlaması için de öncü bir rol oynamıştır. Yeni kurulan cumhuriyet rejiminin başarısı, Ankara'nın bir modernite projesi olarak kentsel başarısına bağlanmış gibidir.

Kendisi girmese de İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1940-1945 arası yıllar, Türkiye için de zorluklarla doludur. Çok partili yaşama geçiş sinyallerinin verildiği, Marshall yardımlarının Türkiye'ye de ulaştığı 1945 sonrası ve özellikle 1950'li yıllar ise, kırım çözülmeye ve hızlı bir kentleşmenin yaşanmaya başladığı yıllardır. Günümüzde yaşanan mekânsal sorunların tarihsel köklerini dünyanın ve ülkenin çok hızlı dönüşümler yaşadığı bu dönemde aramak gereklidir. 1950-1960 arasında ise iktidarda yalnızca bir parti, yeni kurulmuş olan Demokrat Parti yer almış ve önceki dönemin mekânsal stratejisini tümüyle dönüştürmeye çalışmıştır.³

3 Mayıs 1920–29 Ekim 1923 İcra Vekilleri Heyetleri (İVH) dönemi

Türkiye, 3 Mayıs 1920'den 29 Ekim 1923'e kadar *İcra Vekilleri Heyeti* (İVH) eliyle yönetilmiştir. Yaklaşık üç buçuk yıl süren bu dönemde beş ayrı Heyet görev almıştır. Dönemin temel özelliği, bağımsızlık savaşının ardından ülke içerisinde toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasal alanı kapsayan yapısal bir dönüşümün başlangıcı olmasıdır. İlk İVH'nin programında, ülke genelinde yol ve köprü inşaatlarıyla Ankara - Sivas demiryolunun yapımı öngörülmüştür. Savaştan çıkan ülkenin ekonomisi çökmüş olduğu için ancak çok zorunlu birkaç inşaat işinden söz edilebilmektedir.

İkinci, üçüncü ve dördüncü İVH'lerinin programları hazırlanmamıştır. Beşinci İVH'nin programının ana teması bütçe kısıtları ve maliyenin güçsüzlüğü üzerinedir. İç ve dış güvenlik konusuna önem verilmiştir. Eylül 1923'de okunan bu programda, yurdun dört bir

³ Türkiye'nin kentleşme deneyimini, 1923-1950 ulus-devletin kentleşmesi; 1950-1980 emek gücünün kentleşmesi ve 1980 sonrası için de sermayenin kentleşmesi şeklinde dönemlendiren bir çalışma için bkz. (Şengül, 2012: 356)

yanına askeri okullar ile İstanbul dışında bir yere polis okulu açılmasından söz edilmektedir. Hapishanelerin iyileştirilmesi ve yeni hapishanelerin inşaatı öngörülmekte, bataklıkların kurutulması için de bir miktar para ayrılmaktadır. *Denk bütçe* ilkesine bağlı kalındığı için, bayındırlık hizmetleri bile olsa, hiçbir konuda borçlanma yoluna gidilmemektedir.

Bu dönemde ağırlık tarım sektörüne verilmiştir. Ülke sekiz tarım bölgesine ayrılmış ve her bölgede bir tarım okulu açılması istenmiştir. Ziraat Bankası öncülüğünde bir bankacılık okulu kurulmasına ve Zonguldak'ta kömür madenlerinin işletilmesi için bir yasa hazırlanmasına karar verilmiştir. Burjuvazisinin gereksinimlerine karşılık vermek ve devlet eliyle sermaye birikimini başlatmak üzere Türkiye Sanayi Bankası ile Trabzon'da ticaret okulu açılması programda yer almıştır. Ülkenin fiziki olarak yeniden yapılanması için özel kesim inşaat şirketlerinin özendirilmesi ve vergi bağışıklıklarından yararlandırılması kararlaştırılmıştır. V. İcra Vekilleri Heyeti'nin dönemi içinde Ankara bir kanun maddesi ile resmi başkent ilan edilmiştir.

29 Ekim 1923- 22 Mayıs 1950 dönemi

29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 22 Kasım 1924'e kadar olan dönemde, İsmet İnönü'nün Başbakan olduğu iki hükümet kurulmuştur. Ancak bu iki hükümetin de programı yoktur. Hükümetin Meclis'e sunulduğu oturumda Başbakan İnönü, halkın "laf değil iş" beklediğini ve kendilerinin de iş yapmak üzere göreve geldiklerini söyleyerek, bir program sunmadan göreve başlamıştır. 22 Kasım 1924'de *Fethi Okyar Hükümeti* kurularak programı okunmuştur. Bu ilk cumhuriyet hükümeti programında kentleşme ve bölgesel gelişmeye ilişkin politikalara yer verilmemiştir. Programda, Karadeniz'den Doğu Anadolu'ya demiryolu yapımı için kaynak bulma gereğine dikkat çekilmiş ve yabancı sermayeden gerektiğinde yararlanılabileceği belirtilmiştir.

3 Mart 1925'de kurulan ve programı olmayan *III. İnönü Hükümeti*'nin ardından, *IV. İnönü Hükümeti* 1 Kasım 1927'de kurularak göreve başlamıştır. Hazırlanan programda iç güvenlik, Doğu illerindeki gerici eylemler gibi ifadeler yer verilmiştir. Bu dönemde, İstatistik Genel Müdürlüğü sayımına göre Türkiye nüfusu yaklaşık 14 milyondur. 32 milyon lira olarak belirlenen devlet bütçesi ise savunma ve bayındırlık hizmetleri arasında pay

edilmektedir. Bayındırlık hizmetleri ise demiryolu ve su ağının kurulması ile sınırlıdır. Ancak, bu program döneminde Ankara'nın imar planının yaptırılması için uluslararası bir yarışma açılmış ve Alman plancı Jansen 1928'de yarışmayı kazanarak, Ankara'yı kapsayan imar planını 1932'de tamamlamıştır (Sey, 1998:30).

2 Ekim 1930 tarihinde *V. İnönü Hükümeti*'nin programı açıklanmıştır. Programda öne çıkan konular; liman ve rıhtım hizmetlerinin kamu hizmeti kapsamına alınması, gelir getirmeyen arsalarla bataklık ve çalılıkların vergisinde indirim yapılması ve orman, bağ ve meyve ağacı yetiştirenlere uzun süreli vergi bağışıklıkları getirilmesidir. Kentleşmeye, kentsel hizmetlere ya da bölgesel gelişmeye yönelik herhangi bir hükümet çalışmasının olmadığı bu programda, *devletçi politikalarla* ulusal ekonomiyi iyileştirme çabalarının izleri görülmektedir. 1929 ekonomik bunalımının tüm dünyayı saran dalgaları Türkiye'ye kadar ulaşmıştır. Ancak, ülke ekonomisinde uygulanan *devletçi ve ithal ikameci politikalar*, bunalımın etkisini hafifletmiş ve kendisini bütçe kısıtlamaları olarak göstermiştir. Bu dönemde, 4 Mayıs 1931'de kurulan VI. İnönü Hükümeti, hiçbir yeni yatırım öngörmemiştir. Mart 1935'de kurulan VII. İnönü Hükümeti de ekonomik güçlüklerle savaşmak zorunda kalmıştır. Deniz taşımacılığının iyileştirilmesi ve yenilenmesi üzerinde durulmuş, demiryolu, liman ve rıhtımların devletleştirilmesinin sinyalleri verilmiştir.

1937-1938 arası, *I. Bayar Hükümeti* dönemidir. İlk kez bu hükümetin programında kentlerin sağlıklı ve güzel gelişmesinden söz edilmiş; bu amaçla belediyelerin 5 yıllık çalışma programı, harita ve imar planları yapmaları, su, aydınlatma, kanalizasyon ile kültür ve spor işleri, çocuk bahçeleri için yönlendirilmeleri üzerinde durulmuş ve belediyelerin merkezden bir teknik büro ile denetlenmesi önerilmiştir. İstanbul öncü olmak üzere, doğal güzellik ve coğrafi konum nedeniyle turizme konu olabilecek kentlerin, bir plan içerisinde, amaca uygun gelişmesine yön verileceği belirtilmiştir. Ayrıca, bölgelerin özel koşulları göz önüne alınarak, her çiftçi ailesinin geçinebileceği kadar toprağa sahip olması; ve bu toprağın parçalanması ya da satılmasına engel olunması da bir politika olarak benimsemiştir. Bir diğer gereklilik ise, bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprağın verimlilik derecesine göre büyük çiftliklerin arazi genişliğinin sınırlandırılmasıdır. Bu programda kalkınmanın itici gücü olarak tarım öne çıkmakta; çiftçiye temel gereksinimleri olan gübre, pulluk, traktör gibi girdileri topluca temin

ederek, onu araçlardan kurtarması için *çiftçi sendikalarının* kurulması gereğinden söz edilmektedir. Demiryolu önemini korumakta ve var olan 7000 kilometrelik demiryoluna 3000 km daha eklenerek bu yolları desteklemek üzere karayolları yapılması planlanmaktadır. *Denk bütçe* ilkesi de devam etmektedir. Dönem içerisinde Fransız şehir plancısı Henri Prost İstanbul'a davet edilerek İstanbul'un çeşitli ölçeklerde imar planları yaptırılmıştır (Tapan, 1998: 78-79).

10 Kasım 1938'de Türkiye büyük önderi Atatürk'ü kaybetmiştir. 11 Kasım'da okunan *II. Bayar Hükümeti*'nin programı yalnızca Devlet'in ve Ulus'un acısını dile getirmektedir. 1939-1942 arasında I. ve II. Saydam Hükümetleri program hazırlamadan görev yapmışlardır. I. Refik Saydam Hükümeti'nin Meclis'e sunulduğu oturumda Başbakan; "... Selefim Celâl Bayar'ın istifası üzerine teşkili bana tevdi buyurulan kabineyi yüksek huzuruza getiriyorum. Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisinin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır" (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 319) diyerek, hükümet programının CHP programı olduğunu ilan etmektedir.

Başbakan Refik Saydam'ın görevi başındayken ölümü üzerine, 9 Temmuz 1942'de *I. Saraçoğlu Hükümeti* oluşmuş ve Başbakan konuşmasında, parti programının aynı zamanda hükümet programı olduğunu duyurmuştur. 9 Mart 1943'de de *II. Saraçoğlu Hükümeti* kurulmuştur. Burada da CHP programı hükümet programı olarak sahiplenilmekte ve dönemin ruhuna uygun olarak kent ve bölgeye ilişkin *mekânsal stratejilere* yer verilmemektedir.

1946-1947 *Peker Hükümeti*'nin dönemidir. Meclis artık iki partilidir ve iki de bağımsız milletvekili vardır. Programda kömür madenleri, su ürünleri ve yeraltı varlıklarını işletmek için girişimlerde bulunulması önerilmekte ve balıkçılığa ilgi gösterilmektedir. Kasaba ve kentlerin plan, su ve kanalizasyon işlerinde İller Bankası ile birlikte çalışmaları için, özel sermayenin de devreye sokulacağına işaret edilmektedir. Ankara ve doğusunda, halka örnek oluşturmak ve kentleri yeni mahallelerle güzelleştirmek için *memur evleri* yapımından söz edilmektedir. *İç göç politikası* kapsamında, özellikle iş bulmak için yaşadıkları yerleri terk eden nüfusu kendi bölgesinde istihdam etmek ve bölgede ihtiyaç duyulan kamu personelini de maaş artışları yoluyla kalmaya ikna etmek, bir bölgesel gelişme politikası ifadesi olarak kabul edilebilir.

Büyük kentlerdeki *konut sorununa* ciddi olarak eğilen ilk programı 10 Eylül 1947'de kurulan *I. Saka Hükümeti* hazırlamıştır. Çözüm olarak inşaat işlerine engel olan çimento, kereste ve demir gibi malzeme sıkıntılarını gidermeye yönelik önlemler sıralanmıştır. Tarımın ilkel araç kullanımından arındırılması ve köylünün topraklandırılması için çalışmalardan söz edilmiş ve maden işletmelerinde makineleşme vurgusu yapılmıştır. 1948–1949 *II. Saka Hükümeti*'nin programında ise *ekonomik kalkınma* için doğrudan verimli olmayan ve geciktirilebilen inşaat işlerinden vazgeçilebileceği belirtilmektedir. Yatırımlardan ve para harcamaktan olabildiğince kaçınılmaktadır. Hemen ardından kurulan Günaltay Hükümeti (1949–1950) de aynı bütçe kısıtları içerisinde hareket etmek zorunluluğu taşıdığı için programında ileriye dönük olarak yalnızca, tarımın beş yıllık bir gelişme politikasına bağlanacağını belirtmiştir.

22 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960 dönemi

1946 yılı, Türk siyasi yaşamında yeni bir partinin ortaya çıktığı, Türk merkez sağının nüvesini oluşturan *Demokrat Parti*'nin (DP) kurulduğu yıldır. DP 1950'de yapılan seçimleri kazanarak tek parti dönemini sona erdirmiş ve sonraki on yılda CHP'nin tek rakibi olmuştur. 22 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960'a kadar DP, Adnan Menderes başkanlığında ardı ardına 5 *Hükümet* kurmuştur.

1950 yılının *kentleşme* açısından önemi ise Türkiye'de hızlı kentleşme hareketlerinin başlangıç yılı olarak kabulüdür. Ancak kentleşme özendirilirken hiçbir önlem alınmamış, plansız ve çarpık kentleşmenin tohumları bu dönemde atılmıştır. 1950-1960 arasında kurulan beş Menderes hükümeti de programlarında kentleşme konusuna yer vermemiş, tarımın makineleşmesi ve karayolu yapımı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Kentleşmenin itici, çekici ve iletici güçlerinin oluşturulduğu, devletçiliğin bir yana bırakıldığı ve yerel yönetimlerin akçal olanaklarının arttırılmaya çalışıldığı bu dönemde, özelleştirme ağırlık kazanmıştır. Tarıma bütçeden daha çok pay ayrılması, köy yolları için genel bütçeden yardım verilmesinin yanı sıra, 1957'de İmar Bakanlığı'nın kurulması gündeme gelmiş; imar ve inşaat işlerinin şehircilik esaslarına uygun planlara göre yapılacağı belirtilmiştir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013).

II. 1960-1980 Dönemi: Mekâna Planlı Bakış

Şengül (2012: 356), Türkiye kentleşmesine ilişkin dönemlendirme çalışmasında 1950-1980 aralığını kullanarak, bu dönemi *emek gücünün kentleşmesi* ile tanımlar. Tarımda makineleşmenin sonucu olarak kırdan çözülen işgücünün kentlere yönelmesi, kentlerde DP ile başlayan büyük çaplı imar faaliyetleri ve emek yoğun sanayilerin gelişmesi, kentleri 1950'lerden itibaren emeğin yoğunlaştığı mekanlara dönüştürmüştür. Ancak, bu belirlemeler doğru olsa da burada tercih edilen dönemlendirme 1960-1980 biçiminde olup, ekonomiden çok siyaset ve yönetim anlayışlarındaki değişimin etkileri dikkate alınmaktadır. 1960-1980 arası dönem, askeri kadroların bir darbe ile yönetime el koyduğu ve 10 yıllık Demokrat Parti iktidarını tasfiye ettiği; yeni bir anayasanın yapıldığı; Devlet Planlama Teşkilatı adı ile anayasal statüsü olan bir kuruma, ülkenin toplumsal, ekonomik, yönetsel ve mekansal tüm alanlarının planlanması görevinin verildiği ve yine bir darbe ile noktalanmış dönemdir. Bu tarihten Kasım 1961'e kadar geçen sürede iki Gürsel Hükümeti kurulmuştur. Bu dönemde 1961 Anayasası hazırlanmış; demokratik hak ve özgürlükler, yeni anayasada güvence altına alınmıştır. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan ilk genel seçimlere kadar geçici olarak görev yapan (25 Ekim 1960–20 Kasım 1961) *I. Gürsel Hükümeti*'nin hazırladığı programda, kentleşme ve konut sorununa "Bayındırlık" başlığı altında yer verilmiştir. Programda olanaklar elverdiğince kent ve kasabaların imar izlencelerinin hazırlanacağı ve belediyelere kredi yardımı yapılacağı; bunu gerçekleştirmek için her türlü baskının göz ardı edilerek sadece gereksinimler doğrultusunda hareket edileceği üzerinde durulduğu görülmektedir. Ayrıca ucuz ve sağlıklı konut yapımı ile topraksız ya da toprağı yetersiz köylülere hakça toprak dağıtımının hızlandırılması konularına da dikkat çekilmiştir.

20 Kasım 1961'de Türk siyasi yaşamının *ilk koalisyon hükümeti* CHP-AP arasında kurulmuş, Hükümeti oluşturma görevi Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından İnönü'ye verilmiştir. 27 Kasım'da *İlk Koalisyon (VIII. İnönü) Hükümeti* programını açıklamıştır. İmar ve İskân Bakanlığının "kent planlamalarını, ülke gereksinmelerine dayanan, doğru, sağlam verilere ve çağdaş kentçiliğin ilkelerine göre" ele alacağına işaret edilen programda, "Mesken" alt başlığı altında da ilk kez *gecekondu sorunundan* söz edilmektedir. Var olan gecekonduları iyileştirmek ve köyden kente göçler nedeniyle kentlerde ortaya çıkan sorunları

gidermek için çalışmalar yapılması gereği de programda belirtilmektedir. Ayrıca, bölge planlaması çalışmalarından söz edilerek "Yurdun geri kalmış bölgelerinin kalkınması için bütün olanaklar kullanılacaktır" denilmektedir.

25 Haziran 1962 – 25 Aralık 1963 arasında görev yapan *İkinci Koalisyon (IX. İnönü) Hükümeti* programında *bölgesel gelişme* konusuna yer verilmiştir. Hükümetin, ülkenin bölgeleri arasındaki ekonomik faaliyet hacmi ve gelir düzeyi farklılıklarını gidermeye çalışacağı; *kalkınma planları ve bölge planlaması* çalışmalarında bu konunun özellikle göz önünde tutulacağı belirtilmiştir. Programda, bölgeler arasındaki dengesizlikler vurgulanmıştır. Sağlık personelinin yoksuluk bölgelerinde istekle çalışmaları için özendirilmesi alınacak önlemlerden birisidir.

25 Aralık 1963 – 20 Şubat 1965 arasında *Üçüncü Koalisyon (X. İnönü) Hükümeti* yer almaktadır. Hükümetin programında, lüks konut yapımını azaltacak önlemler alınırken kentlerde ve köylerde kendi evini yapana yardım edileceği ve arsa vurgunculuğunun önleneceği vurgulanmaktadır.

20 Şubat 1965 – 27 Kasım 1965 arası iktidarda olan *Dördüncü Koalisyon (Ürgüplü) Hükümeti*, programında *imar ve iskân işleri* arasında bölge planlama, şehircilik, konut ve yapı malzemesi konularının önemine dikkat çekilmektedir. Köy ve kentlerde yoksul halkın ucuz ve sağlıklı konut sahibi olabilmeleri ya da kiralayabilmeleri için bir *konut politikası* uygulanacağı ve *konut ofisi* kurulacağı haberi verilmektedir. Lüks konut yapımı yerine ucuz, sağlam ve sağlıklı, halk tipi konut yapımının özendirileceği, gecekonduların sorunlarının plan içeriğine uygun ele alınacağı da bu programda yer alan ifadelerdir.

27 Kasım 1965 – 3 Ekim 1969 tarihleri arasında *I. Demirel Hükümeti* görev yapmıştır. Bu hükümetin hazırladığı program ise, *kentleşme* ve özellikle de *bölgesel gelişme* konusunda en ayrıntılı değinmelerde bulunan izlencedir. Öncelikle bölgelerarası gelişme farklılıklarını azaltmak üzerinde durulmuş, dengeli ve hakça bir toplumsal kalkınma amacına ancak bu yoldan ulaşılabileceği belirtilmiştir. Hükümet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yaşam koşullarının ülkenin diğer bölgelerinden çok farklı ve güç olduğunun farkındadır. Bölge insanların iş olanaklarına ve daha müreffeh bir yaşama kavuşturulması için altyapı ve

sanayi yatırımlarının yapılması gerekmektedir. Bu amaca yönelik olarak bu bölgelere yatırım teşvikleri uygulanması ve yatırım indirimi oranları belirlenmesi konuları üzerinde durulmuş; teknik eğitim ve öğretim gibi araçlarla, bölge halkının yaşam ve eğitim düzeylerinin yükseltileceği vurgulanmıştır. Programda imar ve iskân işleri bölge planlama, şehircilik, konut ve yapı malzemesinin iyileştirilmesi gibi esaslara dayanan düzenli ve dinamik bir politikaya bağlanmıştır.

Gecekonduya yönelik politika üreten ilk program bu hükümete aittir. *Gecekondu ıslah yasası* çıkarılarak var olan gecekonduların yasallaştırılması ve elektrik, su, yol, otobüs ve kanalizasyon gibi belediye hizmetlerinden yararlandırılmalarından söz edildiği görülmektedir. Bu dönemde 20 Temmuz 1966 tarihli ve 775 sayılı *Gecekondu Yasası* yürürlüğe girmiştir. Bu yasa, gecekonduların varlığının resmi olarak kabulü anlamına gelirken, altyapısız, baraka görümlü 1950'lerin gecekondularının 1970'ler sonunda yeşil, altyapılı, düşük yoğunluklu ve düzgün mahallelere dönüşmelerinin yolunu açmıştır (Şenyapılı, 1998: 311).

3 Kasım 1969 – 6 Mart 1970 arası, *II. Demirel Hükümeti* dönemidir. Bu hükümetin programında düşük gelir grupları ve bölgeler arasında, *dengeli bir ekonomik gelişme* sağlamak ve ulusal gelirin kişi başına düşen oranını artırmak, temel hedefler olarak belirlenmiştir. Türkiye'nin hızlı bir kentleşme sorunu ile karşı karşıya bulunduğu bu dönemde imar ve iskân politikalarının hedefi, kentleşmeyi düzenli bir biçimde gerçekleştirmek ve yerleşim merkezlerini çağdaş olanak ve araçlara kavuşturmak biçiminde konmuştur. Bölge ve il ölçüsünde kademeli bir yerleşim ağı kurma çalışmalarına hız verileceği ve çeşitli kentler için yapılmakta olan metropoliten planlama çalışmalarının tamamlanarak buralarda sanayi bölgeleri kurulacağı belirtilmiştir.

Turistik, tarihi ve doğal değerlere sahip bölgelerin belediye sınırları dışında kalan alanları için bir *koruma, kullanma ve denetim* düzeni kurmak üzere çevre düzeni planlarının tamamlanacağı; belediyeleri teknik ve mali yönlerden yeterli hale getirmek için bir imar fonu kurulacağı ve soğuk hava tesisleri ve kanalizasyon işlerine ağırlık verileceği söylenmektedir. Konuta ilişkin olarak, imar planlarına uygun biçimde, kentlerin çevresinde altyapıları tamamlanmış, sosyal ve kültürel gereksinimleri sağlanmış toplu konut bölgelerinin

hazırlanması ve bu yerlerden dar gelirli ailelerin yararlanmalarının kolaylaştırılması gibi öneriler yer almıştır.

Bölge konusuna gelince, özellikle *Doğu Anadolu Bölgesi’nin kalkınması* üzerinde durulmuştur. Doğu bölgeleri için alınacak önlemlerin ayrıcalıklı bölgeler yaratmayı değil de ülke bütünlüğünü perçinlemeyi amaçladığı, özellikle vurgulanmıştır. Doğunun geliştirilmesi amacıyla kullanılacak somut araç ve yöntemler ise şöyle sıralanmıştır:

1. Eğitim alanında, Atatürk⁴ ve Diyarbakır⁵ üniversitelerinin kurulması, yatılı bölge okulları, ortaokul veya sanat okullarının açılması, tarım, hayvancılık ve ormancılık okullarının geliştirilmesi ve yeni teknik okullar için yatırım yapılması.

2. Ulaşım ve altyapıya yatırım anlamında, hava ve transit ulaşım olanaklarının arttırılarak sınır kapılarının açılması, kent ve kasabalardan başlayarak bölgedeki bütün merkezlere elektrik ulaştırılması ve Keban Barajı ile Dicle ve Fırat üzerinde yeni barajlar kurulması,

3. Ekonomik yapıyı geliştirmek için de ayrıcalıklı kredi politikasına devam edilmesi, iş olanaklarının arttırılması için doğal kaynakların işletilmesi ve yeni tesislerin kurulması, sanayi siteleri, çarşılar, turistik tesisler ve büyük sulama projelerinin sürdürülmesi ve Doğu için özel bir plan uygulanarak, çok sayıda teknisyenin bölgede görevlendirilmesi, ucuz yakacak ve besi kredisi sağlanması, topraksız köylünün topraklandırılması önlemlerinden bahsedilmiştir. (Neziroğlu, Yılmaz, 2013: 2612-2614).

1970–71 arasında, Süleyman Demirel üçüncü kez başbakanlık görevini aldı. *III. Demirel Hükümeti’nin* hazırladığı hükümet programı, bir önceki dönemde yapılan bir hatanın onarılması amacını da taşımaktaydı. Demirel’in 1965 yılı hükümet programında vurguladığı *gecekondu affi*, 1970 programında “gecekonduların yapımı ve yayılmasının önlenmesi” biçimini almıştı. Ancak bu programda da var olan gecekonduların, yol, su, kanalizasyon ve elektrik gibi kamu hizmetlerine kavuşturulması ifadesi tekrarlanmış, bölge kalkınması

⁴ Atatürk Üniversitesi 1957 yılında zaten kurulmuştu. 1960’larda tıp fakültesinin kuruluşu ile büyümüştür.

⁵ Aralık 1960’da bir vakıf aracılığıyla üniversite kurma çalışmaları başlamış, 1966’da Ankara Tıp’ta 50 öğrenci Diyarbakır Tıp adına eğitime gönderilmiş ve 1969’da Diyarbakır ‘da tıp eğitimi başlamıştır.

konusunda ise bir önceki dönemin hedef ve yöntemleri aynen alınmıştır. Türkiye'nin hızlı bir kentleşme sorunu olduğundan bahisle, bölge ve il ölçeğinde kademeli yerleşmeler ağı kurulması ve metropoliten ölçekte planların yapılmasından söz edilmektedir. Ev sahibi olamayan aileleri, yasal yollarla konut edinmelerini sağlamak üzere, faizini kısmen ya da tamamen devletin yüklediği kredi olanaklarından yararlandırırken, ucuz arsa, proje, faizsiz kredi ve geliştirilmiş yapı teknik ve araçlarıyla da gecekonduyu yapımını önlemeyi hedeflemektedir. Anakent bölgelerinde sanayi sitelerinin yapımından da söz edilmektedir.

Başbakan Demirel'in 12 Mart Muhtırasının ardından istifa etmesiyle, hükümeti kurma görevi Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından CHP'li Nihat Erim'e teklif edilmiştir. 1971–1972 yılları arasında *I. ve II. Erim Hükümetleri* kurulmuştur. Bu hükümetlerin programlarında ilk kez *çevre sorunlarından* söz edilmiş, kent ve bölge planlamasında özellikle çevre sorunlarının çözümü ve çevre sağlığının korunması konularına özen gösterileceği belirtilmiştir. Kentleşmenin bilim ve ülke gerçeklerine uygun olarak yönlendirileceği, yerleşim merkezlerinin gelecekteki teknolojik gelişme hızına göre düzenleneceği ifade edilmiştir. Programın hedeflerine ulaştıracak araçlardan ise söz edilmemiştir.

1974'deki I. Ecevit Hükümeti'ne kadar olan dönemde, yani 12 Mart *ara rejimi döneminde* kurulan *Melen ve Talu Hükümetleri* tarafından, somut politikaların önerilmediği görülmektedir. 22 Mayıs 1972'de Fert Melen ve 14 Nisan 1973'de de ülkeyi seçime götürecek olan *geçici Naim Talu Hükümetleri* kurulmuştur. 14 Ekim 1973'de yapılan genel seçimlerin ardından Cumhurbaşkanı Korutürk hükümeti kurma görevini Ecevit'e vermiş ancak koalisyon teklifleri reddedilen Ecevit, 7 Kasım'da görevi iade etmiştir. Ardından 12 Kasım'da Demirel'e teklif edilen hükümeti kurma görevi, koalisyon oluşturmayı başaramayınca, Demirel tarafından da beş gün sonra iade edilmiştir. Bunun üzerine Korutürk, CHP-AP koalisyonunu istediğini belirterek hükümet kurma görevini Naim Talu'ya vermiştir. Talu da görevi iade etmek isteyince Korutürk tarafından reddedilmiş ve seçimlere kadar görevde kalması sağlanmıştır ⁶

1974'de kurulan *CHP-MSP Koalisyon Hükümetinin* programında *kentleşme* konusuna ayrı bir başlık açılmıştır. Kentlerin gereğinden fazla ve düzensiz büyümesini önlemek, çevre

⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi (2002), Cilt 3, 1961-1980: s.340, YKY: 1627, İstanbul

sağlığı sorunlarını en aza indirmek, konut ve arsa sorunlarına hakça çözümler getirmek, insan yaşamını kentleşme bakımından güzelleştirip mutlulaştırmak için, kentlerin gelişme alanlarındaki arsaların kamulaştırılması ve büyük kentlerin çevrelerinde uydu kentler kurulması da dahil olmak üzere gerekli önlemler alınmasından söz edilen programda, kıyı ve kumsallar üzerindeki kamu haklarının hızla toplum yararına değerlendirileceği belirtilmektedir. İzlemede ilgi çeken önemli bir nokta, 1973 sonuna kadar yapılan bütün *gecekonduların yasallaştırılması*dır. Özel kişilerin arsaları üzerindeki gecekondu için ya bu arsalar kamulaştırılacak ya da bu gecekonduarda oturanlara başka konut sağlanacaktır. Planlama konusunda ise kalkınma planlarının fiziki planlama ile bütünleşmesinin sağlanması, metropoliten planlama ile kent planlamasının rasyonel bir ilişki içinde sürdürülmesi konularına değinilmiştir. Altyapı hizmetlerinde bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi için çalışılacağı da bu izlemede altı çizilen konular arasındadır.

1974–1975 arasında, Türkiye'nin ilk kez güvenoyu alamayan ancak yeni hükümet kuruluncaya kadar üç buçuk ay görevde kalan, *Sadi Irmak Hükümeti* kurulmuştur. Bu hükümetin programında düzenli, sağlıklı ve *dengeli bir kentleşme ve sanayileşme* için kalkınma hedeflerinden ödün vermeksizin çalışılacağı ve sanayi yatırımlarının az gelişmiş bölgelere yöneltileceği yer almaktadır. Organize sanayi bölgelerinin kurulması konusunda daha geniş ölçekli girişimlerde bulunulacağı ifade edilmektedir. İzlemede kentleşmenin doğurduğu çevre sorunları ve hava kirliliği konuları üzerinde önemle durulduğu da belirtilmektedir.

31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977 arasında AP, MSP ve MHP birlikteliğinden oluşan *I. Milliyetçi Cephe (MC) Hükümeti* kurulmuştur. Demirel'in dördüncü kez başkanlık koltuğuna oturduğu hükümetin programında, hem kentleşme hem de bölgesel gelişme konularına değinilmiştir. Kalkınmada bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesine ve kalkınmanın nimetlerinin adil paylaşımına dikkat edileceği ve Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri başta olmak üzere bütün gelişmeye muhtaç bölgelerin kalkınması için özel planlar yapılacağı belirtilmektedir. Programın kentleşmeye ilişkin kısmında hızlı kentleşmenin önemli bir sorun haline geldiği belirlenmesinin ardından, konut kredisi olanaklarının artırılmasından söz edilmektedir. Çevre sağlığı ve hava kirliliği de içinde olmak üzere, kentleşme sorunlarının

giderilmesi amacıyla belediyelerin akçal ve teknik güçlerinin artırılması, gecekonduda oturanların çağdaş gereksinimlerinin karşılanması ve gecekonduların tapuya bağlanması konuları düzenlenmiştir.

1977 yılında bir ay sürebilen *II. Ecevit Hükümeti* kurulmuştur. Kısa ömrüne rağmen hükümetin oldukça ayrıntılı ve uzun bir programı vardır. Programda bölgesel gelişme, toplum kalkınması, tarım sanayi dengesi gibi vurgular bulunmaktadır. Örneğin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun madencilik, hayvancılık, tarım ve tarımsal sanayi alanlardaki olanaklarıyla beraber komşu ülkelerin pazar olanakları da en üst ölçüde değerlendirilerek hem ülkedeki bölgeler arası dengesizliğin giderileceği hem de Türkiye’nin gelişmesine hız katılacağı ifade edilmiştir. Çok amaçlı Aşağı Fırat Projesinin geliştirilmesi ve hızlandırılması vurgulanmaktadır. Sulama sayesinde geniş ve bereketli tarım alanları, enerji üretimi sayesinde de canlı bir sanayi bölgesi oluşturulacaktır. Doğu Karadeniz ile güney sınırları arasında dikey ulaşım ağları kurulması, Van ve Keban göllerinde ulaşım hizmetlerinin geliştirilmesi öncelikli konular arasına alınmıştır.

“Köykent projeleri yoluyla, Türk köylüsü göç etmek zorunda kalmaksızın kentleşebilecek, çevresinden, toprağından kopmaksızın endüstrileşebilecek, uygarlığın ve kent kültürünün, insan yaşamını *özdeksel ve tinsel* yönden zenginleştirici tüm olanaklarından yararlanabilecektir. Tarıma olduğu kadar sanayiye de dayalı ve doğayla dengeli, yeni ve sağlıklı bir uygarlık yaratılacaktır” (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013: 4955). Ecevit Hükümetinin çok değer verdiği köykent projesi bir kırsal kalkınma modeli olduğu kadar, “çarpık” kentleşmeye bir alternatif de oluşturmaktadır. Çünkü Ecevit Hükümetine göre kentleşme politikası bir yandan gelişmeyi hızlandırırken doğadaki dengeyi ve insan sağlığını korumaya ve doğayla, insan ve toplum yaşamını uyumlaştırmaya özen gösterecek, diğer yandan da kentleşmeyi kırsal alanlara kadar götürerek ve sanayileşmeyi köye kadar ulaştırarak dengeli bir yerleşme düzeni sağlayacaktır.

Kentlerde, arsayı spekülatif kazanç aracı olmaktan çıkarmak üzere, arsa sunumunu arttırarak, arsa kullanımını kamu denetimine bağlamak, gecekonduda yapımını sağlıklı bir

düzenleme içinde yasallaştırmak ve konut kredisi olanaklarını genişletmek de hükümetin hedefleri arasındadır. Belediyelerin yetkilerinin artırılması ve yeni kentleşme alanlarında etkin bir kamu denetimi kurulması; kentlerin yol, su, kanalizasyon hizmetlerinin yeterince karşılanabilmesi için devletin belediyelere yardımcı olması ve bu tür hizmetlerin gecekondulularca eksiksiz kullanılabilmesi için gerekenlerin yapılmasını Hükümetin sağlayacağı açıkça belirtilmektedir. Ancak, bu kadar ayrıntılı ve incelikli hazırlanan bu program da uygulanma şansını yakalayamamıştır.

21 Temmuz 1977'de *V. Demirel Hükümeti* kurulmuştur. Bu hükümetin programında bölgelerarası dengesizlik konusuna sanayileşme alt başlığında değinilmiştir. Sanayileşmenin nimetlerinin, ülkenin bölgeleri arasında ve her yönden, hakça dağılımını sağlamak üzere bütün önlemlerin alınacağı belirtilmiştir. Doğu, Güneydoğu ve orta Anadolu ile geri kalmış yörelerin kalkınması için özel önlemler alınması ve kalkınma projeleri hazırlanması düşünülmektedir. Kentleşme konusuna da değinilen programda, kentlerin gelecekteki gelişme bölgeleri ile gecekondulu iyileştirme bölgelerinde, yol, su, elektrik ve kanalizasyon gibi altyapı gereksinmelerinin hızla tamamlanacağı sözü verilmektedir. İstanbul'a ilişkin olarak ikinci Boğaz geçişi ile Çanakkale Boğazı geçişinin hızla yapılması düşünülmektedir. Büyük kentlerdeki trafik yoğunluğunun hafifletilmesi için belediyelerle işbirliği yapılarak metro ve anayollar inşa edileceğinden söz edilmektedir.

5 Ocak 1978'de *III. Ecevit Hükümeti* kurulmuştur. Bu hükümetin programında da sanayileşme ve bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi bir arada ele alınmıştır. Sanayileşmede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya öncelik verilecektir. Böylece Doğu ve Güneydoğu'nun salt Türkiye'nin değil aynı zamanda bütün Ortadoğu'nun gelişme ve sanayileşme özeği haline getirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bölgeler için programda "ihmal edilmiş yöreler" deyiminin kullanıldığı görülmektedir. Kentleşme konusunda kent planlamasının önemi vurgulanarak planlama yoluyla çağdaş uygarlığın, kültür, çalışma ve dinlenme olanaklarının sağlanması üzerinde durulmaktadır. Kentlerde hisseli arsa ve arazi satışlarını önlemek üzere yasal düzenlemeler yapılacağı belirtilmektedir. Kentlerin çevresinde uydu kentler kurulması da programda yer almıştır.

12 Kasım 1979'da *VI. Demirel Hükümeti* kurularak 12 Eylül 1980 tarihine kadar görevde kalmıştır. Hükümetin programında daha önce başlatılmış olan Doğu ve Güneydoğu'daki çimento, şeker, gübre fabrikaları ve endüstri tesisleri ile GAP Projesi'nin yeniden canlandırılacağı ifade edilmektedir. Programda hızlı kentleşmenin kent ve kasabaların planlanmasında göz önünde tutulacağı, planlamada kaynak savurganlığını önleyecek biçimde düzenlemeler yapılacağı ve gereksinimlerin en kısa sürede karşılanabilmesi için çalışılacağı yer almaktadır. Ayrıca, kamu arsaları üzerindeki gecekonduların var olan yasalar çerçevesinde yasallaştırılması sözü de verilmektedir. Milli konut politikası oluşturulacak ve özel sektörün toplu konut yapımına girmesi sağlanacaktır.

Ulaşım konusunda ise hızlı tren projelerinin bitirileceği, Ağrı, Çanakkale ve Edirne'de havaalanı yapılacağı; Yeşilköy, Kars, Dalaman ve İzmir Kaklıç havalimanlarının da hızla tamamlanacağı belirtiliyor. Pilot il kalkınma planları yapılarak yurdun geri kalmış illerinin gelişmiş iller düzeyine getirileceği söyleniyor: "Ulaşılmayan köy kalmayacaktır. Her köye elektrik gidecektir. Her karış toprak sulanacaktır. Köye sanayi tesisleri götürülecektir. Köy idaresini yeniden tanzim edecek ve günün şartlarına uygun bir Köy Kanunu çıkarılacaktır" (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013:5598).

III. 1980-2017 Dönemi: Mekâna Neo-liberal Bakış

1980-2017 arası, son dönem olarak bazı karakteristik özelliklere sahiptir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile başlayan dönem, Türkiye'nin yapısal dönüşümlerinin keskin kavşağını oluşturur. Bu tarihten itibaren geçen son 37 yıl, toplumsal süreçlerdeki büyük dönüşümlere tanıklık etmiştir. 1970'lerin ikinci yarısında İngiltere ve ABD'den esen yeni liberal rüzgar, Türkiye'de 1980'lerde fırtına etkisi yaratmış, emek-sermaye ekseninde devletin ibresini sermayeden yana kaydırarak geniş halk kitlelerini derinden etkilemiştir. Siyasetten ekonomiye, kültürden mekâna hayatın her alanına nüfuz eden ve küreselleşme sürecine de dahil olan bu dönüşümün mekana nasıl yansıdığını görmek gereklidir. Özellikle kentlerin, üretimin mekânı olmaktan çıkarak, kendisinin *metalaştığı*, *meta olarak üretildiği* bir sürece girdiği görülür. Başta büyük kentlerin küreselleşmenin nimetlerinden yararlanması için yönetsel yapılarının yeniden düzenlenmesi gerektir. Çünkü "Küreselleşme sürecinde

kentlerin özellikle iktisadi potansiyeli tartışmasız olanların kazandığı özgün konum, kentsel yatırımları, dolayısıyla kentsel kararları çok önemli hale getirmiştir” (Alada, 2001, 207).

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin ardından Türkiye, 1982 Anayasası’nın hazırlanıp yürürlüğe girmesine kadar bir ara rejim dönemi yaşamıştır. Bu dönem, aynı zamanda 24 Ocak Kararları eşliğinde neoliberal döneme geçişin uygun zeminini de sağlamıştır. *Mekânın ölçeğine yönelik değişiklikler* bu dönemde başlar. Örneğin, Aralık 1981’de 2561 sayılı yasa ile İstanbul gibi büyük kentlerin çevresindeki belediyelerin ana kentlere bağlanması sağlanmıştır. Büyük kenti daha da büyüterek, sermaye açısından daha kullanışlı bir ölçek elde edilmiştir. Konut alanlarının da ölçeğinin büyütüldüğü bu dönemde, toplu konut girişimlerini desteklemek üzere Toplu Konut Fonu gibi finansman araçları ve TOKİ gibi merkezi bir kurumun oluşturulduğu görülmektedir.

20 Eylül 1980’de halkın katılmadığı bir süreç sonunda asker kökenli Ulusu Hükümeti işbaşındadır. Hükümetin hazırladığı program *bölgesel dengesizlik ve kentleşme* konularında da politikalar içermektedir. Geri kalmış bölgelere özellikle de Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya öncelik verilmek koşuluyla yerli kaynaklara ve yerli işgücüne dayanan bölgesel sanayilerin oluşturulması için çaba gösterileceği belirtilmektedir.

“İmar ve İskân Politikası” başlığı altında kentlerin gelişme alanlarında yeni yerleşim yerleri açılması ve arsa spekülasyonunun önlenmesi konularına değinilmiş, gecekonduların hızla iyileştirilmesi ve kentle bütünleşmesi; milli konut politikası doğrultusunda ucuz ve toplu konut yapımını teşvik; kıyıların halkın kullanımına açılarak turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi; köy yolları ağının oluşturulması ve köylerin sağlıklı, yeterli içme suyuna ve elektriğe kavuşturulması gibi niyetler sıralanmıştır.

13 Aralık 1983 – 21 Aralık 1987 döneminde *I. Özal Hükümeti (Anavatan Partisi-ANAP)* görev yapmıştır. Hükümetin programında “Kalkınmada Öncelikli Yöreler” başlığı altında Doğu ve Güneydoğu’da doğal kaynakların, tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi ve ürünlerin değerlendirilmesi için teşviklerden bahsedilmiştir. İstihdam artırıcı projeler için özel teşvik önlemleri alınacağı; ucuz ve uzun vadeli kredilerle yatırım maliyetinin belirli bir bölümünün devletçe hibe olarak karşılanacağı; vergi bağışıklıklarının uygulanacağı; bu

bölgelerde yol, su, elektrik, okul, hastane, sağlık ocağı, haberleşme gibi altyapı yatırımlarının ve sosyal tesislerin hızla yapılacağı ileri sürülmektedir.

Kentleri toplumun aynası olarak tanımlayan programda kentleşme politikasının, büyük kentleri daha da büyüterek değil, yurt düzeyine dengeli bir biçimde yayılmış, kendi kendine yeterli, orta büyüklükteki kentleri geliştirmek biçiminde olduğu ifade edilmektedir. Konut yapımını artırmak için de *bütçe dışı bir konut fonu* oluşturulacağından söz edilmiştir.

21 Aralık 1987’de *II. Özal Hükümeti* kurulmuştur. Programda, başlanmış olan 1500 km otoyol yapımının hızla tamamlanacağı ve 1500 km yeni otoyola başlanacağı; Batı Akdeniz kıyılarında yeni limanlar yapılacağı yer almaktadır. GAP’ın biran önce tamamlanmasına çalışılacağı, büyük kentlerin ulaşım ve kanalizasyon gibi altyapı sorunlarına öncelik verileceği belirtilmektedir. Bu amaçla büyük kentlerdeki metro, hafif metro ve toplu taşıma hizmetleri akçal yönden desteklenecektir. Büyük kentlerin kanalizasyon ağları önemli ölçüde bitirilmiş olacaktır. Kentlerin havasını daha temiz tutmak için kaliteli ve yüksek kalorili doğal gazdan yararlanılması sağlanacaktır.

10 Kasım 1989’da Yıldırım Akbulut, *47. Hükümetin (ANAP)* programını açıklamıştır⁷. Programda bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması, iktisadi gelişme politikası temeline oturtulmuştur. Özal Hükümetinin programından farklı olarak, İstanbul’u deniz aşırı iş ve bankacılık merkezi yapmaktan söz edilmektedir. Bu vurgu dışında bir önceki hükümet programında yer alan politikalar aynen kabul edilmiştir. 48. Hükümet, I. Yılmaz Hükümetidir ve programında⁸, devletin ekonomik faaliyetlere girmemesi gerektiğini ama istisna olarak geri kalmış bölgelerde, sonradan halka devretmek koşuluyla sanayi yatırımı yapabileceğini söylemektedir. Doğu ve Güneydoğu için temel yaklaşım, terörle mücadele ve güvenlik politikaları ağırlıklıdır. Kentleşme konusunda ise turizm, sanayi ve hızlı kentleşme açısından önemli olan kentlerin çevre düzeni planlarının biran önce bitirileceği belirtilmekte ve “ortakları yoksul ve dar gelirli olan konut kooperatiflerine ve vatandaşlara 10 yıl vadeli ve

⁷ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP47.htm>

⁸ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP48.htm>

faizsiz arsa tahsisleri yapılacaktır. Arsa Ofisi, arsa üretimine hız verecek uydu kentler ve toplu konut alanlarının imar planlarını hazırlayacak” denilmektedir.

25 Kasım 1991’de Türkiye Cumhuriyeti’nin 49. Hükümeti, Demirel tarafından kurulmuştur. VII. Demirel Hükümeti’nin programında⁹, 1980–1990 döneminde bölgeler arası gelişmişlik farkının arttığı ve bu dengesizliği gidermek ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamak konusunda kararlı oldukları belirtilmiştir. Bu amaçla hem kamu hizmetlerinin hem de ekonomik faaliyetlerin gerektirdiği altyapıyı hazırlamak üzere bir *bölgesel gelişme politikasının* uygulanacağı; Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri geri kalmışlık açısından bir bütünlük oluşturduğu için de özellikle bu bölgelerin önceliğinin olacağı ifade edilmiştir. Genel ve bölge kalkınma planları çerçevesinde de özel bir *Bölgesel Kalkınma Planı* uygulanacaktır. Bu izleneye göre amaç bölgedeki kaynakları harekete geçirerek üretimi artırmak, bölge halkına yeni iş ve geçim olanakları yaratmaktır. Bu amaçla da kamu yatırımları artırılacak, özel sektör yatırımları için özel bir teşvik sistemi getirilecektir. Devlet öncülüğünde özel sektör girişimciliği özendirilirken kısa dönemde *Özel İstihdam Projeleri* ile işsizlik sorununa çözüm aranacaktır.

Kentleşme konusunda, rantların yeni düzenlemeler ile etkin bir biçimde vergilendirilmesinden söz edilmektedir. Kentleşme sorunsalı, gecekondular ve konut bütünlüğünde ele alınmaktadır. Şöyle ki, gecekondular yerleşmelerinin sağlıklı yaşam koşullarına hızla kavuşması ve çağdaş kentleşmenin önünde bir engel olmaktan çıkarılması için gereken önlemler alınacak, böylece gecekondular kentin bir parçası olacaktır. Konut sorununun çözümü, düşük faizli ve uzun vadeli kredi ile aynı zamanda ekonomiyi de canlandıracaktır. Ucuz kentleşmeyi düzenli ve planlı olarak sağlayacak yeni bir anlayış içinde konut ihtiyacını toplumun her kesimi için çözmeye yönelik yoğun bir uygulama gerçekleştirilecektir. Kent sorunu kentleşme olgusu ile birlikte ve arsa-altyapı-konut bütünlüğünü gözetilen bir yaklaşımla çözülecektir. Konut sorununa bir yaşam çevresi yaratılması açısından bakıldığında, *toplu konut* girişimlerine özellikle önem verilecektir. Toplu konut alanlarına toplu taşıma, yeşillendirme, tüketim, eğitim gibi hizmetlerin karşılanmasını da sağlayacak bir bütünlük içinde yaklaşılacaktır. İstanbul, Ankara, İzmir ve

⁹ <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP49.htm>

benzeri büyük metropoller ile Antalya, Bodrum gibi yoğun turizm bölgesi belediyeleri için özel yaklaşımları ve yürürlükteki projeleri kapsayan uygulamalar gerçekleştirilecektir.

GAP sadece bir enerji ve sulama projesi olmanın ötesinde ekonomik, sosyal ve kültürel yönleriyle, toprak düzenlemeleriyle ve kooperatifleriyle tam bir bölgesel entegre kalkınma projesine dönüştürülecektir. Bölgenin kalkınmasına, yaşam koşullarının iyileştirilmesine, bozulan dengelerin düzeltilmesine ve haksızlıkların önlenmesine özel önem verilecektir. Karadeniz-GAP otoyol projesi gerçekleştirilecektir. GAP’ın yanı sıra Türkiye’yi iki binli yıllara taşıyacak olan Konya Büyük Tarım Projesi (KOP) ve Doğu Anadolu Kalkınma Projesi (DAP) gibi projeler hızla devreye sokularak bölgelerarası kalkınmışlık farkı ortadan kaldırılacaktır. Karadeniz Ekonomik Kalkınma Projesi oluşturularak bölgenin kaynakları harekete geçirilecektir.

30 Haziran 1993’de Tansu Çiller tarafından kurulan 50. Hükümet (I. Çiller Hükümeti-DYP) işbaşına gelmiştir. Bu hükümetin programında kentleşme ve bölgesel gelişmeye ilişkin vurgular şunlardır¹⁰: Güneydoğu Anadolu için 1987 yılından beri süren “Olağanüstü Hal” uygulaması yetki ve otorite boşluğu yaratmayacak yeni yasal düzenlemelerin yapılmasıyla birlikte yürürlükten kalkacaktır. Terörle mücadelenin yanı sıra bölgenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınması, yaşam koşullarının iyileştirilmesi, haksızlıkların önlenmesi ve istihdam olanaklarının artırılması Güneydoğu politikasının vazgeçilmez temelini oluştururken, sağlam kaynaklara bağlanmış bir bölge planlaması hızla yürürlüğe konulacaktır. Bölgeler arasında toplumsal ve ekonomik bütünleşmeyi sağlamak için devletin bütün olanakları kullanılacak, gerek ekonomik faaliyetlerin gerekse kamu hizmetlerinin dağılımında, bu hedefin gerektirdiği altyapıyı hazırlayan ve destekleme düzenekleri kuran bir “bölgesel gelişme politikası” içerisinde, kalkınmaya yönelik özel plan ve projeler uygulanacaktır.

Doğu ve Güneydoğu’da yer alan 24 ilin kalkınmasını hızlandırmak için hazırlanan ve uygulamaya konulan *Aksiyon Planı*, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde hedeflerine ulaştırılacaktır. GAP bir bölgesel entegre kalkınma projesi olarak gerçekleştirilecek, yörenin ihracat potansiyeli en iyi biçimde değerlendirilerek bu yörede yaşayanlara yeni iş ve geçim olanakları sağlayacak yeni çekim merkezleri yaratılacaktır. Tarımsal sanayi ve hayvancılığı

¹⁰ 50. Hükümet programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP50.htm>

geliştiren önlemler getirilecek, yarım kalmış veya atıl durumda olan tesisler ekonomiye kazandırılacaktır. Yöre koşullarına uygun özel istihdam projeleri uygulanacaktır.

Kentleşme alanında, konut kesimi yatırımları yerleşme hedefleriyle bir bütün halinde ele alınarak yönlendirilecektir. Konut sorunu kentleşme olgusu ile birlikte arsa-altyapı-konut bütünlüğünü gözeterek bir yaklaşımla çözülecektir. Kentsel çevre yaratılması, arsa, altyapı ve konut üretim projelerinin geliştirilmesi konularında belediyelerle işbirliği yapılacak, ucuz konut üretimi için ucuz kredi düzenekleri geliştirilecektir. Toplu konut üretimine ağırlık verilecek, konut finansmanında önemli yer tutacak olan “konut edindirme yardımının” kullanılabilir hale getirilmesi sağlanacaktır. Gecekondu yerleşme bölgelerinin çağdaş kentleşmenin önünde bir engel olmaktan çıkarılması için gerekli önlemler alınacaktır.

10 Ekim 1995’de kurulan ancak güvenoyu alamayan Tansu Çiller başkanlığındaki 51. Hükümet (II. Çiller Hükümeti, DYP) programında¹¹ Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde konut, hayvancılık ve tarıma dayalı pamuk ve tekstil endüstrisine öncelik verileceği belirtilmiştir. İç göç politikasının uygulanması için köye geri dönüş için bir program hazırlanacağı; yöredeki istihdam sorunu için devlet olanaklarının yanı sıra özel kesimin de harekete geçirileceği belirtilmektedir. Bölgesel gelişme politikalarında temel amaç ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi yönleriyle bir bütün oluşturan gelişmenin, ulusal birliği güçlendirecek nitelikte olmasıdır. Bu bağlamda, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri için hazırlanmış olan Aksiyon Plan kapsamındaki yatırımlar sürdürülecek, yörenin ivedilik gösteren sorunlarının çözümü için gerektiğinde Acil Destek Programları uygulanacaktır. Bu bölgelerin ülkenin diğer bölgeleri ile ekonomik, sosyal ve kültürel uyumu için yeterli kaynak ayrılmasına devam edilecektir.

Güvenoyu alamayan Hükümet’in ardından yine Çiller başkanlığında kurulan 52. Hükümetin (III. Çiller Hükümeti) programı 30 Ekim 1995’te açıklanmıştır. Önceki programdan daha ayrıntılı bir biçimde hazırlanan bu programda bölgesel gelişme konusunda çarpıcı başlıklar kullanılmıştır¹². *Bölgesel gelişme* başlığı altında, Güneydoğu Onarım Projesi’nin kararlılıkla ele alınmasından, Güneydoğu’da boşaltılmış olan köylerden güvenlik

¹¹ 51. Hükümet programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP51.htm>

¹² 52. Hükümet programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP52.htm>

yönünden uygun olanlarına yurttaşların dönüşünün sağlanmasından (köye dönüş projesi) ve köylerde yeniden yaşayabilmeleri için devletin destek olmasından söz edilmektedir. Ancak bu programda kent ve kentleşme konusuna değinilmemiştir.

53. Hükümet, 7 Mart 1996'da Başbakan *Mesut Yılmaz (II. Yılmaz Hükümeti, ANAP)* tarafından kurularak göreve başlamıştır. Özellikle kentleşme konusunda oldukça geniş bir anlatımın yer aldığı programda önemli görülen öneriler şunlardır¹³: İstanbul için özel bir yönetim biçimi ve yapılanma uygulanacaktır. Aşın nüfusla büyüyen içme suyu, kanalizasyon- arıtma, çevre, ulaşım, asayiş gibi sorunları çözmek üzere böyle bir yönetim biçimi gerekmektedir. Kentlerde konut kooperatiflerine ve yurttaşlara sağlanan destek ve özendirilmeler arttırılacak, kentlerin çevresini saran gecekondu ve kaçak yapılarla etkin bir biçimde mücadele edilecek, altyapı yatırımları ve imar planları, kentsel gelişmenin önüne alınacaktır. Düzenli kentleşmeyi ve sağlıklı toprak kullanımını sağlamak üzere belediye sınırları dışındaki yöreler de fiziki planlama bakımından denetime alınacak ve yeni önlemler getirilecektir. Başta kamu arazileri kullanılmak üzere altyapısı hazır, planlı arsa üretilecek ve toplu konut uygulamalarıyla konut açığının giderilmesine çalışılacak, bu uygulamayla aynı zamanda kamuya gelir sağlanacaktır. Konut üretimi ve sahipliği özendirilecek, bu amaçla kamuya ek yük getirmeyecek biçimde uygun finansman modelleri geliştirilecektir.

Kentleşme arsa, konut ve kentsel altyapı ile ilgili tüm uygulamalar bir bütünlük içinde ele alınacak ve özelsel yönetimle yerel yönetimler arasında eşgüdüm ile gerçekleştirilecektir. Yeni gecekondulaşmalara olanak vermemek için yaratılan rantların kamuya aktarılması sağlanacaktır. Kentlerde tarihi, doğal ve kültürel değere sahip alan ve eserlerin korunması ve yenilenmesine önem ve öncelik verilecek, kent kimliğini oluşturan şehircilik ve mimari tarzlarını koruma ve geliştirme faaliyetleri özendirilerek desteklenecektir. Kent imar planlarının hazırlanmasında spor alanlarına ve yeşil alanlara ağırlık verilmesi ve tesis sayısının artırılması için yerel yönetimlerle işbirliğine gidilecektir. Bölgesel gelişme konusunda ise Malatya, Çat, Iğdır, Erzincan II. Aşama Projeleri tamamlanacak, GAP kapsamında Aşağı Fırat 1. Aşama Projesi ile yüz elli bin hektarlık alan sulamaya açılacaktır. Orta Anadolu ve Konya Ovası gibi bölgesel sulama projelerine önem ve öncelik verilecektir.

¹³ 53. Hükümet programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP53.htm>

54. Hükümet, Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi Koalisyon Hükümeti'dir. 3 Temmuz 1996 günü Başbakan Necmettin Erbakan tarafından TBMM'ne sunulan hükümet programında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri terör bağlamında ele alınmakta, bölge insanının refah ve huzura kavuşturulması için bütün ekonomik ve sosyal önlemlerin alınacağı sözü verilmektedir. Olağanüstü Halin gerekli önlemler alınarak kaldırılacağı, GAP'a hız verileceği, yöredeki yatırımların özel kesimi teşvik ederek artırılacağı ifade edilmektedir. Programda yerel yönetimlerle işbirliği yapılarak çöp santrallerinin kurulacağı ve böylece kentlerde temizliğin yanı sıra enerji üretiminin de sağlanacağı belirtilmiştir. Merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımının temel esaslarını belirleyen bir çerçeve yasa çıkarılacağı, yerel yönetimlerin denetlenmesinin esas ve usullerinin yeniden belirleneceği ve akçal yönden güçlendirilecekleri ifade edilmiştir.

Kentleşme konusuna da değinilen programda; daha önceki programlardan farklı olarak kent içinde kalmış gecekonduların kentsel yenileme projeleri, kent çevresindeki gecekonduların ise ıslah imar planları ve sağlık projeleriyle daha yaşanabilir standartlara ulaştırılması amaçlanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere, Kalkınmada Öncelikli Yörelerde kaynakların harekete geçirilerek yeni istihdam olanakları yaratılacağından ve "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Aksiyon Planı" uygulamalarının sürdürüleceğinden bahsedilmiştir. Doğu ve Güneydoğu ile Kalkınmada Öncelikli Yörelerde işsizlik sorunlarını çözebilmek amacıyla, tarımsal gelişme Projeleri ve Kırsal Kalkınma Projeleri uygulamalarına devam edilecek ve gerektiğinde yeni projeler hazırlanarak uygulamaya konulacaktır. Doğu, Güneydoğu ve Orta Anadolu bölgeleri ile KOP başta olmak üzere görece olarak geri kalmış yöreler için Bölgesel Kalkınma Projeleri hazırlanacaktır¹⁴.

Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi ortaklığı ile kurulan 55. Hükümet (III. Yılmaz Hükümeti) 7 Temmuz 1997 tarihinde programını TBMM'ye sunmuştur¹⁵. Programda Güneydoğu bölgesinde üretkenliği artırıcı bir yerleşim düzenlemesine geçilmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir. Yerel yönetimlerin akçal yönden güçlendirilmesi için özellikle emlak vergisinde verimlilik sağlamak üzere tüm taşınmaz mallarda cins tashiinin gerçekleştirileceği ve ülke genelinde kadastr çalışmalarının sağlıklı

¹⁴ 54. Hükümet Programı, http://www.yerelsecim.com/54_hukümet.htm

¹⁵ 55. Hükümet Programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP55.htm>

bir biçimde tamamlanabilmesi için yerel yönetimlerle işbirliği yapılacağı belirtilmektedir. Kentleşmede doğal dengenin ve verimli tarım topraklarının korunmasına özen gösterileceği ve kentsel altyapının geliştirileceğinden söz edilmektedir.

55. Hükümetin güven oylaması sonucunda düşürülmesinin ardından 12 Ocak 1999’da 56. *Hükümet*, programını TBMM’de okuyarak göreve başlamıştır¹⁶. Genel seçimlere üç ay kala Cumhurbaşkanı Demirel tarafından görevlendirilen (*IV. Ecevit Hükümeti*) azınlık ve seçim hükümetini, ANAP ve DYP dışarıdan desteklerken, DSP’nin başındaki Bülent Ecevit başbakan sıfatıyla kısa bir program açıklamıştır. Özetle, Güneydoğu ve Doğu Anadolu için, 55. Hükümet döneminde başlatılan, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı hızlandırmaya yönelik tüm program ve teşviklerin devam edeceği ve bölgedeki öğretmen açığını kapatmak için çaba gösterileceği belirtilmektedir.

4 Haziran 1999’da, DSP, MHP ve ANAP koalisyonu ile kurulan 57. *Hükümetin*, programı okunarak ilan edilmiştir. Bu hükümet, TC tarihinin 17. koalisyon hükümetidir ve Ecevit de 5. kez başbakanlık koltuğuna oturmaktadır.¹⁷ Programda, Güneydoğu ve Doğu Anadolu’nun geri kalmışlığının ekonomik ve sosyal önlemlerle çözüleceği; işsizlik ve yoksulluğu önleyici üretken yatırımların hızlandırılıp destekleneceği; altyapı eksikliklerinin “yap-işlet-devret” yönteminden de yararlanılarak giderileceği ve eğitim ve sağlık alanlarındaki boşlukların en kısa zamanda doldurulacağı sözü verilmektedir.

Hükümet, Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hayvancılığın yeniden canlandırılması çalışmalarına hız verecek; mera yasasının işletilmesi ile güvenli meralar ve sözleşmeli hayvancılık uygulamasına geçilecek; hayvancılık için birlikler kurulması sağlanacak ve mezra tipi dağınık kırsal yerleşim yapısını düzen altına alacaktır. Yakın köyler arasında işbirliği ve eşgüdüm aracılığıyla altyapı ve sosyal hizmetlerin tüm köylülere daha düşük maliyetle ulaşması gerçekleşirken, köylüler kentlerdeki olanaklara kavuşabileceklerdir. Bölgedeki nitelikli eğitim ve sağlık personeli açığı kapatılacak ve yatılı ve pansiyonlu okullar yapılacaktır. Yarım kalmış yatırımların tamamlaması için finansman desteği verilecek ve özel

¹⁶ 56. Hükümet programı, <https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP56.htm>

¹⁷ 57. Hükümet programı http://www.yerelsecim.com/57_hukümet.htm

teşvik sistemine etkinlik kazandırılacak, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri yaygınlaştırılacaktır.

Hazar-Akdeniz Ham petrol Boru Hattı (Bakü-Ceyhan) ile Hazar geçitli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa Doğal Gaz Boru Hatlarının gerçekleştirilmesine özel önem verilecektir. Karayolu ulaşımı ile demiryolu ve deniz taşımacılığı arasında denge kurulacak, demiryolu ve deniz taşımacılığına özel önem verilecek ve hava ulaşımı yaygınlaştırılacaktır. Devlet Üretim Çiftlikleri örnek üretim yapan laboratuarlara dönüştürülerek, arazilerinde sözleşmeli çiftçilik yaptırılacak ve tarım alanlarının korunması için gereken her önlem alınacaktır. Ayrıca, talep eden gerçek ve tüzel kişilere belli koşullarda bedelsiz arazi tahsis edilerek “özel ormancılık” geliştirilecektir. Programda, Gecekondulaşmaya karşı kesin ve katı bir tavır alındığı görülmektedir. Gecekondulaşmaya göz yumanlara karşı da yaptırımlar uygulanacağı belirtilmekte ve il düzeyinde planlama çalışmaları ve kamu eliyle altyapılı arsa üretimi ile denetimsiz yapılaşmaların önünün alınacağından, yasadışı işgallerin engelleneceğinden söz edilmektedir.

3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından yeni bir parti olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidara gelmiştir. Başbakan Abdullah Gül tarafından açıklanan 58. Hükümet programında, “Kentli hakları ve kente karşı işlenen suçlar ile çevre hakkı konusunda halkın katılımı ve denetimi etkin bir biçimde sağlanacaktır” ifade edilmektedir. KOBİ’ler ve üniversitelerden yararlanarak bölgesel farklılıkların ortadan kaldırılmasına çalışılacağı; “Ulusal ölçekte stratejik bir değer taşıyanlar dışındaki tüm hazine arazilerinin belediye sınırları içinde belediyelere, diğer bölgelerde ise il idarelerine...” devredileceği belirtilmektedir. Taşıma türleri arasında dengeyi sağlayacak bir ulaştırma ana planının hazırlanacağından ve ulaştırma alt sektörlerinin tamamını ele alan bir ulaştırma bilgi sisteminin geliştirileceğinden söz edilmektedir. Demir yollarının, özel sektörle ve çağdaş işletmecilik anlayışı çerçevesinde geliştirileceği ve TCDD Genel Müdürlüğünün yeniden yapılandırılacağı vurgulanmaktadır. Turizm potansiyeli nedeniyle İstanbul’a özel bir ilgi gösterilen programda, yabancı sermayeyi turizm yatırımı için İstanbul’a çekmenin yolu olarak yabancılara mülk satışını düzenleyen mevzuatın değiştirilmesi ve yeni turizm bölgelerinin

yaratılması önerilmektedir. Planda, İstanbul pazarlanırken, kentleşme ve bölgesel dengesizlik gibi konulara değinilmediği görülmektedir.¹⁸

59. Hükümet programı, 18 Mart 2003 tarihinde, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından ve özellikle “muhafazakârlık” vurgusu eşliğinde ilan edilmiştir¹⁹ Programda iktisadi politikaların ana unsurları olarak, *makro ekonomik istikrar, mikro ekonomik liberalleşme ve dışa açılmadan* söz edilmektedir. Programa göre hükümet, “bölgesel ve yerel ekonomi havzaları oluşturmaya, mevcut olanların etkinliğini arttırmaya yönelik politikalar” üretecek ve uygulayacaktır. Bölgesel kalkınma için sosyal altyapıları güçlendirecek; GAP toprak reformu ile birlikte değerlendirilerek bölgenin ekonomik alt yapısı yeniden planlanacak ve GAP yönetimi bölgeye taşınacaktır.

Hükümet kentleşme konusunda da bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Planın stratejisine göre hükümet sağlıklı ve çirkin şehirleşmenin önüne geçerek kentleri yaşanabilir mekânlar haline getirecektir. Gecekondu bölgelerinde yaşayanlara ucuz konutlar üretilenektir. Uzun vadeli programlar ile şehirler sağlıklı ve yaşanabilir hale getirilecektir. Ne var ki bu uzun vadeli programların imar planlarının yerine geçeceği izlenimi uyandırmaktadır ve nitekim böyle de olmuştur. Hükümet bu dönemde Acil Eylem Planı adlı strateji belgesinde gecekondulaşmanın önlenmesinden ve (TOKİ aracılığıyla 81 ilde başlattığı) konut atağından söz etmiştir.

10 Ocak 2008’de açıklanan 60. Hükümet’in programı *Eylem Planı* başlığı ile duyurulmuştur. Daha çok son altı yılın icraatlarını kamuoyuna duyuran bir faaliyet raporu niteliğinde olup, çoğunlukla gerçekleşmiş işlerden söz edilmiştir. Mekâna ilişkin dikkat çekenler şöyle özetlenebilir²⁰: Yerleşimlerde afet güvenliği, bütünleşik afet risk haritalarının hazırlanması ve derecelendirilmesini düzenleyen mevzuat değişiklikleri yapılacaktır. Alt-orta gelir grubu ve yoksullara yönelik sosyal donatılarıyla birlikte sosyal konut, kentsel yenileme ve gecekondu dönüşüm projeleri, afet konutları ve tarım köy uygulamalarına öncelik verilecektir. Sosyal konut sayısının beş yüz bine çıkarılması hedeflenmiştir. Özellikle İstanbul

¹⁸ 58. Hükümet programı http://www.yerelsecim.com/58_hukumet.htm

¹⁹ 59. Hükümet programı http://www.yerelsecim.com/59_hukumet.htm

²⁰ 60. Hükümet programı, <http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/EylemVeDigerPlanlar/Attachments/4/60.HukumetProgramiEylemPlani.pdf>

için depreme hazırlık çalışmaları hızlandırılacak ve denetimler artırılabacaktır. Çevre düzenlemeleri ile birlikte 360 bin konut yapılacaktır.

Ağaçlandırma, erozyonla mücadele ve iyileştirme çalışmalarıyla, kentlerin etrafındaki yeşil kuşak ormancılığı geliştirilerek daha yaşanılabilir kentler oluşturulacaktır. Demiryolu ulaşımı için Ankara-İstanbul, Ankara-Konya, İstanbul-Ankara-Sivas, Ankara-Afyonkarahisar İzmir hızlı tren çalışmaları hızlanacak ve Marmaray projesi hayata geçirilecektir. Ulusal Düzeyde Bölgesel Gelişme Stratejisi (UBGS) hazırlanacak ve bununla uyumlu tüm bölgeler için Gelişme Stratejileri ve Planları tamamlanacaktır. Kalkınma Ajansları kurulacak; ülke genelinde eğitim, sağlık, adalet, yol, içme suyu alanlarında başlatılan seferberliğe, Doğu ve Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere devam edilecektir. Cazibe merkezlerinin desteklenmesi gibi kalkınma politikaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden başlamak üzere uygulamaya konulacaktır. Köy kanununun da günün koşullarına göre yenileneceği ve belediye ile İl Özel İdaresi Kanunlarıyla uyumunun sağlanacağı belirtilmektedir.

21 Ekim 2007'de yapılan *referandum* ile seçim dönemi beş yıldan dört yıla indirilmişti. III. AKP Hükümeti dördüncü yılını doldururken 12 Haziran 2011 tarihinde yapılan genel seçimler sonucunda IV. *AKP Hükümeti*'nin Başkanı Erdoğan, 61. *Hükümet Programı*'nı açıklamıştır. Programda, 12 Kasım 2012 tarih ve 6360 sayılı (büyükşehir belediyeleri konusunda köklü değişiklikler yapan) yasanın hazırlığı duyurulmaktadır. 2004'den beri yürürlükte olan 5216 sayılı yasada, büyükşehir kurulabilmesinin koşulu olan 750 000 nüfus ölçütü il merkezini işaret ederken, programda ilin tamamının nüfusunun 750 000 olması durumunda Büyükşehir belediyesinin kurulabileceği yer almıştır. İlin tamamını kapsayan BŞB modeli ile il bazında üst ölçekli plan bütünlüğü sağlanacağı iddiası vardır.

Köy Kanununun bu dönemde yenileneceği, tıpkı bir önceki programda olduğu gibi, tekrarlanmıştır. Kentleri "yaşanabilir" ve "marka" şehirler haline getirmekten söz etmektedir ama nasıl yapılacağına dair bir proje belirtilmemiştir; Programda, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Kalkınma Bakanlığıyla birlikte kalkınma politikalarına uygun ulusal ve bölgesel nitelikli mekânsal gelişme stratejileri hazırlayacağı ve koruma-kullanma dengesinin de en iyi şekilde gözetileceği söylenmektedir.

10 Ağustos'ta Türkiye'de bir ilk olarak, Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan, doğrudan halk tarafından seçilerek göreve getirilmiştir. Hemen ardından da 1 Eylül 2014'de 62. Hükümet'in Programı Başbakan Davutoğlu tarafından TBMM'ye sunulmuştur. Programda özel bir yer ayrılmış olan yerel yönetimlere "temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve kamu hizmet sunumunda etkinliği sağlamanın bir aracı olarak" bakıldığı belirtilmiştir. Yine, Köy Kanunu'nun bu dönemde yenileneceği söylenmiştir (tıpkı 60. ve 61. Hükümet Programlarında olduğu gibi) ancak 1924 yılının Köy Kanunu halen yürürlüktedir. Programın kente ilişkin hedefi ise "yaşanabilir" ve "marka" şehirler yaratmaktır. Bunun için de kentsel dönüşüm kapsamında 6,5 milyon birim konutun 2023 yılına kadar yenilenmesi planlanmıştır. Kentlerde çocuklar, gençler, yaşlılar ve engelliler için daha fazla yatırım yapılacağı, yeşile, parklara önem verileceği, temizlik, estetik ve güvenlik için çalışılacağından bahsedilmiştir. "Her ile en az bir şehir ormanı" ve "her il ve ilçede en az bir meydan" ifadeleri kullanılmıştır. Kentsel dönüşüm çalışmalarının devam edeceği, alt ve orta gelir grubunun konut ihtiyacının karşılanmasına öncelik verileceği ve yöresel dokuyu ve kimliği de yansıtan kırsal dönüşüm çalışmalarının başlatılacağı belirtmiştir.

Programa göre Hükümet, toplu konut uygulamalarının kapsamını genişletecek. TOKİ öncelikle nüfus artışının hızlı ve konut fiyatlarının yüksek olduğu şehirlerde ve alt ve orta gelir grubunun temel konut ihtiyacına yoğunlaşacak ve kalkınmada öncelikli bölgelerde sosyal konut üretimine ağırlık verecektir. Kendi konutunu yapanlara teknik destek sunacak, SUKAP projesinden yararlanma oranını yükseltecektir. Ulaşım ve trafik konusunda merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki işbirliğini geliştirecek; ulusal ve yerel ulaşım planları arasında uyum ve koordinasyonu sağlayacaktır. Şehirlerde toplu taşıma altyapısını geliştirmek için yoğun hatlarda raylı sistemleri hızla tamamlayacak ve şehir içi-şehirlerarası bütünleşmeyi sağlayacak; organize sanayi ve üniversite kampüsü gibi ihtiyacı yüksek bölgelere toplu ulaşım imkânlarını artıracaktır.

"Bölgesel Kalkınma: Refahın Mekânsal Dağıtımı" başlığı altında Hükümet 2014 yılı içinde GAP, DAP, KOP ve DOKAP için hazırlanan 2014-2018 dönemine ilişkin eylem planlarını açıklayacağını ifade etmektedir. Bölgesel ve sektörel teşvik sistemini güçlendirecektir. Bütün bölgelerde özel sektörün gelişmesi için destekleyici mali araçları

uygulayacaktır. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisini uygulamaya koyacak, böylelikle mekânsal gelişme ve sosyo-ekonomik kalkınma politikaları arasındaki uyumu güçlendirecektir. Kalkınma ajansları koordinasyonunda hazırlanan ve 2014-2023 dönemini kapsayan 26 bölge planını uygulamaya başlayacaktır. 2014-2020 yılları için hazırlanan “Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisini” yürürlüğe koyarak, yeni Kırsal Kalkınma Planının hazırlıklarını tamamlayacaktır. KÖYDES’i kaynaklarını artırarak, kapsamlı bir kırsal kalkınma programına dönüştürecek. Köylerde ve bağlı birimlerinde yol, su, eğitim, sağlık, enerji, haberleşme gibi temel altyapı açığını kapatacaktır.

63. Hükümet, 7 Haziran seçimlerinden 45 gün geçmesine rağmen hükümet kurulamaması üzerine Cumhurbaşkanının, (1 Kasım 2015’de yapılacak olan yılın ikinci genel seçimlerine kadar) mevcut başbakan Davutoğlu’nu görevlendirdiği *seçim hükümetidir*. Geçici bakanlar kurulundan oluşan bu hükümetin, doğal olarak bir hükümet programı da yoktur.

25 Kasım 2015’de 64. *Hükümet* programı (VII. *AKP Hükümeti*), Başbakan Davutoğlu tarafından açıklanmıştır. Programda Turizm Gelişim Bölgeleri, Turizm Koridorları, Turizm Kentleri ve Ekoturizm Bölgelerinin geliştirilmesinden (9 turizm gelişim bölgesi, 7 tematik koridor, 10 turizm kenti ve 5 ekoturizm bölgesi) söz edilmektedir. DOKAP Turizm Master Planı çerçevesinde “Yeşil Yolculuk” iddiası taşıyan ve Samsun’dan Artvin’e kadar sekiz ili kapsayan alanda yeşil yol çalışmalarının süreceği söylenmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi için Kış Turizmi Strateji Belgesi’nin hazırlanacağı belirtilmektedir. “Yaşanabilir şehirler ve sürdürülebilir çevre” başlığı altında ağırlığın kentsel dönüşüme verildiği görülmektedir. Programda, Hükümet, Kentsel Dönüşüm Alanları Strateji Belgesi’nin hazırlanacağını, bu alanlarda yeşil bina ve yerleşme uygulamalarını destekleyeceğini ve kentsel dönüşümü kabul eden izinsiz yapılara elektrik ve su bağlanmasını sağlayacağını söylemektedir. Trafiğin yoğun olduğu tarihi kent merkezlerinde trafiğin yer altına alınacağını ve kentlerin yeni gelişen alanlarında kişi başına düşen yeşil alan miktarını 15 metre kareye çıkartacaklarını da vaat etmektedir.

25 Mayıs 2016’da 65. *Hükümet* (VIII. *AKP Hükümeti*) Programı Başbakan Binali Yıldırım tarafından açıklandı. Programdan Hükümetin en büyük ve ilk hedefinin yeni anayasa yapmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Kentsel alanları doğrudan ilgilendiren bir ifade olarak,

başlatılmış olan şehir hastaneleri projelerinin kamu-özel ortaklıkları ile tamamlanmasından söz edilmektedir. Programda “Yaşanabilir Şehirler ve Çevre” başlığının açıldığı görülmektedir. Bir önceki programın hemen hemen aynısıdır. Bölgesel strateji olarak, kamu yatırımlarında GAP, DAP, DOKAP ve KOP gibi bölge kalkınma projelerinin eylem programlarına öncelik verileceği belirtilmiştir. Ayrıca bölgesel gelişmede turizmi, sürükleyici ve istihdam yaratıcı bir sektör olarak tanımlamaktadır. Programda kent sözcüğü sadece kentsel dönüşüm kavramı içerisinde ve iki kez kullanılırken, bölge sözcüğü de aynı şekilde iki kez karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Türkiye’nin 97 yıllık tarihi, farklı bakış açılarından ve farklı ideolojik yaklaşımlardan hareketle çeşitli biçimlerde (örneğin, iktisadi tarih, toplumsal tarih, siyasal tarih, kültürel tarih, mimarlık tarihi gibi) okunabilmekte ve incelenmektedir. Bu çalışmada ise bu 97 yıllık tarihin yalnızca ilan edilmiş Hükümet Programları üzerinden mekânsal gelişim, değişim, dönüşüm tarihine odaklanılmıştır. İktidara gelen partilerin *niyet beyanı* ve gelecek için planları olarak değerlendirilebilecek olan hükümet programları incelenirken, hükümetlerin hangi vaatlerde buldukları; bölgesel gelişme konusunda hangi politikalara ağırlık verdikleri; kentleşme, gecekondular, imar ve bölgesel gelişme sorunlarına nasıl yaklaştıkları ve bunlara çözüm olarak hangi politikaları önerdikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada irdelenen söz konusu sorunlar ve çözüm önerileri açısından baktığımızda, örneğin, 1961 yılında kurulan CHP-AP koalisyon hükümetinin programında gecekondular konusundan ilk kez bir sorun olarak söz edildiğini görüyoruz. Gecekondular sorununa 1965 yılında kurulan Ürgüplü Hükümetinin programında da yer verildiği görülse de esasen aynı yıl kurulan I. Demirel Hükümeti programında bu konu *bir politika alanı* olarak ele alınmıştır. Bu hükümet döneminde çıkarılan 775 sayılı Gecekondular Yasası, hükümetin vaatlerine sahip çıktığını gösterir. Bu yasa ile gecekondular affa uğrayarak tapuya kavuşmuşlardır. Ancak aynı Demirel III. hükümetini kurarken (1970-1971) açıkladığı programında bu kez *af değil sıkı bir yasaklama* kararını dile getirmektedir.

1974’de kurulan CHP-MSP koalisyonunun programında, 1973 yılına kadar yapılmış olan gecekondulara bağışlama getirilmiş ve yasallaştırılmışlardır. 1975-1977 arasındaki I. Milliyetçi Cephe Hükümetinin programında da aynı yaklaşım sergilenmiş ve gecekondular tapuya bağlanmışlardır. İlk kez, öncekilerden farklı bir yaklaşımla, ömrü 2 ay bile olmayan II. Ecevit Hükümeti (1977) programında, gecekonduların değil ama gecekonduların yapım sürecinin yasallaştırılmasından söz edilmiştir. Aynı yıl göreve gelen V. Demirel Hükümeti, gecekonduları bir olgu olarak kabul edip, onların sorunlarını çözme ve kentsel hizmetlerle bütünleşmelerini sağlama sözünü vermiştir. 1979’da kurulan VI. Demirel Hükümetinin programında da gecekonduların yasallaştırılması gündeme gelmiştir.

12 Eylül Hükümetinin (1980-1983) programında gecekonduların iyileştirilmesi üzerinde durulmuş; bu dönemde gecekondulara güvenlik mantığı çerçevesinde yaklaşım ve gecekonduların mahalleleri sıkı denetime alınmıştır.

1980’ler, İngiltere’de Thatcher’ın, ABD’de Reagan’ın başlatmış olduğu neo-liberal dönüşümün Türkiye’deki uygulamalarının da başladığı yıllardır (Özal’lı yıllar). 1980’ler aynı zamanda ardı ardına çıkarılan af yasaları ile gecekondular ve kaçak yapıların bir oldu-bitti şeklinde bağışlandığı yıllara da denk düşer. Özellikle 1983- 1988 arasında yapılan yasal düzenlemelerin hemen hepsinde bütün gecekonduların bağışlandığı (Şenyapılı, 1998: 312-313); bu dönemde Özal ve ANAP’ın kurduğu hiçbir hükümet programında gecekonduların söz edilmediği görülmektedir. Kısacası, iktidar, söylemeden eylemiştir ²¹.

1991’de 49. Hükümet (Demirel) Programında bu kez gecekondular, çağdaş kentleşmenin önünde engel olarak görülmüş ve kentle bütünleştirilmelerinden söz edilmiştir. 1993’de Çiller’in kurduğu 50. Hükümet programı gecekondular konusunda 49. Programın söylediklerinin aynısını tekrar etmiştir. 1995’de kurulan 52. Hükümet (Çiller) programında bundan sonra gecekondular ve kaçak yapılarla mücadele edileceğinden bahsedilmektedir. 53. Hükümet (M. Yılmaz) ise bir yöntem olarak gecekondular aracılığıyla yaratılan rantların kamuya dönüşünün sağlanmasıyla, gecekonduların yapımının önlenebileceği görüşündedir.

²¹ Bu dönemin gecekondular, konut ve arsa vurguncululuğunu da içeren bir değerlendirmesine Ayşe Buğra’nın “Türkiye’nin Ahlaksız Konut Ekonomisi” başlıklı makalesinden ulaşılabilir (2000: 97-127)

1996’da Erbakan Hükümeti (54. Hükümet), gecekondu kent içindeyse kentsel dönüşüm projeleri, kent dışındaysa ıslah imar planları ile iyileştirmek istemektedir. 1997’deki 57. Hükümet ise gecekonduya karşı sert bir tutum almaktadır. Yasaklama, önleme ve göz yumanlara da yaptırım uygulamaktan söz eder. 2003 yılındaki 59. Hükümet (Erdoğan), çirkin şehirleşmenin bir unsuru olarak gördüğü gecekonduya, gecekonduya yaşayanlara ucuz konut üreterek engel olacaktır. Sonraki programlarda gecekondu alanları için belirgin bir politikadan söz edilmez. 65. Hükümet de dâhil, AKP hükümetleri için temel politikalarından birisi olan kentsel dönüşüm ve yoksullar için şehir dışlarına yapılan ucuz toplu konut siteleri yoluyla artık gecekondu bir olgu olmaktan çıkmıştır.

Kısacası, 1965 yılından itibaren bazı hükümet programlarında rastlanan “gecekondu” politikalarının genel bir değerlendirmesini şöyle özetlemek mümkündür:

1. Gecekondu barınma sorununa çözüm olarak kabul edildiğinde; hoş görmek, bağışlamak, mülkiyetini tapu ile güvenceye bağlamak, kentsel hizmetlerle buluşturup altyapıya bağlamak;
2. Gecekonduyu oy potansiyeli olarak görüldüğünde, imar değerlerini yükselten yapı düzenlemeleri ile rant yaratmaya ve el konulmaya uygun hale getirmek, yükseklik izinlerini artırmak ya da apartmanlara dönüşmesine yol açmak;
3. Gecekonduyunun ticarileştiği ve bireysel olarak kentsel rantlara el koymaya başladığı fark edildiğinde yasaklama, yıkma, cezalandırma yöntemleriyle engel olmaya çalışmak;
4. Gecekondu alanlarının, arazinin kentsel konumu nedeniyle rant yarattığı ve çekici olmaya başladığı anlaşıldığında ise - ki bu 1980 sonrası başlayan bir süreç olarak değerlendirilebilir, özellikle de 2000’ler baş döndürücü bir hıza erişmiştir - kentsel dönüşüm projeleri ile ortadan kaldırılmak istenmiştir.

Günümüz Türkiye’sinde gecekondulaşma diye bir süreçten söz edilemese de kavramsal olarak hala konuşuluyorsa bu ilk iki maddede sayılan yaklaşımların bir sonucudur. Çirkin kentleşmenin, yaşanabilir kentleri kuramamış olmanın, büyük kentlere yönelen kitlesel ve yoğun göçlerin de ardında bu iki yaklaşım biçimi, önemli etkenler olarak yer almaktadır. Gecekondulaşmayı adeta teşvik edip tapu ile ödüllendiren hükümetler, bunun sorumlusudur.

10 yılda 5 hükümet kuran DP dönemi ile 15 yılda 8 hükümet kurmuş AKP dönemi dışarıda tutulursa, Türkiye’de başladığı işi bitirebilecek, verdiği sözleri tutabilecek kadar iktidarda kalabilen parti yoktur. Kimi hükümetlerin bir-iki ay ömre sahip olabildiği, siyasi istikrarsızlıkların yoğunlaştığı pek çok dönem yaşanmıştır. Kentleşme, bölgesel gelişme, yerel yönetimler, konut ve arsa politikaları gibi alanlarda, her gelen hükümetin kendinden öncekileri yok sayma nezaketsizliği, bu alanlarda kalıcı devlet politikaları oluşmasını engellemiş ve her yeni hükümetle sil baştan bir yaklaşım egemen olmuştur. Ancak buradan yola çıkarak uzun süre iktidarda kalmış siyasi partilerin, uzun süreli ve sorun çözücü politikaları takip ettiği yargısına ulaşmak da doğru değildir.

Adalet ve Kalkınma Partisinin hükümet programlarında (ve icraatlarında) en fazla göze çarpan ifade (yeni anayasa ihtiyacı dışında) “Strateji Belgesi” hazırlamaktır. Sadece 64. Programda 6 adet Strateji Belgesi (SB) hazırlamaktan söz edilmektedir: Öğretmen SB, Genç İstihdamı SB, Kış Turizmi SB, Kentsel Dönüşüm Alanları SB, Afet Yönetimi SB ve Kalkınma İşbirliği Temel Politikalar ve SB. AKP Hükümetleri, strateji belirleme ve belge hazırlama vurgusunu ve ısrarını her dönem sürdürmüş olsa da, bugün geldiğimiz noktada hükümet programlarında hala yaşanabilir şehirlerden bahsedilmesi ve hala 1980’lerin bölgesel gelişme politikalarının tekrarlanması; “çirkin” şehirleşmenin sorun olmaktan çıkmaması ya da kentsel dönüşümün, yerinden etme stratejileri için bir araç olarak kullanılması (kentsel dönüşümü kabul eden yapılara elektrik ve su bağlanacak, etmeyenlere yok anlayışı 64. Hükümet programından görülebilir) hazırlanan pek çok programın uygulamadaki karşılığının sorgulanması gereğine işaret etmektedir. . Dolayısıyla, 97 yılda kurulmuş olan hükümetlerin programlarında yer almasa da, arsayı rant ve vurgunculuk; konut ve gecekonduyu popülizm; bölgesel gelişme planlarını ise kaynak sömürüsü ve toplumsal kontrol aracı olmaktan çıkarmadıklarını; aksine bu işleyişin önünü açtıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, mekâna ilişkin her müdahalenin, kaçınılmaz bir biçimde bu tür sonuçlara yol açtığını; zira gerek yönetsel gerekse de toplumsal yapılarda denge-kontrol düzeneklerinin oluşturulmadığını; toplumsal yapının vurgunculuk, talan, el koyma ve rüşvet gibi mekanizmaları ve zafiyetleri kolaylıkla yeniden üretebildiğini de vurgulamalıyız.

Cumhuriyetin mekânsal projelerinin hükümet programları üzerinden izinin sürüldüğü bu çalışmada, bölgesel politikalara ilişkin kapsamlı bir inceleme ve analiz, başka bir çalışmanın konusunu oluşturacaktır. Zira, *bölgesel gelişememe* sorunu giderek daha da görünür hale gelirken, mesele daha ayrıntılı bir incelemeyi gerektirmektedir. Yine de genel bir değerlendirme yapılması mümkündür.

Elbette her bölgenin kendi potansiyeli mevcuttur. Bu güçleri o bölgelerin, toplumsal, insani koşullarını iyileştirmek ve bölge insanların huzurunu, refahını, mutluluğunu artırmak için kullanmak öncelikli hedeftir. Ancak bölgelere koruma-kullanma dengesi içinde yaklaşılmadığında mekânın gerçek ve sürekli kullanıcılarının neyi nasıl istedikleri dikkate alınmadığında, bu bir gelişme stratejisi olmaktan çıkacaktır. Bu durumda mekân, yeni değerlendirme alanlarının ve yeni kâr olanaklarının peşinde olan sermaye çevrelerinin kullanımına, kamu-özel ortaklık projeleri adı altında (Güzelsarı, 2009: 43-77) engelsiz ve sınırsız bir şekilde açılabilir. Bozulmamış, tarım ve hayvancılık ya da eko-turizm potansiyeli yüksek yerleşim bölgelerine termik santral yapmak, HES’lerle vadilerin ekolojik dengesini alt üst etmek, verimli tarım arazilerinin bulunduğu bölgeleri tarım dışı yapılaşmaya açmak, ormanlara imar izni vermek, kıyı şeritlerini toplumun kullanımından dışlayacak biçimde yapılaşmak (1990’ların projesi olan Karadeniz Sahil Yolu gibi), endemik türlerin ekosistemlerine müdahale etmek (Karadeniz yaylalarından geçirilen Beton Yol gibi) vs. tüm bunların o bölgelerin gerçek potansiyeli ve üstünlüğünü ortadan kaldırmaya ve toplumsal yapıyı dönüştürmeye yönelik bir tehdit oluşturmasından endişe edilmekte; önemli tartışmalara konu olmaktadır.

Kaynakça

Aktürk, B. ve Dağlı, N. (1988) “Hükümetler ve Programları”, *1920-1960 Cilt 1, 1960-1980 Cilt 2, 1980-1987 Cilt 3*, TBMM, Yayın No:12. <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/85> (erişim tarihi 03.04.2017)

Alada, A. (2001), “Türkiye’de “Belediye”nin 70 Yıllık Tarihine Kronolojik Bir Yaklaşım: 1930-2000”, *Cevat Geray’a Armağan*, Mülkiyeliler Birliği, Ankara. 125-208.

Buğra, A., (2000), *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar*, (Çev. B. S. Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.

“Cumhuriyet Ansiklopedisi”, (2002), 3. cilt 1961-1980, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Güzelsarı, S. (2009), “Kamu Özel Ortaklıkları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, İçinde, B. Övgün (ed.), *Kamu Yönetimi Yapı İşleyiş Reform*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın no:598. KAYAUM yayın no:5, 43-77.

Neziroğlu, İ. ve Yılmaz T. (2013), “Hükümetler Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri”, 24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950, Cilt 1’den başlayarak 11 Ocak 1999- Cilt 10’a kadar toplam 10 ciltlik eser, TBMM Basımevi. (https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukumetler/hukumetler_cilt_3.pdf)

Sey, Y. (1998), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Mimarlık ve Yapı Üretimi”. İçinde Y. Sey, (ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. Bilanço 98*. İstanbul: Tarih Vakfı, 25-39.

Şengül, T. (2012), “Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi”. İçinde, F. Alpkaya ve B. Duru, (ed.), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, 353-399, Ankara: Phoenix.

Şenyapılı, T. (1998), “Cumhuriyetin 75. yılı gecekondunun 50. Yılı”. İçinde Y. Sey, (ed.) *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. Bilanço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı, 301-316.

Tapan, M. (1998), “İstanbul’un Kentsel Planlamasının Tarihsel Gelişimi Ve Planlama Eylemleri”. İçinde Y. Sey, (ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. Bilanço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı, 75-88.

Tekeli, İ. (1998), “Türkiye’de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişim Ve Kent Planlaması İçinde Y. Sey, (ed.), *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık. Bilanço 98*, İstanbul: Tarih Vakfı, 1-24.

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP52.htm>

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP53.htm>

http://www.yerelsecim.com/54_hukümet.htm

http://www.yerelsecim.com/57_hukümet.htm

http://www.yerelsecim.com/58_hukümet.htm

http://www.yerelsecim.com/59_hukümet.htm

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP60.htm> (60 Hükümet programı erişim tarihi 21.04.2017)

<https://www.tbmm.gov.tr/hukümetler/HP61.htm> (61.Hükümet programı erişim tarihi 21.04.2017)

<http://www.memurlar.net/haber/481857/> (62. Hükümet programı tam metni 05.04.2017)

http://www.basbakanlik.gov.tr/docs/kurumsalhaberler/64.hukümet_programi.pdf (64. Hükümet programı, erişim tarihi 21.04.2017)

http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Global/_Government/pg_GovernmentProgram.aspx (65. Hükümet programı konuşma metni. erişim tarihi 21.04.2017)

FAVAR (Factor-Augmented Vector Autoregression) Modeli Literatür Taraması

Bige KÜÇÜKEFE¹, Dündar Murat DEMİRÖZ²

Favar (Factor-Augmented Vector Autoregression) Model Literature Review

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 03.01.2017

Date Accepted: 30.03.2017

JEL Classification:

E12

E17

C55

Keywords:

FAVAR

Monetary Policy

Transmission Mechanism

ABSTRACT

In the Vector Autoregressive (VAR) models, which are widely used in economic studies and developed by Sims (1980), impulse response functions can only be obtained from variables included only because of the infrequent use of information sets, and the dimensions of structural shocks can not be measured precisely. It is also not possible that for some variables to be represented by a single time series. The VAR estimation is insufficient for parsing operations involving large data sets. FAVAR (Factor Augmented Vector Autoregression) method was developed by Bernanke, Boivin and Elias (2005) and this method can use large data sets. In this study, FAVAR method is tried to be explained by comparing with VAR, and a literature search is being conducted in this subject.

¹Öğr. Gör. Dr., Namık Kemal Üniversitesi, Marmara Ereğlisi MYO, bkucukefe@nku.edu.tr

²Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat ABD, dundar.demiroz@istanbul.edu.tr

Özet

Ekonomik çalışmalarda yaygın biçimde kullanılan ve Sims (1980)'in literatüre kazandırdığı Vektör Otoregresyon (VAR) modellerinde, tüm bilgi setlerinin bir kısmının kullanımı nedeniyle, sadece dahil edilen değişkenler için etki tepki fonksiyonları elde edilebilir ve yapısal şokların boyutları tam olarak ölçülemez. Ayrıca bazı değişkenlerin tek bir zaman serisi ile temsil edilmeleri mümkün değildir. Bernanke, Boivin ve Elias (2005)'in geliştirdiği FAVAR (Faktör Arttırımlı Vektör Otoregresyon) yöntemi büyük veri setlerini kullanabilmeye imkan tanımaktadır. Böylece FAVAR yöntemi büyük veri setlerinde etken olan makroekonomik faktörleri sistematik ve tutarlı biçimde tahmin edebilmektedir. Bu çalışmada FAVAR yöntemi VAR ile kıyaslanarak açıklanmış ve bu konuda bir literatür taraması yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Favar, Para Politikası, Aktarım Mekanizması

Giriş

Bernanke, Boivin ve Elias (2005) tarafından geliştirilen FAVAR yöntemi, standart Vektör Otoregresyon (VAR)'a göre belirgin üstünlüklere sahiptir. Geweke (1977) tarafından geliştirilen ve büyük boyutlu makroekonomik zaman serilerinin görece küçük sayıda tahmin 'faktörleri' ile özetlenebileceğini öngören Dinamik Faktör Modellerini (DFM) temel alan FAVAR yöntemi, büyük veri setlerinde etken olan makroekonomik faktörleri sistematik ve tutarlı biçimde tahmin edebilmektedir. Bu açıdan FAVAR yöntemi VAR analizindeki serbestlik derecesi probleminin doğal bir çözümü olmuştur (Bagzıbaglı, 2012). Çok fazla sayıda değişken için etki tepki fonksiyonları da FAVAR yöntemi ile elde edilebilmektedir. Ayrıca, bazı değişkenlerin tek bir zaman serisi ile temsil edilebilmeleri mümkün değildir. Örnek vermek gerekirse, “ekonomik faaliyet” kavramı sadece endüstriyel üretim veya gerçek GSMH ile gösterilemez. Bir politika değişiminin “ekonomik faaliyet” üzerinde neden olduğu etkileri değerlendirmek için, işsizlik ve satışlar gibi çoklu göstergenin verdiği tepkileri gözlemlemek gerekir. FAVAR ile bir zaman serisi ile temsil edilemeyen faktörler de modele dahil edilebilmektedir. FAVAR yöntemi günümüzde birçok ekonomik araştırmada yaygın biçimde kullanılmaktadır.

1. Literatür Taraması

FAVAR modelinin önemli bir özelliği, ekonomik göstergelerin oluşturduğu çok büyük bir veri kümesini sistematik biçimde kullanarak, incelenmek istenen verileri etkileyen makro ekonomik etkenleri tahmin etmesidir. Politika şoklarının sonuçlarını tahmin etme konusunda bu modelin standart VAR yöntemlerine kıyasla avantajı, ABD Merkez Bankası ve piyasa katılımcıları tarafından zaten yaygın biçimde kullanılmakta olan çok büyük veri kümesinden yararlanmasıdır. Ayrıca, gözlemlenemeyen faktörler de modele dahil edilebilmektedir. FAVAR modeli pek çok ekonomik uygulamada kullanılmaktadır (Bai, Kunberg ve Lu, 2014).

Büyük veri setlerinin içerdiği bilginin görece az sayıda tahmin endeksi veya faktörü ile özetlenebilmesini sağlayan dinamik faktör modelleri, standart VAR analizine alternatif olarak ortaya çıkmışlardır. Örneğin Stock ve Watson (2002), tahmin yöntemi olarak büyük veri setlerinin içerdiği bilgiyi özetleyen bir dinamik faktör modeli geliştirmişlerdir. Bernanke ve Boivin (2003), tahmin faktörleri kullanımının ABD Merkez Bankası'nın politika reaksiyonu fonksiyonu tahminini geliştireceğini gösterdiler.

Lagana ve Mounford (2005), FAVAR yöntemiyle İngiltere'de faiz oranlarının belirleyicileri üzerinde çalışmıştır. Standart VAR analizlerine göre daha bütünsel sonuçlar elde edildiği vurgulanmıştır. Böylece konut fiyatları ve hisse senedi piyasası gibi bir çok veriler de analize dahil edilebilmiştir. Beklenmeyen faiz oranları artışlarının fiyat artışları ile sonuçlandığı ve fiyat bilmecesinin görülmediği araştırmanın bulgularındandır.

Mönch (2005), Avrupa Merkez Bankası için hazırladığı “*Forecasting The Yield Curve In A Data-Rich Environment A No-Arbitrage Factor-Augmented Var Approach*” isimli çalışmasında FAVAR modelini arbitraj olmadan uygulamıştır.

FAVAR tahmin yöntemini uygulayan Boivin, Giannoni ve Mihov (2007), ABD verisi için, fiyatların sektöre özgü şoklara hızlı, makroekonomik şoklara ise yavaş tepki verdiğini gösterdiler. 653 kalem makroekonomik, endüstriyel ve fiyat verisinden oluşan büyük bir veri seti kullanılarak elde edilen FAVAR modeli, FED faiz oranındaki değişimlerin ürün bazında fiyatları nasıl etkilediğini araştırmak için kullanıldı.

Senbet (2007), hazırladığı doktora tezinde FAVAR yöntemi ile ABD, Kanada, İngiltere, Japonya ve Fransa makroekonomi verilerini kullanarak para politikasının etkisini, aktarım mekanizmasını ve tepkisini incelemiştir. Sonuç olarak tezin ilk bölümünde FAVAR’ın bütün ülkelerde fiyat bilmecesini giderdiğini, para politikasının ekonomik değişkenler üzerinde anlamlı etkileri olduğunu ve ABD para politikasının Kanada, İngiltere ve Japonya’yı etkilediğini bulmuştur. ABD para politikası aktarım mekanizmasını incelediği tezin ikinci bölümünde faiz oranları kanalına ek olarak kredi kanalının para politikasının aktarım kanallarından olup olmadığı araştırılmış ve kredi kanalının para politikasını aktardığı sonucuna ulaşılmıştır. Üçüncü bölümde ise bu dört ülke için para politikasının kapasite kullanım oranı, işsizlik oranı, döviz kurları, uzun dönem faiz oranları gibi birçok makroekonomik değişkeni etkilediği gözlemlenmiştir.

Silva (2008), para politikası ile konut piyasası arasındaki bağlantıyı incelemek için FAVAR modelinden yararlandı. 1959-2001 yıllarını kapsayan aylık bazda 120 makroekonomik zaman serisi kullanarak elde edilen tahminler, konut inşaatı başlangıçları ile para politikası şokları arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koydu. Benzer bir çalışmada Gupta, Jurgias ve Kabundi (2010), Güney Afrika için para politikasının reel konut fiyatları üzerindeki etkisini FAVAR yöntemi ile araştırdılar ve konut fiyatları enflasyonunun para politikası şoklarına negatif tepki verdiğini buldular. FAVAR yaklaşımı ile büyük boyutlu bilgi setlerini kullanımının mümkün olması sayesinde, küçük boyutlu modeller kullanılarak yapılan analizlerde gözlenen konut fiyatları bilmecesine dair bir kanıt bu çalışmada bulunmadı.

Gupta, Kabundi ve Ziramba (2009)’nın ABD’nin savunma harcamalarının GSMH’sı üzerindeki etkilerini yine FAVAR ile ölçtüğü çalışmasında, 116 değişkeni 1976 ile 2005 yılları arasındaki verileri kullanarak ölçmüştür. Sonuç olarak savunma harcamaları kısa dönemde büyümeye pozitif yönde katkı sağlamıştır. Ancak bu pozitif etki sadece 2 çeyrek için geçerlidir. Onuncu çeyrekte sonra bu etki negatif yani büyümeyi azaltıcı yönde gerçekleşir.

17 endüstrilemiş ülke verisiyle uluslararası şokların yayılımını ve ampirik literatürdeki teoriye uymayan durumları FAVAR ile araştıran Mumtaz ve Surico (2009), buldukları sonuçları üç ana başlık altında toplamışlardır. Birincisi; İngiltere dışındaki

ülkelerde kısa dönem faiz oranında beklenmeyen bir düşüşün, İngiltere ekonomisi üzerindeki dinamik etkilerini şu şekilde özetler: Reel ev fiyatları, enflasyon, yatırım, GSYH ve tüketim büyümesinin bir yıl sonunda; ücretlerin iki yıl sonunda; tüketici fiyatları endeksinde ve GSYH deflatöründeki enflasyonun üç yıl sonunda zirve değerine ulaştı. İkincisi; pozitif uluslararası arz şoku, İngiltere tüketim deflatörü bileşenlerinin dağılımını negatif etkiledi. İngiltere’de gerçekleşen bir para şokuna olan tepkilerde; döviz kuru ve likidite bilmecesi, ötelenen indirim ve fiyat anomalileri bulunduğu dair çok az kanıt elde edildi.

Blaes (2009) Euro bölgesinde (FAVAR) yöntemini kullanarak; para politikasının aktarım mekanizmasını incelemek amacıyla, bir para politikası şoku uygulandığında ekonominin nasıl tepki verdiğini araştırdı. Elde edilen bulgular arasında uzun dönemde daraltıcı para politikasının teoride de öngörüldüğü gibi parasal büyümeyi azalttığını buldu. Ancak kısa dönemde faizlerin yükselmesiyle tahvillerin arttığını ve bu sebeple M3’ün de artış gösterebileceği sonucuna vardı.

Dufour ve Stevanovic’ (2008), makroekonomik uygulamalarını FAVARMA modeli ile yapmıştır. Bu modelde VARMA analizini kullanılması sayesinde etkisinin arttığı sonucuna varmışlardır.

Bork (2009), ABD Merkez Bankasının belirlediği faiz oranlarının makroekonomik ve finansal etkilerini araştırmıştır. Bunun için 120 zaman serisi verisi araştırmada yer almıştır. Çalışmasında Bernanke’nin iki aşamalı ve Bayesyen tek aşamalı metotlarına alternatif olarak EM algoritmasını kullanmıştır. Bu algoritma en çok benzerlik (maximum likelihood) yöntemini kullanır. Çalışmanın sonucunda Bork; FAVAR analizlerinde daha az faktörlü, fakat uzun gecikme dönemlerinin daha etkili sonuçlar verdiğini görmüştür. Dört faktörün ve 13 gecikme döneminin ideal olduğunu söylemiştir.

Ahmadi ve Ritschl (2009), ABD’de iki Dünya Savaşı arasındaki dönemdeki büyük buhranda para politikasının rolünü araştırmıştır. Kullandıkları FAVAR modelinde Bayesyen yöntemi ve MCMC metodunu tercih etmişlerdir. 164 makroekonomik değişkeni kullanarak arz ve talep şokları uygulanmıştır. Bu şoklara tepkiler zayıftır. Ancak buhran derinleştikçe, verilen tepkinin de arttığı gözlenmiştir. Sonuç olarak para politikasının Büyük Buhran’da bir

etkisi olsa da, Buhran’ın daha çok parasal olaylardan etkilendiğini söylemek için yeterli veri yoktur.

İtalya Merkez Bankası için hazırlanan “*On The Interaction Between Market And Credit Risk: A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach*” isimli makale Fiori ve Iannotti (2010) tarafından hazırlanmıştır. Para politikası şoklarının piyasa ve kredi risklerine etkisini araştırmak için FAVAR kullanılmıştır. 1999-2006 dönemi için 99 makroekonomik ve finansal İtalya ekonomisi verileri kullanılmıştır. İtalyan makro-finansal dalgalanmaların hepsini etkileyen ortak risk kaynakları olduğu varsayımıyla para politikası şokları uygulanmıştır. Böylece finansal sektör ile reel sektör arasındaki bağ da gözlemlenebilmiştir. Toplam dalgalanmanı yüzde 55’i bu yöntemle açıklanmıştır.

Lagana ve Sgro (2011), ABD kişisel gelir vergisi oranındaki bir şokun ABD ve Kanada ekonomileri üzerindeki dinamik etkilerini tahmin etmek için bir FAVAR modelinden yararlandılar. Modelin ayırt edici özelliği, ihracat ve ithalatın endüstri bazında ayrıştırılmasıdır. Bu sayede, iki ülke arasında ülke içi ve uluslararası aktarım mekanizmaları hakkında ek bilgiler elde edildi. Sonuçlar, FAVAR yaklaşımı kullanılarak ABD kişisel gelir vergisi oranlarındaki hareketlerin, ABD ekonomisi üzerindeki etkileri ve Kanada ekonomisine aktarımı hakkında akla yatkın tahminler üretilebileceğini gösterdi.

Soares (2011), Portekiz Merkez Bankası için yaptığı çalışmada; para politikası şoklarının etkilerini, Euro Bölgesi için ve tek para politikası uygulanan dönemi ele alarak araştırmıştır. Uygulanan para politikası sonucunda, standart Var yöntemiyle elde edilemeyecek etki tepki fonksiyonları ile sonuçlar gözlemlenebilmiştir. Para politikalarının etkilerinin çıktıya etkisinin çok orta seviyede olduğu ve fiyat düzeyini ise çok daha az etkilediği görülmüştür.

Zuniga (2011), Meksika ve Brezilya üzerinde uyguladığı FAVAR modelinde uluslararası parasal aktarım mekanizmasını izlemiştir. ABD’de meydana gelen bir parasal şokun Meksika ve Brezilya gibi gelişmekte olan iki ülkeyi nasıl etkilediği incelenmiştir. Sonuç olarak ana aktarım kanalının faiz oranları olduğu, döviz kurunun etkisinin ise istatistiki olarak anlamlı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Fukawa (2012), bir FAVAR modeli ve teorik bir dinamik stokastik genel denge modeli geliştirerek, hükümet harcamalarının etkilerini inceledi ve Japonya ekonomisine ait 107 zaman serisi kullanılarak geliştirilen modele göre hükümet harcamalarında ve yatırımlarında bir artış, özel tüketim ve reel ücretlerde de artışa neden olacağını gösterdi.

Chua (2012) FAVAR modelini para politikası şoklarının etkilerini görmek için Malezya ekonomisine uygulamıştır. 2000:3 ile 2010:10 dönemindeki 78 adet zaman serisi verisi kullanılan modelde finansal ve reel değişkenlerin para politikası şoklarından negatif etkilendiği görülmüştür.

Han (2012) teorik çalışmasında FAVAR yapısal şoklarının belirlenmesinin, birçok değişkenin faktör yüklemeleri kısıtlara neden olabileceği ve çözüm yolları üzerinde durmuştur.

Munir ve Qayyum (2012), “*Measuring The Effects Of Monetary Policy In Pakistan: A Factor Augmented Vector Autoregressive Approach*” isimli makalelerinde para politikasının etkilerini Pakistan ekonomisi için araştırmıştır. 1992:01 ile 2010:12 dönemi için yapılan çalışmada 115 aylık makroekonomik değişken ile faiz oranlarının para politikasındaki etkinliği kanıtlanmıştır.

FAVAR modelini geliştirmeyi amaçlayan bir başka çalışma da Ng ve Stevanovic (2012)’in “*Factor Augmented Autoregressive Distributed Lag Models*”dir. Literatürde FADL olarak geçen model ile FAVAR arasındaki benzerlik ve farklılıklar makalede tartışılmaktadır. FADL modeli etki tepki fonksiyonlarını çok az kısıtlamayla elde etmeyi amaçlar. Etkisi az olan zayıf faktörleri X_t zaman fonksiyonuna almamayı sadece güçlü etkileri olanları tutmayı hedefler. FAVAR’dan farklı olarak FADL yöntemi geniş veri setinin hepsini kullanmak yerine, Wold testi ile verileri seçmeyi tercih eder.

He, Leung ve Chong (2013), Çin’de uygulanan para politikasını analiz etmiştir. FAVAR sonuçlarına göre; Çin Merkez Bankası’nın gösterge faiz oranları, repo oranları ve piyasaların parasal tercihlerinin Çin ekonomisine etkisi çok azdır. Sadece piyasanın belirlediği

döviz kurunun etkisi orta düzeydedir. Piyasanın belirlemediği Çin Merkez Bankası ölçümleri, örneğin toplam kredi ve para arzının büyüme oranları, reel ekonomi ve fiyat seviyesi üzerinde etkilidir. Bu sebeple yakın gelecekte de Çin Merkez Bankası piyasanın belirlediği döviz kuru yerine bu araçları para politikasında kullanmaya devam edecektir.

Ampirik makroekonomik modelleme için büyük veri setlerinin artan önemi ile Vasishtha ve Maier (2013), küresel gelişmelerin Kanada ekonomisini nasıl etkilediğini analiz etmek için bir FAVAR modeli kullandılar ve Kanada'nın öncelikle yurtdışı hareket ve emtia fiyatlarındaki şoklara açık olduğunu, diğer taraftan küresel faiz oranları ve enflasyon şoklarının etkisinin belirgin biçimde daha az olduğunu buldular.

Belke ve Rees (2014), global şokların dünya ekonomisi ve ulusal merkez bankaları ile hükümetleri için etkisini değerlendirmek ve finansal küreselleşmenin artan etkisini incelemek için FAVAR yöntemini kullandı. G7 ülkeleri ve Avrupa bölgesi için 1984-2007 yıllarını kapsayan ve merkez bankaları açısından, artan küreselleşmenin sebep olduğu ekonomik yapının analiz edildiği çalışmada, küresel likidite şoklarının dünya ekonomisini ve değişik ulusal ekonomilerini önemli oranda etkilediği ve gayrimenkul fiyatları ile GSMH kaynaklı genel şoklarının da küresel boyutta etkileri olduğunu gösterdi.

Fernald, Spiegel ve Swanson (2014), Çin ekonomisine ait çok geniş bir ekonomik gösterge seti kullanarak ve Çin ekonomik faaliyetlerini ve enflasyonunu örtük değişkenler olarak alıp bir FAVAR modeli oluşturdu ve Çin para politikasının, Çin ekonomisi üzerindeki etkilerini tahmin etti. Çin verisinin güvenilirliğine dair sıkıntılar, pek çok seri için yeterli verinin bulunmaması ve Çin ekonomisinin geçirdiği hızlı ve yapısal değişimler nedeniyle, FAVAR yaklaşımı bu tip bir analiz için çok uygundur. Çalışmanın sonuçlarına göre; banka zorunlu rezervlerinin arttırılması, ekonomik faaliyetleri ve enflasyonu azaltıcı yönde bir etki yapar. Ayrıca, beklentilerle uyumlu biçimde, Çin merkez bankası tarafından belirlenen faiz oranları da ekonomik faaliyetler ve enflasyon üzerinde çok önemli bir etkiye sahiptir.

Huh, D. Kim, W J Kim ve Park (2014), Asya Kalkınma Bankası için hazırladıkları çalışmada Doğu Asya ve Pasifik Bölgesinin en büyük 10 ekonomisini ele aldıkları çalışmada FAVAR analizini farklı bir alanda kullanmışlardır. Seçilen ülkeler Endonezya, Malezya,

Filipinler, Singapur, Tayland, Hong Kong, Çin, Japonya, Kore Cumhuriyeti, Tayvan'dır. ASEAN (Association of Southeast Asian Nations) ismi ile kurulan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği; 1999 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya ve Kore Cumhuriyeti'ni katarak etki alanını genişletti. Bu alanda para politikası ve ortak para biriminin kurulmasının etkileri araştırılmaktadır. Bu amaçla konjonktür dalgalanmalarının senkronizasyon seviyesi incelenmekte ve dünyadan ve bölgeden kaynaklı beş ortak şok belirlenerek incelenen ülkeler için bu şoklardan elde edilen tepkiler FAVAR yöntemi ile öngörülme çalışılmıştır.

Bekiros ve Paccagnini (2014), “*Forecasting the US Economy with a Factor-Augmented Vector Autoregressive DSGE model*” isimli çalışmada DSGE modelinde FAVAR yöntemini kullanmıştır. DSGE modeli yapısı itibariyle çok biçimlendirilmiştir ve doğrudan verilere uygulanır. Hibrit DSGE modelleri sayesinde çok daha karmaşık, gerçek dünyanın problemleri ile ilgilenirken daha çok veri kullanılabilir. Çalışmanın sonucunda DSGE modeline göre; FAVAR-DSGE modelinin istatistiki olarak tahmin gücünün çok daha iyi olduğu ortaya konulmuştur. Bekiros ve Paccagnini (2014), bizim çalışma yöntemimize başka bir bakış açısı getirmiştir.

Mordi ve Adebayo (2014), Nijerya ekonomisi için yaptığı çalışmada, para politikasının fiyatlar üzerindeki etkilerini FAVAR yöntemiyle ölçmüşlerdir. Para politikası araçları olarak da faiz oranları ve döviz kuru şoklarını kullanarak tüketici fiyat endeksi üzerindeki değişimleri araştırmışlardır. 84 makroekonomik değişkenin 54 çeyrek dönem için verilerinin kullanıldığı çalışmada beklenmedik para politikası şoklarının makro faktörler üzerinde çok daha etkili olduğu görülmüştür. Konut ve ulaşım sektörlerindeki fiyatların döviz kuruna çok bağlı olduğu çalışmanın bulguları arasındadır. Ayrıca diğer sektörler için de döviz kuru fiyatlar üzerinde çok etkili bir para politikası kanalıdır.

Banerjee, Marcellino ve Masten (2015), çalışmalarında faktör modellerinde VAR yerine Hata düzeltme (Error Correction) modelini kullanmıştır. Bu modelde Hata düzeltme, koentegrasyon ve dinamik faktör modellerini birleştirmişlerdir.

Huber ve Fisher (2015), ABD konjonktür dalgalanmalarını ve para politikasını analiz etmek için FAVAR’da Markov Switching yöntemini kullanmıştır. Resesyon dönemlerinde para politikasının etkinliğinin artması çalışmanın bulguları arasındadır.

Melolinna (2015), Euro Bölgesi, İngiltere ve ABD’de enflasyon dinamiklerini etkileyen makroekonomik faktörleri incelemek için bir FAVAR modelinden yararlandı. Çalışmaya konu olan üç ekonomi için enflasyon dinamikleri arasındaki farkları dikkate alan ampirik bir yöntem ihtiyacı nedeniyle, FAVAR kullanılan araştırma sonuçlarına göre, enflasyonun alt bileşenlerinin makroekonomik şoklara verdikleri cevabın her üç ülke için de benzer olduğu bulundu.

Roşoiu (2015), “Monetary Policy and Factor-Augmented VAR Model” isimli çalışmasında geniş bir ampirik literatürün konusu olan para politikası aktarım mekanizmasının ölçümünü ele almıştır. Makroekonomik değişkenler üzerinde para politikasının etkilerini incelemek için çok kullanışlı bir model olan FAVAR yöntemi tercih edilmiştir. 2000-2013 yılları arasındaki 92 değişken ile yapılan çalışmada enflasyon oranı, işsizlik oranı ve para politikası faiz oranının bu değişkenler üzerindeki etkilerine bakılmıştır.

Kılıç ve Çankaya (2015), ABD ekonomisinde ekonomik aktivitenin tüketici güvenine olan etkilerini analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda ekonomik aktivitenin ve tüketici güveninin birbirine çok güçlü şekilde ilişkili olduğu görülmüştür. Lahura (2010), para politikası şoklarının etkilerini Peru için araştırmıştır. Bu amaçla yarı yapısal FAVAR modelini ortaya koyarak 1995-2003 dönemi için etki-tepki fonksiyonunu elde etmiştir.

Stock ve Watson (2016), “*Factor Models and Structural Vector Autoregressions in Macroeconomics*” isimli çalışmalarında Dinamik Faktör Modelleri için bir rehber hazırlamışlardır. Handbook of Macroeconomics kitabının bir bölümü olarak hazırlanan bu çalışmanın ana amacı, yapısal VAR ile yapısal Dinamik Faktör Modellerinin nasıl geliştirilebileceği üzerinedir. Ayrıca son 15 yılda yapısal Var modellerindeki gelişmeler de anlatılmıştır.

2. FAVAR Yöntemi

Bernanke, Boivin ve Elias, (2005) FAVAR modelini makalelerinde şu şekilde açıklamaktadırlar:

Derecesi p olan indirgenmiş haldeki standard bir VAR modelini, şu şekilde ifade edebiliriz:

$$y_t = v + A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

Eşitlikte y_t bağımlı değişkenler vektörü ($K \times 1$), v sabit terim vektörü ($K \times 1$), u_t bağımsız ve özdeşçe dağılmış hata terimi ve $A_1 \dots A_p$ ise katsayı matrisleridir ($K \times K$). Herhangi bir VAR(p) süreci takip eden VAR(1) formu şeklinde yazılabilir:

$$Y_t = v + AY_{t-1} + U_t \quad (2)$$

eşitlikteki terimler:

$$Y_t = \begin{bmatrix} y_t \\ y_{t-1} \\ \vdots \\ y_{t-p+1} \end{bmatrix}, \quad v = \begin{bmatrix} v \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix},$$

$$A = \begin{bmatrix} A_1 & A_2 & \dots & A_{p-1} & A_p \\ I_K & 0 & \dots & 0 & 0 \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots & \vdots \\ 0 & 0 & \dots & I_K & 0 \end{bmatrix}, \quad U_t = \begin{bmatrix} u_t \\ 0 \\ \vdots \\ 0 \end{bmatrix}$$

Aşırı parametreleştirme probleminden ötürü geleneksel VAR modellerinde sınırlı sayıda bağımlı değişken kullanılabilir (küçük K değeri). FAVAR yöntemi kullanılarak bir VAR modeline çok sayıda bağımlı değişken dahil edilebilir.

FAVAR yöntemini açıklamak için ilk olarak gözlemlenebilir M sayıda ekonomik değişkenden oluşan Y_t vektörünün ekonomi üzerinde yaygın bir etkiye sahip olduğunu varsayalım. Bu aşamada amaç; değişkenler arasındaki yapısal ilişkiyi ortaya çıkarmak veya

tahmin yapmak olabilir. Standart yöntemi takip edecek olursak, Y_t 'yi kullanarak bir VAR, yapısal VAR (SVAR) veya başka çok değişkenli zaman serisi model tahmini ile devam edilebilir. Ancak, pek çok uygulamada Y_t 'nin içinde yer almayan ve gözlemlenemeyen ama zaman serisini modellemek için önem taşıyan ek bir ekonomik bilgi olabilir. Bu ek bilgiyi K sayıda gözlemlenemeyen faktörden oluşan F_t ile temsil edebileceğimizi var sayalım. Örnek vermek gerekirse “Ekonomik faaliyet” veya “kredi koşulları” gözlemlenemeyen faktörlerdir. Bir veya iki seri ile kolayca temsil edemeyeceğimiz bu faktörler ekonominin geneline etkilerler.

Varsayalım ki (F_t, Y_t) 'nin ortak dinamikleri şu şekilde ifade edilebilir:

$$\begin{bmatrix} F_t \\ Y_t \end{bmatrix} = \Phi(L) \begin{bmatrix} F_{t-1} \\ Y_{t-1} \end{bmatrix} + v_t \quad (3)$$

Eşitlikte $\Phi(L)$, d sınırlı dereceden bir gecikme polinomudur ve yapısal VAR literatüründe olduğu gibi öncü kısıtlamalar içerebilir. v_t ise ortalaması sıfır olan bağımsız ve özdeşçe dağıtılmış hata terimidir ve kovaryans matrisi Q 'dur.

Eşitlik (8), (F_t, Y_t) biçiminde bir VAR'dır. Y_t 'yi F_{t-1} 'e ilişkilendiren $\Phi(L)$ teriminin tamamının sıfır olması durumunda bu sistem standart bir VAR modeline indirgenir. Diğer durumda (Y_t 'yi F_{t-1} 'e ilişkilendiren $\Phi(L)$ terimi sıfır değilse) eşitlik (3) bir FAVAR'dır. Bu nedenle mevcut VAR sonuçlarına direk bir eşleşme vardır ve (3), F_t 'nin içerdiği ilave bilginin marjinal katkısını değerlendirmenin bir yoludur. Ayrıca, gerçek sistem bir FAVAR ise VAR katsayıları ve impuls cevabı katsayıları gibi değerler genellikle tahmin edilebilirler.

F_t değişkenleri gözlenebilir olmadıkları için eşitlik (3) direk olarak tahmin edilemez. Ancak, çok sayıda ekonomik değişkeni potansiyel olarak etkileyen temsili faktörler yorumlanarak, bir grup ekonomi zaman serisi gözlemi kullanarak gerçek faktörler hakkında bazı sonuçlara varılabilir. Örnek olarak, varsayalım ki elimizde bir grup arka plan (bilgi amaçlı) zaman serisi olsun ve bu seriyi toplu biçimde $N \times 1$ vektörü X_t ile gösterelim. N tane bilgi amaçlı zaman serisi “büyük” bir seridir ve toplam faktör sayısından çok daha büyük olduğunu ($K + M \ll N$) varsayalım. Bilgi amaçlı zaman serisi X_t ile gözlemlenemeyen F_t ve gözlenebilir Y_t faktörleri arasında şu şekilde ilişkili olsun:

$$X'_t = \Delta^f F'_t + \Delta^y Y'_t + e'_t \quad (4)$$

Eşitlikte, Δ^f bir $N \times K$ yükleme faktörü matrisi, Δ^y bir $N \times M$ matrisi ve e_t ise ortalama değeri sıfır olan $N \times 1$ hata terimleri vektörüdür ($E(e_t e_t') = R$). Hata vektörü e_t , tahminin hangi yonteme (esas bileşenler veya olasılık yontemi) göre yapıldığına bağlı olarak zayıf ilişkili veya bağımsız olabilir. Eşitlik (3)'nin dayandığı fikir, genellikle birbiriyle ilişkili olan F_t ve Y_t 'nin, X_t 'yi dinamik olarak tanımlayan kuvvetleri temsil ettiğidir. Bu fikirden hareketle, Y_t koşuluna bağlı olarak X_t , gözlemlenemeyen F_t faktörlerinin gürültü içeren ölçümleridir. Eşitlik (4)'den çıkarılabilecek X_t 'nin sadece şimdiki faktör ve zaman gecikmeli olmayan değerlerine bağlı olduğu değerlendirilmesi uygulamada kısıtlayıcı değildir. Çünkü, F_t temel faktörlerin rasgele zaman gecikmeli değerleri olarak yorumlanabilir.

(3) ve (4) eşitliklerinin tahmini iki farklı yaklaşım ile yapılabilir. Birincisi, $C'_t = (F'_t, Y'_t)$ ortak bileşenleri tarafından kapsanan alanı gösteren ve parametrik olmayan bir yol sunan iki-aşamalı temel bileşenler yöntemidir. İkinci yol ise tek-aşamalı Bayesyen olasılık yaklaşımıdır. Bu çalışmada iki-aşamalı ortak bileşenler yöntemi kullanılmıştır.

Birinci adımda C_t ortak bileşenleri, X_t 'nin ilk $K + M$ temel bileşenleri kullanılarak tahmin edilir ve bu yapılırken Y_t gözlenebilir olmasından istifade edilmez. Ancak, Stock ve Watson (2002) tarafından gösterildiği gibi, eğer N yeterince büyük ve kullanılan temel bileşenlerin sayısı en az faktörlerin gerçek sayısı kadar büyük ise temel bileşenler tutarlı biçimde F_t ve Y_t tarafından kapsanan alanı ortaya çıkarır. Y_t 'nin kapsamadığı $\hat{C}_t$ tarafından kapsanan alan $\hat{F}_t$ elde edilir. İkinci adımda ise, (3)'deki FAVAR eşitliği F_t yerine $\hat{F}_t$ konularak standart yöntemler ile tahmin edilir.

FAVAR yönteminin önemli avantajlarından biri olan etki tepki fonksiyonlarını elde etmek için ilk olarak eşitlik (3) hareketli ortalamalar (MA) olarak ifade edilir (Blaes, 2009):

$$\begin{bmatrix} \hat{F}_t \\ Y_t \end{bmatrix} = \Psi(L)v_t \quad (5)$$

ve $\hat{F}_t$ ve Y_t için etki tepki fonksiyonları elde edilir. Eşitlikte $\Psi(L) = [I - \phi_1 L - \dots - \phi_d L^d]^{-1} = [I - \Phi(L)]^{-1}$. Sonrasında eşitlikler (2) ve (3) kullanılarak,

$$X_{it}^{IRF} = [\hat{\Lambda}^f \quad \hat{\Lambda}^y] \begin{bmatrix} \hat{F}_t \\ \hat{Y}_t \end{bmatrix} = [\hat{\Lambda}^f \quad \hat{\Lambda}^y] \Psi(L) v_t \quad (6)$$

eşitliği yazılır ve X_t 'de yeralan herhangi bir değişken için etki tepki fonksiyonu bulunur.

Hesaplaması kolay olan iki-aşamalı yaklaşımın dezavantajı ikinci adımda ortaya çıkan Regresör'lerdir. Elde edilen etki-tepki fonksiyonları için hassas güven aralıklarını sağlamak için faktör tahminindeki belirsizliği hesaba katan ve Kilian (1998) baz alınarak geliştirilen bir "bootstrap" prosedürü kullanıldı.

Etki tepki fonksiyonlarında güven aralıklarının hesaplanması için Runkle (1987) tarafından önerilen standart bootstrap tekniğinin dayandığı yaklaşım, şokların Gauss dağılımı olduğunu varsaymadan etki tepki fonksiyonları için küçük örnek dağılım tahminlerinin elde edilmesine dayanır. Kilian (1998), geliştirdiği "bootstrap sonrası bootstrap" algoritması ile etki tepki fonksiyonlarında var olan sapmanın (bias) düzeltilebileceğini kanıtlamıştır. $A(L)y_t = e_t$ formunda p dereceden bir model için "bootstrap sonrası bootstrap" prosedürü şu adımları içerir.

1. EKK (En küçük kareler) yöntemi ile $\hat{A}(L)$, $\hat{\Sigma}$, ve $\hat{e}_t$ tahmin edilir.
2. $\hat{A}(L)$ için bir sapma düzeltme hesaplanır:
  - a. $b=1..B$ için, $\hat{e}_t$ 'den $e_{t,b}^*$ seçilir, $y_{t,b}^* = \hat{A}(L)e_{t,b}^*$ oluşturulur.
  - b. $y_{t,b}^*$ üzerinden EKK ile $\hat{A}_b^*(L)$ tahmin edilir.
  - c. $\hat{\Psi} = \frac{1}{B} \sum_{b=1}^B \hat{A}_b^*(L) - \hat{A}(L)$ sapması tahmin edilir.
3. Sapma düzeltesi yapılarak $\tilde{A}(L)$ oluşturulur. Eğer $\hat{A}(L)y_t$ durağan ise durağanlık korunmalıdır.
  - a. Eğer $\hat{A}(z)$ determinant köklerinden biri birim çemberin içindeyse (durağan değil), $\tilde{A}(L)=\hat{A}(L)$ alınır.
  - b. Eğer $\hat{A}(z)$ determinant köklerinin tamamı birim çemberin dışındaysa (durağan), $\tilde{A}(L)=\hat{A}(L) - \hat{\Psi}(1 - \delta)^j$ alınır (j : $\tilde{A}(L)$ determinant köklerini birim çemberin dışında olmasını sağlayan en küçük negatif olmayan tam sayı).
4. $\tilde{A}(L)$ ve $\theta(\tilde{A}(L), \hat{\Sigma})$ bootstrap yapılır:

- a. $b=1..B$ için, $e_{t,b}^*$ 'den $\tilde{e}_t$ seçilir, $y_{t,b}^* = \tilde{A}(L)^{-1}e_{t,b}^*$ oluşturulur.
- b. $\hat{A}_b^*(L)$ ve Σ_b^* tahmin edilir.
- c. Yukarıdaki şekilde sapma düzeltilmesi yapılarak $\hat{A}_b^*$ bulunur. Bunun sonucunda bir bootstrap içinde başka bir bootstrap elde edilir.
- d. $\theta_b^*(\hat{A}_b^*, \Sigma_b^*)$ hesaplanır.
- e. $\theta_b^*(\hat{A}_b^*, \Sigma_b^*)$ sıklık derecesi (quantiles) kullanılarak güven aralıkları bulunur.

2.1. FAVAR Yöntemine Örnek Bir Uygulama

Merkez bankaları politikalarını belirlerken rutin olarak çok sayıda ekonomik değişkeni takip ederler. FAVAR yöntemine uygulama örneği olarak merkez bankalarının ve araştırmacıların niçin fazla sayıda değişkeni göz önüne almaları gerektiğini ortaya koyan standart bir makroekonomik çerçeve kullanıldı (Bernanke, Boivin ve Elias, 2005).

Ekonominin dinamiklerinin az sayıda makroekonomik etken tarafından belirlendiği basit bir geriye dönük modeli ele alalım.

$$\pi_t = \delta\pi_{t-1} + \kappa(y_{t-1} - y_{t-1}^n) + s_t \quad (7)$$

$$y_t = \phi y_{t-1} - \psi(R_{t-1} - \pi_{t-1}) + d_t \quad (8)$$

$$y_t^n = \rho y_{t-1}^n + \eta_t \quad (9)$$

$$s_t = \alpha s_{t-1} + v_t \quad (10)$$

Eşitlik (7) toplam arz veya Phillips eğrisi denklemdir ve enflasyonu (π_t) gecikmeli enflasyon değeri (π_{t-1}), fiili çıktı ile potansiyel çıktı arasındaki fark ($y_{t-1} - y_{t-1}^n$) ve maliyet artış şoku (s_t) ile ilişkilendirir. Eşitlik (8)'te toplam talep (y_t) veya IS eğrisi gecikmeli çıktı; gecikmeli reel faiz oranı ($R_{t-1} - \pi_{t-1}$) ve bir talep şoku (d_t) ile ifade edilmektedir. Eşitlik (9) ve (10)'te ise potansiyel çıktı (y_t^n) ve maliyet artış şoku (s_t) birinci dereceden otoregresif süreçler şeklinde gösterilmiştir. Ayrıca, nominal faiz oranının (R_t) merkez bankası tarafından basit bir Taylor kuralı ile belirlendiği varsayıldı.

$$R_t = \beta\pi_t + (y_t - y_t^n) + \varepsilon_t \quad (11)$$

Eşitlikte merkez bankası mevcut enflasyona ve çıktı farkına cevap vermektedir. Politika şokları (ε_t) normal dağılım ($N(0,1)$) olduğu varsayıldı. Aynı zamanda modelin

ekonomideki konjonktür dalgalanma dinamiklerini yansıttığı kabul edildi. Gözlenebilir çok sayıdaki (N) makroekonomik göstergenin (X_t) takip eden şekilde bağlantılı olduğunu varsayalım:

$$X_t = \Lambda (y_t^n \quad s_t \quad \pi_t \quad y_t \quad R_t)' + \varepsilon_t \quad (12)$$

Modeli oluşturan eşitlikler (7 – 12) vektör otoregresif (VAR) formda yazılabilir. Ancak modelin standart bir VAR veya bir FAVAR ile doğru biçimde tanımlanabilmesi tamamen varsayılan bilgi yapısına bağlıdır. İlk olarak eşitlik (11) değişkenlerin t-1 veya daha öncesi değerleri kullanılarak yeniden yazılırsa model, eşitlik (3)'in kısıtlı hali olarak ifade edilebilir. Bu durumda,

$$\Phi(L) = \Phi = \begin{bmatrix} \rho & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \alpha & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \alpha & \delta & \kappa & -\kappa \\ 0 & 0 & \psi & \Phi & -\psi \\ -\gamma\psi & \beta\alpha & (\beta\delta + \gamma\psi) & \beta\kappa + \gamma\Phi & -(\beta\kappa + \gamma\rho) \end{bmatrix}$$

$$v_t \equiv \begin{bmatrix} 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 1 \\ 1 & 0 & 0 & 0 \\ \gamma & 1 & -\gamma & \beta \end{bmatrix} \begin{bmatrix} d_t \\ \varepsilon_t \\ \eta_t \\ v_t \end{bmatrix}$$

ve

$$\begin{bmatrix} F'_t \\ Y'_t \end{bmatrix} = [y_t^n \quad s_t \quad \pi_t \quad y_t \quad R_t]' \quad (13)$$

olarak yazılabilir. Değişkenler, direkt olarak gözlemlenebilir olup olmadıklarına göre F_t ve Y_t arasında ayrılırlar.

Eğer modeldeki bütün değişkenlerin merkez bankası tarafından gözlemlenebilen ampirik ölçümlere tam olarak karşılık geldiği varsayılırsa, $Y'_t = [y_t^n \quad s_t \quad \pi_t \quad y_t \quad R_t]'$ ve $F'_t = \emptyset$ olur. Bu durumda eşitlik (12)'ye gerek kalmaz ve model Y_t içinde kısıtlı bir VAR'a indirgenir ve klasik VAR yöntemleri kullanılarak tahmin edilir. Örnek olarak, politika şoklarının (ε_t) ekonomi üzerindeki dinamik etkilerini ve etki-tepki fonksiyonlarını kısıtlı veya kısıtlı olmayan VAR yöntemi kullanılarak elde eden pek çok çalışma yapılmıştır.

Ancak, Y_t 'nin bütün bileşenlerinin merkez tarafından gözlemlenebilir olduğu gerçekçi olmayan bir varsayımdır. Bu nedenle, standart VAR'a kıyasla FAVAR daha gerçekçi bir yaklaşımdır. Modelde merkez bankasının potansiyel çıktığı ve maliyet artış şoklarını direk olarak gözlemleyemediği durum için FAVAR yapısı $F'_t = [y_t^n \quad s_t]'$ ve $Y'_t = [\pi_t \quad y_t \quad R_t]'$ şeklinde olur. Diğer taraftan, farklı bir yaklaşım olarak, çıktı (y_t) ve enflasyonun (π_t) direkt olarak gözlemlenemediği iddia edilebilir. Makroekonomik veriler birkaç kere düzeltilmiş olabilir ve bir ölçüm hatası her zaman mevcuttur. Ayrıca, teorik kavramlar her zaman mevcut veri ile birebir eşleşmeyebilir. Örnek olarak, teorik modeldeki “çıkıtı”, bir konjonktür dalgalanmaları analizinde reel GSYH verisinden ziyade ekonomik faaliyetlerin görünür değerine karşılık gelebilir. Benzer şekilde, enflasyon oranının gerçek olarak ölçülmesi mümkün olmayabilir (Bills, 2004). Çıkıtı ve enflasyon oranının da direkt olarak ölçülemediği kabul edilirse, modelde yer alan merkez bankası sadece nominal faiz oranı (politika enstrümanı) ile gürültülü geniş bir makroekonomik veri setini gözlemleyebilir. Bu durumda eşitlik (12), şu şekilde yazılabilir: $F'_t = [\pi_t \quad y_t \quad y_{t-1}^n \quad s_t]'$ ve $Y'_t = [R_t]'$. Bu bilgi yapısı altında merkez bankası para politikasını belirlemek için, X_t veri setinde yer alan bilgiyi kullanması gerekir. Bu süreç FAVAR yapısı ile modellenenir.

3. Sonuç

Her ne kadar Vektör Otoregresyon (VAR) modelleri yaygın biçimde ekonomik çalışmalarda kullanılsa da, bazı değişkenlerin tek bir zaman serisi ile temsil edilebilmeleri mümkün değildir. Örnek vermek gerekirse, “ekonomik faaliyet” kavramı sadece endüstriyel üretim veya gerçek GSMH ile gösterilemez. Bir politika değişiminin “ekonomik faaliyet” üzerinde neden olduğu etkileri değerlendirmek için, işsizlik ve satışlar gibi çoklu göstergenin verdiği tepkileri gözlemlemek gerekir. Alan FAVAR yöntemi, büyük veri setlerinde etken olan makroekonomik faktörleri sistematik ve tutarlı biçimde tahmin edebilmektedir. Ayrıca, çok fazla sayıda değişken için etki tepki fonksiyonları da FAVAR yöntemi ile elde edilebilmekte ve tek bir zaman serisi ile temsil edilemeyen (ekonomik faaliyet gibi) faktörler de modele dahil edilebilmektedir. FAVAR yöntemi günümüzde bir çok ekonomik araştırmada yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Kaynakça

Ahmadi, A.P. & Ritschl, A. (2009), “Depression Econometrics: A FAVAR Model Of Monetary Policy During The Great Depression”, *Economic History Working Papers*, No. 130/09

Bai, J. Kunpeng, Li. & Lu, L. (2014), “Estimation And Inference Of FAVAR Models”, *Mpra Paper* No. 60960, Online: [Http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/60960/](http://Mpra.Ub.Uni-Muenchen.De/60960/)

Bagzibagli, K. (2012), “Monetary Transmission Mechanism And Time Variation In The Euro Area”, *Department Of Economics Discussion Paper*, 12-12. University Of Birmingham

Belke, A. & Rees, A. (2014), “Globalization And Monetary Policy – A FAVAR Analysis For The G7 And The Eurozone”, *The North American Journal Of Economics And Finance*, 29, 306-321.

Banerjee, A., Marcellino, M. & Masten, I. (2015), “An Overview Of The Factor-Augmented Error-Correction Model”, *University Of Birmingham Department Of Economics Discussion Paper*, 15(3).

Bernanke, B. & Boivin, J. (2003), “Monetary Policy In A Data-Rich Environment”, *Journal Of Monetary Economics*, 50(3), 525-546.

Bernanke, B., Boivin, J. & Elias, P. (2005), “Measuring The Effects Of Monetary Policy: A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach.”, *Quarterly Journal Of Economics*, 120(1), 387-422.

Blaes, B. (2009), “Money And Monetary Policy Transmission in The Euro Area Evidence From Favar And Var Approaches”, *Discussion Paper, Dt. Bundesbank Frankfurt*.

Boivin, J. Giannoni, M. & Mihov, I. (2007), “Sticky Prices And Monetary Policy: Evidence From Disaggregated U.S. Data”, *Nber Working Paper*, 12824

Bork, L. (2009), “Estimating Us Monetary Policy Shocks Using A Factor-Augmented Vector Autoregression: An Em Algorithm Approach” , University Of Aarhus, *Finance Research Group Working Paper F-2009-03*.

Chua, S. Y. (2012), “Assessing The Effects Of Monetary Policy Shocks In Malaysia: A Factor Augmented Vector Autoregressive Approach”, *Iup Journal Of Applied Economics*, 11(3), 65-83.

Fernald, J.G., Spiegel, M.M. & Swanson, E.T. (2014), “Monetary Policy Effectiveness in China: Evidence From A FAVAR Model”, *Journal Of International Money And Finance*, 49(A), 83-103

Fiori, R. & Iannotti, S. (2010), “On The Interaction Between Market And Credit Risk: A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach”, *Banca D’italia Working Papers*, 779.

Fukawa, K. (2012), “Estimation Of An Empirical FAVAR Model And DSGE Model For Evaluating Effects Of Government Spending In Japan”, *PhD Thesis*, City University Of New York.

Geweke, J. (1977), *The Dynamic Factor Analysis Of Economic Time Series Models*, Madison: Social System Research Institute,

Gupta, R. Jurgias, M. & Kabundi, A. (2010), “The Effect Of Monetary Policy On Real House Price Growth In South Africa: A Factor-Augmented Vector Autoregression (FAVAR) Approach”, *Economic Modelling*, 27(1), 315-323.

Gupta, R. Kabundi, A. & Ziramba, E. (2009), “The Effect Of Defense Spending On Us Output: A Factor-Augmented Vector Autoregression (FAVAR) Approach”, *Defence And Peace Economics*, 21(2),

He, Q. Leung, P. & Chong, T.T. (2013), “Factor-Augmented Var Analysis Of The Monetary Policy In China”, *China Economic Review*, 25, 88–104.

Huber, F. & Fisher, M.M. (2015), “A Markov Switching Factor-Augmented Var Model For Analyzing Us Business Cycles And Monetary Policy”, *Vienna University Of Economics And Business Working Papers*, No.201.

Huh, H-S. Kim, D., Kim, W. J. & Park, C-Y. (2014), “A Factor-Augmented Vector Autoregression Analysis Of Business Cycle Synchronization in East Asia And Implications For A Regional Currency Union”, *Adb Economics Working Paper Series*, Asian Development Bank, No. 385

Kılıç, E. & Cankaya, S. (2015), “Consumer Confidence And Economic Activity: A Factor Augmented Var Approach”, *Journal Of Applied Economics*, 48,.

Lagana, G. & Mountfront, A. (2005), “Measuring Monetary Policy in The Uk: A Factor-Augmented Vector Autoregression Approach”, *Manchester School*, 73(1):77-78.

Lagana, G. & Sgro, P.M. (2011), “A Factor-Augmented Var Approach: The Effect Of A Rise in The Us Personal Income Tax Rate On The Us And Canada”, *Economic Modelling*, 28(3), 1163-1169.

Lahura, E. (2010), “The Effects Of Monetary Policy Shocks In Peru: Semi-Structural Identification Using A Factor-Augmented Vector Autoregressive Model”, *Central Bank Of Peru Working Paper Series*,

Mordi, N.O. & Adebayo, M., A. (2009), “The Effect Of Monetary Policy On Prices in Nigeria: A Factor Augmented Vector Autoregressive (Favar) Modelling Approach”, *Csae Conference 2014: Economic Development in Africa, St Catherine’s Collage*, London: University Of Oxford

Mönch, E. (2005), “Forecasting The Yield Curve In A Data-Rich Environment A No-Arbitrage Factor-Augmented Var Approach”, *European Central Bank Working Paper Series No. 544*

Mumtaz, H. & Surico, P. (2009), “The Transmission Of International Shocks: A Factor Augmented Var Approach”, *Journal Of Money, Credit And Banking*, 41(1),

---

Munir, K. & Qayyum, A. (2012), “Measuring The Effects Of Monetary Policy in Pakistan: A Factor Augmented Vector Autoregressive Approach”, Mpra Paper No. 35976.

Ng, S. & Stevanovic, D. (2012), “Factor Augmented Autoregressive Distributed Lag Models”, Çevrimiçi <https://www.aeaweb.org/conference/2013/retrieve.php?pdfid=136>, 10.07.2016.

Roşoiu, A. (2015), “Monetary Policy And Factor-Augmented Var Model”, *Procedia Economics And Finance*, 32, 400-407

Senbet, D. L. (2007), “Estimating The Impact, Transmission Mechanism And Reaction Function Of Monetary Policy: A Factor -Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach”, PhD Thesis, Western Michigan University,

Silva, C.V. (2008), “The Effect Of Monetary Policy On Housing: A Factor-Augmented Vector Autoregression (FAVAR) Approach”, *Applied Economics Letters*, 15(10), 749-752.

Sims, C. A. (1980), “Macroeconomics And Reality”, *Econometrica*, 48, 1-48.

Stock, J.H. & Watson, M.W. (2016), “Factor Models And Structural Vector Autoregressions in Macroeconomics”, *Handbook Of Macroeconomics*, Çevrimiçi: https://www.princeton.edu/~mwatson/papers/stock_watson_dfm_hom_030916.pdf, 10.08.2016.

Soares, R. (2011), “Assesing Monetary Policy in The Euro Area: A Factor-Augmented Var Approach”, *Banco De Portugal Working Papers*,

Vasishtha, G. & Maier, P. (2013), “The Impact Of The Global Business Cycle On Small Open Economies: A Favar Approach For Canada”, *The North American Journal Of Economics And Finance*, 24, 191-207.

KÜÇÜKEFE, B. ve DEMİRÖZ, D, M.. (2017), “FAVAR (Factor-Augmented Vector Autoregression) Modeli Literatür Taraması”, *Fiscaeconomia*, Vol.1(2), 38-59.

Zuniga, Mc. (2011), “International Monetary Transmission, A Factor-Augmented Vector Autoregressive (FAVAR) Approach: The Cases Of Mexico And Brazil” *Business And Economics Journal*,

Yabancılaşma: Bir Özgürleşme Sorunu

O. İnan ŞENSES¹

Alienation: A Problem of Freedom

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 30.12.2016

Date Accepted: 05.04.2017

JEL Classification:

B10

B14

B51

Keywords:

Labor

Alienation

Capitalist Mode of

Production

Freedom/Emancipation

Communism

ABSTRACT

This study evaluates the freedom/emancipation problem in a way based on the fact of alienation. Marx's philosophical and historical approach is essential for this evaluation given the fundamental emphasis on alienation. Two figures who agitated Marx are important to comprehend Marx's intellectual improvement; these are Hegel, in relation with spiritual progress, and Feuerbach, in relation with religion. Marx criticizes both and apprehends to alienation deriving from production activities and labor process, and, most critically, he emphasizes the historical mode of production that sets the framework of alienation. This concrete analysis facilitates to overcome alienation, and, after all, freedom/emancipation issue and the communism idea are discussed and affirmed this basic relationship.

¹ Arş. Gör. Dr. Ahi Evran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, inan_senses@yahoo.com

Özet

Bu çalışmada özgürleşme sorunu yabancılaşma olgusuna bağlı kalınarak değerlendirilmektedir. Yabancılaşmaya yapılan temel vurgu, bu olguyu tarihsel boyutta çözümleyen ve bunu üretim etkinliğinin tüm somutluğu içinde değerlendiren Marx’ı eksen almayı gerektiriyor. Kuşkusuz bilginin, çözümlemenin birikimli oluşundan hareketle Marx öncesi iki öncüle odaklanılması kaçınılmaz. Yabancılaşma ve tin ilişkisi bağlamında Hegel ve din ilişkisi bağlamında Feuerbach bu iki öncülü temsil ediyor. Bu temelden hareketle Marx, öncüllerine dönük eleştirel tutumuyla, yabancılaşmayı üretim etkinliğinin, emek sürecinin kendisiyle ilişkilendiriyor ve en kritiği bunu belirli bir tarihsel üretim biçimi altında somutluyor. Yabancılaşmanın somut ilişki ağına bağlı ortaya konuşu, bu ilişki ağının olumsuzluk kadar olumluluk içerdiğini de ortaya koymaya olanak tanıyor. Komünizm fikri ve bunda içerili özgürlük sorunu bu somut ilişki ağının kendinden yola çıkılarak örülüyor ve böylece yabancılaşmanın aşılması, özgürleşmenin en temel koşulu kılınıyor.

Anahtar Kelimeler: Emek, Yabancılaşma, Kapitalist Üretim Biçimi, Özgürlük / Kurtuluş, Komünizm.

Giriş

Şu keskin yargıyla çıkış alsak olmaz mı? Özgürlük tartışması ve dahası kurtuluş problemi ancak yabancılaşma olgusunun çözülüşü oranında anlamlı kılınabilir. Tarihsel gelişimin bize açık ettiği, kapitalist üretim biçiminin ayrılmaz bir yüzü olan yabancılaşma olgusunun nedenselliği, ilişki ağı, çözüme konu edilmeksizin özgürlük, kurtuluş üzerine yoğunlaşmamızın eksik kalacağı savına inanıyoruz. Böylesi bir konumlanma, yabancılaşma olgusunun nasıl değerlendirildiğini, ana eksenyle düşünürlerin birbirlerini nasıl uyardıklarını konu etmemizi gerektiriyor. Yazı kendisini Marx özelinde sınırlıyor olduğundan Hegel’in ve Feuerbach’ın yabancılaşmaya dönük düşünceleri Marx’ın diliyle ifşa ediliyor olacak. Marx’ın kendi özgün kurgusuna duyduğumuz saf güven, kendisinden önceki filozofları değerlendirme konusunda da bizi bağlayıcı kılıyor bir ölçüde. Kuşkusuz Hegel ya da Feuerbach özelinde yapılacak çalışmanın, tartışmayı boyutlandıracağı çok açık. Bizim cephemizden ise özel sorun, Marx’ın neyi nasıl soğurduğu ve daha kritiği, soğrulan şeyi

maddi ilişki ağı üzerinden nereye evrilttiği yönünde. Sorunu saptamakla yetinmeyip onu çözüme taşımak tam da yabancılaşma olgusundan Marx’ın bulgularını çıkardığı en değerli öz olsa gerek. Bu özün niteliğini ve çözümünün doğrultusunu ana eksenyle ortaya koymanın önemine inanıyoruz.

Yabancılaşma ekseninde neden Hegel eleştirisi?

Marx’a göre “*filozof-yabancılaşmış insanın soyut biçiminin ta kendisi- kendini yabancılaşmış dünyanın ölçüsü sayar*” (Marx, 1993: 218). Bu yargı, Marx açısından Hegel² eleştirisi için sağlam bir zemin oluşturur. Hegel’de tinin gelişimi, kendinden dışsallaştırdığı şeylerde kendini tanıyarak yeniden kendine dönmesi ile sonlanır. Bu dışsallaştırmanın aracı Hegel’de “emek”tir.

Bu emek vurgusu Marx açısından önemli görülür ama emeğin nesneleştirici işlevi, Hegel’de, tinin kendini bulmasının bir uğrağıdır ve zorunlu bir geçiş aşaması olarak bu nesneleştirme olumlanır³. Ama aşılma/kaldırılma koşulu ile. Bu aşma; “yabancılaşma belirlenimi içinde, yabancı olarak oluşturulmuş insanın nesnel özünün yeniden sahiplenilmesi, demek ki sadece yabancılaşmanın değil ama nesneliliğin de kaldırılması anlamına gelir. Öyleyse sonuç; insanın nesnel olmayan tinselci (spiritual) bir varlık olduğu yönündedir” (1993: 221). Gerçekten böyle mi diye sorar Marx!

“Gerçek olan, ayakları toprağa basan insan kendi gerçek, nesnel özsel güçlerini yabancı bir nesne olarak dışsallaştırır (externalization). Bu, özne olarak ortaya koymak değildir. Bu, etkinliği nesnel olmak zorunda olan nesnel özsel kuvvetlerin özneliğidir! Nesnel bir varlık nesnel bir etkinlik içerisindedir. İnsan nesnel yaratır, nesnel koyar çünkü kendisi nesnel tarafından oluşturulmuştur çünkü temelde o doğadır. Burası çok önemli: öyleyse bu ortaya koyma etkinliğinde insan, “arı etkinliğinden” (tüm soyutluğundan?) bir nesne evrenine

² Yabancılaşma ekseninde Hegel-Marx ayrılığını Marx okumaları üzerinden inşa ediyoruz. İtiraf etmek gerekirse, bu, çözümlenmeyi sınırlayan bir durum. Bununla beraber doğrudan Hegel okumaları yerine dolaylı Hegel okumaları ile Hegel-Marx ayrılığını bir ölçüde kavramamız olası. Bu konuda Sean Sayers’in bir derlemesini önermemiz yerinde olabilir: *Marx and Alienation Essays on Hegelian Themes*. Ayrıca Hegel’in düşünce sistemini anlamaya yönelik görece çetin bir sunum için bkz. Skempton, 2010: 49-95.

³ Öte yandan Avineri’nin saptaması dikkat çekici. Avineri’nin ifadesiyle, Hegel, *System der Sittlichkeit ve Realphilosophie* çalışmalarında emek sürecinin karşılaştığı olumsuzluğu açık etmektedir. Ancak bu metinler o dönem içerisinde yayımlanmamış olduklarından Marx’ın Hegel okumalarının haliyle dışında kalmıştır (Avineri, 1980: 90)

düşmez. Tersine, insanın ortaya koyduğu nesnel ürün kendi nesnelliğinin doğrulanmasıdır” (Marx, 1993/1975: 223/389).

Devam edecek olursak: “İnsanın etten ve kemikten (corporeal), doğal, canlı, nesnel güçlerle donanmış olduğunu söylemek, onun kendi varlığının, kendi yaşam belirtisinin nesnesi olarak *gerçek*, *duyulur* nesnelere sahip olduğunu ve yaşamını ancak bunlar aracılığı ile belirtebileceğini (express) söylemek demektir...” (1993/1975: 224/390). Özce; doğadan ayrı değil doğa ile beraber varolabilen insan.

Ama insan der Marx, yalnızca doğal bir varlık değildir aynı zamanda *insani* doğal bir varlıktır (*human natural being*). Kendi için varolan bir varlıktır. Varlığı ve bilgisi içinde kendini, *cinsil* bir varlık (*species-being*)⁴ olarak doğrulayıp gerçekleştirmesi gerekir (1993/1975: 226/391). Burada, *emek sürecinin* ve bütün olarak *praksisin* önemini vurgulamalıyız.

Ve sağlam bir ayırışma yargısı. Doğa ne nesnel ne de öznel olarak *insani varlığa* uygun olarak bulunur. Doğal olan her şey oluş halindeyse *insan* da kendi kökensel gelişimine, *tarihe* sahiptir (1993/1975: 226/391). Bu nedenle tarih bilinen bir süreçtir ve kendi içinde aşılabilir. Burada; tarih vurgusu, Marx’ın düşünce evreninde çok önemli bir konuma sahiptir. Eğer insan tarihsel bir ürün ise insan doğasına ilişkin birçok önsel belirlemeler ve değişmez kapalı soyutlamalar geçersiz kalacaktır. Gerçek olan, yaşayan, sürekli ilişki içinde olan insan tüm somutluğu ile Marx’ın ilgi alanını oluşturur. Aynı zamanda tarihe yapılan bu vurgu, dışsallaştırma ile yabancılaşmanın Hegel’de varolan idealistçe özdeşleştirilmesini dışlamaya yardımcı olur (Mandel, 1975: 25).

Eğer tüm soyutluktan arındırılmış bir yabancılaşma durumuyla ilgileneceksek, Hegel’in sistemini dışlamalıyız. Çünkü Hegel’de “Yabancılaşmış nesne, insanın yabancılaşmış özsel gerçekliği *bilinçten*, yabancılaşma fikrinden, yabancılaşmanın soyut ve öyleyse boş ve gerçek-dışı dışavurumundan, *yadsımadan* başka bir şey değildir. Bu durumda yabancılaşmanın kaldırılması, boş soyutlamanın, boş ve soyut kaldırılışı biçiminde *yadsımanın yadsınması* olarak belirir” (1993: 233). Marx açısından; Hegel’de bu işleyiş,

⁴ Doğal varlık ve cinsil varlık tanımlamalarının sade sunumu için bkz. Ollman, 1971: 79-83, 84-86, ve 111-115. Karşıt olarak, cinsil insanın metafiziksel bir fikir olduğu savı için bkz. Axelos, 1976: 135.

görünüşteki özün yadsınarak doğru özün doğrulanması değil, görünüşteki özün yani kendi yadsınması sonucu kendine yabancılaşan özün doğrulanmasıdır (1993: 229).

Sonuçta Bottigelli’yi dinleyecek olursak, “Hegel’in yansıttığı şey, yabancılaşmış bir gerçek. Onun eleştiriciliği görünüşten başka bir şey değil. Hegel, yabancılaşmayı belirliyordu ama onu ortadan kaldıracığı yerde doğruluyordu. Nihayetinde, kurulu düzen onanmaktadır” (1993: 72). Öyleyse Marx, Hegel’in soyutluğunu tarihsel somutluk aracılığı ile aşmaya yönelir ve bu yönelimde Feuerbach önemli bir uyarıcı işlevi görür. Kuşkusuz açmazları ile birlikte... Hegel’de vurgulamaya çalıştığımız tinin gelişimi ve sürecin soyutluğu, Feuerbach’ta tersine bir dönüş ile somut insan üzerinden temellendirilir. Marx, Feuerbach’ı eski felsefenin gerçek yeneni (conquerer) olarak onar. Şöyle ki, “a) Felsefenin fikirler yumağı olduğunu, insan yabancılaşmasının bir başka biçimi olduğunu ve bu ölçüde kınanabilir olduğunu belirtebilmiş; b) “İnsandan insana” toplumsal ilişkiyi, kuramının temel ilkesi durumuna getirerek, *gerçek maddecilik* ve *gerçek bilimi* inşa edebilmiş ve c) mutlak olumlu olduğunu ileri süren yadsımanın yadsınmasına karşı kendini olumlu olarak temellendiren ve kendine dayanan olumluyu ortaya koymayı başarabilmiştir” (1993: 214). Bu olumluluklar ekseninde Feuerbach, yabancılaşmayı din boyutunda ele alır. İnsan düşüncesinin ürünü olduğunu söylediği Tanrı’nın, nasıl bağımsız bir özneymişcesine insanları bağımlı kıldığını açıklar (Bottigelli, 1993: 62). Burası şu açıdan önemli ki, tinin yabancılaşması yerine insan merkezli bir yabancılaşma ele alınmaktadır.

Feuerbach’ta insan, “duyumsal⁵ nesne” olarak belirlenir ama insanlar, verili toplumsal ilişki ağı ekseninde ele alınmaz. “Duyumsal faaliyet” yerine “duyumsal nesne” anlayışı, faaliyet halindeki insanları kavramaya yetmiyor ve bu nedenle “insan” soyutlamasını aşamıyor (Marx ve Engels, 1999: 51).

Öyleyse *faaliyetin* (bir bütün olarak emek sürecinin) ve bunun *tarihselliğinin* yabancılaşma olgusu ile bağı kesin olarak kurulmalıdır. Burada Marx’ın, andığımız iki filozofun olumlu/olumsuz çözümlerini kendi *tarihsel materyalizm* anlayışına konu

⁵ Duyumsal ya da duyusal kavramını S. Hilav’ın belirlemesi ile açık hale getirelim. “‘Duyusal’ ya da ‘duyusalılık’ Kant’ın ve ondan sonra gelen Alman düşünürlerinin terminolojisinde ‘varlığın algılanabilir yanını’ yani somut yanını dile getirmek için kullanılan bir sözcüktür. Marx da bu anlamda kullanıyor. ‘Duyusal gerçek’, gerçekliğin algılanan yanı demektir” (Hilav, 1997: 175). Bu çerçevede Marx açısından, insanın varlığının ve bu varlığın ifadesi olan etkinliğin somut niteliği çözümlenme açısından kritiktir.

ettiğini ve özgünlüğünü yarattığını belirtmeliyiz. Şimdi ana hatları ile bu özgünlüğü ortaya koymaya çalışalım.

Marx'ın yabancılaşma teorisi

Marx'ın özgünlüğünü daha iyi kavrayabilmek adına Marx'a öncülük eden gelişmelerin kısa özetine Mészáros aracılığı ile bakacak olursak üç ana uğrak tanımlanabilir:

(1) Genel etik postulatlardan hareketle yabancılaşma eleştirisi (Rousseau'dan Schiller'e),

(2) Yabancılaşmanın gerekli olan aşılmasını, spekülatif temelde ortaya koyan, kabaca hayali bir aşmaya denk düşen ve toplumun gerçek maddi öğelerini eleştirmeyen bir tutum (Hegel),

(3) Sosyalizm aracılığı ile kapitalizmin aşılmasını savlayan ancak bunu etik postulatlar altında ortaya koyan ve kurulu sosyal yapının eleştirisini, kapsayıcı olarak değil de özel çelişkiler üzerinden gerçekleştiren tutum (Ütopycı Sosyalistler) (Mészáros, 1970: 61).

Bu tablodan hareketle en genel biçimde Marx'ın özgünlüğü, yabancılaşma olgusunu insanların zorunlu varlık koşulu olan üretme etkinliği sürecinde temellendirmesidir⁶. Üretme etkinliği zorunludur çünkü tarihin gerçekleşmesi için insanların yaşamlarını sürdürebilmesi gerekir. İlk olarak, zorunlu gereksinimlerin sağlanması için araçların üretimi yani maddi yaşamın üretimi gerekir. Bu durum, öncesinde böyle olduğu gibi şimdi de tüm zorunluluğu ile tarihsel bir eylem ve temel bir koşuldur. Dahası, bu edinim ve üretilen aletler yeni gereksinimlere kapı aralar. Bununla birlikte insan ilişkilerinin, insanların kendi kendilerini yeniden üretiminin de bu bütüne dahil olduğunu söyleyebiliriz (1999: 53).

Bu durumda yabancılaşmanın merkezi; yaşamın kendisidir, yaşamın devindiricisi olan insan öznesidir. Ama bu insan herhangi bir soyutlama ürünü olarak değil, belirli koşullar içinde yaşayan ve gelişen insandır (1999: 46).

⁶ Yargıyı destekler nitelikte ve özgünlüğü açık kılan belirlemeler için bkz. Axelos, 1976: 55, 64, 217 ve 247; Mészáros, 1970: 63, 64, 76, 88 ve 173; Ollman, 1971: 111 ve 114.

Yabancılaşma soruşturmasında insan temele konulduğunda bu olgunun varlığının, insanlık tarihiyle koşut olduğu söylenebilir⁷. Ancak sorunun bütün açıklığı ile kendini ortaya koyduğu yapı: *kapitalist üretim biçimidir*. Bu belirleme Marx’ın bir diğer özgünlüğüne işaret eder: genel olarak insani etkinliğin tarihselliği düşüncesi! Hegel’i anımsayacak olursak; Hegel’de her tür nesneleştirme (dışsallaştırma) etkinliği yabancılaşma ekseninde tanımlanıyordu ama Marx için nesneleştirme uğraşının ya da en genel haliyle emek sürecinin, ürettiği nesne ile yabancı bir ilişkide olması genel bir duruma işaret etmez. Böylesi çarpık bir ilişki belirli tarihsel özgüllükler bütününe gerektirir. Özcesi, *kapitalist üretim biçiminin* özgüllükleri: üretim araçlarının özel mülkiyeti ve bununla doğrudan ilişkili olarak emek-gücünün meta haline gelmesi, yaygın işbölümü ve sermaye birikiminin yaşamın merkezinde konumlanması. Eğer öncülümüz bir bütün olarak insanın üretme etkinliği ise Marx’ın ifadesi ile “...iktisadi⁸ yabancılaşma, *gerçek yaşamın* yabancılaşmasıdır...” (1993: 173). Öyleyse bu yabancılaşmanın çok boyutluluğunu ifade etmeye çalışalım.

Üretimin öznesi işçinin; özel mülkiyet ekseninde ya da bir başka ifade ile yoğunlaşmış işbölümü çerçevesinde her türlü ürün ortaya koyuşu, her türlü nesneleştirme etkinliği; ürettiği ölçüde bu ürünlerden yoksun kalması ile sonuçlanır. İnsanın yaşamsal özelliği olan çalışma etkinliğinin özel mülkiyete bağlı saptırılmış biçimi, çalışmanın kendisini araçsallaştırır. Neden? Çünkü, üretilen nesnelere yaşam için araç olacağına amaç olmuştur! Emegün nesneleştirici gücü, “işçi için *kendi gerçekliğinin yitirilmesi* ya da *nesneye* kölelik olarak, sahiplenme; *yabancılaşma, yoksunlaşma* olarak görülür” (1993: 140). İşçinin; kendi etkinliğinin ürünü karşısında sanki onun kendi çabasının ürünü değilmiş gibi onun dışında bir nesneyle karşı karşıya kalması ölçüsünde bu nesne, işçi karşısında bağımsız bir güç olarak belirir (1993: 141). Çarpık ilişkinin özeti şudur: işçinin yaşamının *değersizleşmesi* nesnelere dünyasının *değer kazanması* ile doğru orantılıdır (1993: 140).

Böylesine bir döngüde “bir insanın *fizik özne* olarak varlığını sürdürebilmesinin tek koşulu *işçi* olmasıdır” (1993: 142). Yaşamsal etkinliği yalnızca işçi olarak anlam bulabilir. Kuşkusuz yabancılaşmış bir anlam bulmadır bu!

⁷ Bkz. Pappenheim, 2002: 100 ve Mandel, 1975: 49.

⁸ Burada ekonomi vurgusu diyalektik kavramlaştırma çerçevesinde işlevseldir. Ekonominin ontolojik önemi, insan etkinliğinin çeşitli alanları ile birlikte kavrandığında anlamlı hale gelir (Mészáros, 1970: 115).

Ürün işçinin karşısına yabancı bir nesne, kontrol edilemez bir erk temsili olarak çıkıyorsa bu ürünün üretilme sürecinin de yani üretim etkinliğinin de yabancılaşmış olduğu açıktır. Bu durumda “üretimin kendisinin de eylem durumundaki yabancılaşma, etkinliğin yabancılaşması, yabancılaşmanın etkinliği olması gerekir. Aslında emek nesnesinin yabancı niteliği emek etkinliğinin kendi içindeki yabancılaşmasının özeti olarak karşımızda durur” (1993: 143).

Emek etkinliği işçinin dışında yer alır. İşçinin kendini gerçekleştirip tanıyacağı bir süreç olmaktan çok uzaktır. Çalışma⁹ etkinliği işçi için bir eziyet, mutsuzluk kaynağıdır. Gereksinimleri karşılamaya yönelik bir çalışma söz konusu değildir. Tersine çalışma, çalışma dışındaki gereksinimleri giderme *aracıdır*. Açık olarak; emeğin yabancı niteliği, bir zorlama olmadığında işten veba gibi kaçılması ile kendini ortaya koyar (1993: 143).

Yabancılaşmanın bir diğer boyutu, insanın cinsil varlık (species-being) oluşu ile ilgilidir. İnsanı hayvandan ayırt eden bilinçli yaşamsal etkinlik, cinsil varlığımızın tanıtıdır. Cinsil varlık oluşumuz, nesnel dünyayı işlememizde/dönüştürmemizde kendini açık eder. Bu süreçte çalışmanın (emeğin) amacı *insanın cinsil yaşamının nesneleşmesidir*. Zihinsel yaratıcılık yanında nesne yaratıcılığı boyutunda insan, kendisini yaratmış olduğu dünya aracılığı ile tanır, geliştirir. Ama emeğin yabancılaşmış karakteri böylesine bir gelişimi engeller ve insanı sakat bırakır (1993: 147). Bilinçli bir özgür etkinlik olarak doğada/toplumda kendini tanıma, varolma süreci basit biçimde “hayatta kalma” safhasına indirgenmiştir.

Son olarak insanın insana yabancılaşması olgusunu vurgulamamız gerekiyor. Böylesine bir durum yukarıda tanımlanan gelişmelerin doğrudan bir sonucudur. İnsanın kendi nesnesine, üretim sürecine ve kendisine yabancılaşması aynı zamanda karşındakine, onun nesnesine ve üretim sürecine yabancılaşmasını doğurur. İlişkisiz, yalıtılmış bir yaşam sürdürülemeyeceğinden her tür ilişki başka insanlar aracılığı ile anlam bulur. Yaşamını işçi olarak sürdürebilen bir kimse, karşındakini, içinde bulunduğu durumun niteliğine göre

⁹ Çalışmanın doğasına ilişkin Sayers’in yorumunu önemsiyoruz. Sayers’e göre çalışma ve bu yolla kişinin kendisini gerçekleştirmesi bir gereksinimi ifade eder. Günümüz toplumu bu gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Gereksinimin kabulü sayesinde yabancılaşma olgusu ve yabancılaşmanın kritik gücü anlaşılabilir (Sayers, 2009: 70).

değerlendirir (1993: 148). Bu nitelik çarpık olduğundan değerlendirmenin kendisi de problemlidir olacaktır.

Tüm bu gelişme evreleri tarihsel bir boyutta ve insan ilişkileri temelinde gerçeklik kazanıyorsa şu sonuç kaçınılmazdır: işçinin karşısına yabancı bir güç olarak çıkan nesne ancak başkasına ait olduğunda bu gücünü duyurur. İşçi için sorun olan bir şey, ilişkili olarak, başkası için hoşnut edici bir şey olabilir. Kişi öz etkinliği (üretim) içinde özgür olmayan bir etkinlikte bulunduğu, ona karşı başka bir insanın egemenliğinde ve boyunduruğunda bulunmaktadır (1993: 149). Marx’ın ilişkileri bir bütün olarak kavraması onu şu sonuca götürür: yabancılaşmış emekten kaynaklı egemenlik ilişkilerinin kendisi egemen olan için de yabancılaşmıştır¹⁰. Kısacası; üreten kişinin yabancılaşması üretmeyen kişinin de yabancılaşmasını içerir (1993: 150).

Özetleyecek olursak, insanın; ürettiği nesneye, etkinliğine, cinsil varlığına ve diğer insanlara yabancılaşması birbirlerini besleyen, dönüştüren ögeler olarak karşımızdadır. Bu ögeler yaşamın ikincil uğrakları olmaktan çok uzaktır. Tersine; yaşamın, insanın, kendini tanıma/anlama/doğrulama uğraşının merkezinde yer alırlar. Böyleyse, özgürlük sorununu içinde barındıran bu olgunun aşılması da bütünsel bir kalkışmanın ürünü olabilir.

Komünizm: Kurtuluş ve özgürleşme olanağı

Çok genel bir ilkeyi anımsatalım: “somut durumun somut tahlili”. Karşı karşıya olduğumuz yabancılaşma olgusunun birincil kaynağının iktisadi ilişkilerden kaynaklandığını belirtmiştik. Verili üretim biçimi ve ilişkilerinin düğüm noktalarını, birbirleriyle ilişkili olarak *özel mülkiyet-ücretli emek-işbölümü-değişim* ve bir bütün olarak *sermaye birikimi* ekseninde vurgulayabiliriz. Bu durumda birbirlerini belirleyen bu yapıların alaşağı edilmesi kendini bir zorunluluk olarak ortaya koyar¹¹. Peki bu, düşünsel bir zorunluluk mu yoksa maddi bir zorunluluk mu? Sözü Marx’a bırakalım: “... komünizm, ne yaratılması gereken bir *durum*, ne de gerçeğin ona uydurulmak zorunda olacağı bir *ülküdür*. Biz, bugünkü duruma son verecek

¹⁰ Siyaset, ideoloji vb. ilişki alanlarının yabancılaşma olgusundan türeyen yansımalarını, şu aşamada, ayrıntılandırmayı yeğlemedik.

¹¹ Mézáros’un aydınlık belirlemesi çok önemli. Emek yalnızca ikincil dolaylımlar (özel mülkiyet-işbölümü ve değişim) nedeniyle yabancılaşmaya uğruyor. Yabancılaşmanın olumlu aşılması bu dolaylımların sosyal ve tarihsel boyutta aşılması ile olasıdır (1970: 78, 79, 84 ve 87).

gerçek harekete komünizm diyoruz. Bu hareketin koşulları, şu anda varolan öncüllerden doğarlar” (altını biz çizdik) (1999: 62).

Yabancılaşmış emeği koşullayan ve aynı zamanda onun ürünü olan, bu ölçüde bütün insani ilişkileri bozan özel mülkiyetin varlığının aşılması can alıcıdır. Tüm yabancılaşma ilişkilerine damga vuran özel mülkiyet, bütün insana özgü etkinlik ve ürünlere, sahip olma/yararlanma ekseninde anlam verir. Özel mülkiyet öylesine bozucu bir etkiye sahiptir ki bir şey sadece bizimse, ona sahipsek anlamlıdır. Bu sahiplenmenin aksine, tüm insani ürünlerin “insanlar için ve insanlar tarafından duyulur (sensuous) sahiplenilmesi, insanın kendi evrensel varlığını evrensel olarak yani bütünsel insan olarak sahiplenmesi” kurtuluş ve özgürleşme için bir anahtardır (1993: 175). Burada Marx’ın düşünce ufkunun çok boyutluluğuna değinmek önemli olacak. Marx, olumsuzladığı şeyin kendi içinde barındırdığı olanakları asla görmezden gelmez. Bir şeyi olumsuzlar ama olumsuzlanan yapı, yeni gelişmeler için itici bir güç işlevi görür¹². Bu noktada komünizm: “*özel mülkiyetin (insani kendine yabancılaşmanın) olumlu kaldırılışı* ve sonuçta insani özün¹³ insan tarafından ve onun için gerçek *sahiplenilmesini*; kendi için insanın *toplumsal*, insani insan olarak bütüncül dönüşümünü, bilinçli ve daha önceki gelişimin tüm zenginliğini koruyarak gerçekleşen bir dönüşümü” (1993: 171) ifade eder.

Kapitalist üretim biçiminden türeyen zenginliğin sahiplenilmesinde bireyler tek bir üretim aracına bağımlı kılınıyordu (işbölümünün yozlaştırıcı etkisi-bizim notumuz). Proleterlerin mülk edinmesinde ise bireylere birçok üretim aracı bağımlı kılınmaktadır ve aracın mülkiyeti herkesindir. Bu noktada; çalışmanın öz faaliyet haline dönüşmesi (insana özgü en temel etkinlik), sınırlı karşılıklı ilişkilerin bireylerin birey olarak ilişkisine dönüşmesi ile koşuttur. Kolektif biçimde bireylerce sahiplenilen üretim araçlarına bağlı olarak özel mülkiyet ortadan kaldırılmış olur (1999: 113).

Peki işbölümü? Özgürleşme uğrağında işbölümünün aşılması da yaşamsal bir öneme sahiptir. İşbölümüne bağlı kişisel güçlerin nesnel bir güç haline gelmesi ve bu gücü bireyin kontrol edememesi ancak ve ancak bu nesnel güçlerin yeniden egemenlik altına alınması ve

¹² Özel mülkiyet temelinde yabancılaşma, “tarihsel bir aşama olarak gereklidir” (Sayers, 2009: 198).

¹³ Marx’ın öz vurgusu, insan doğası tanımı ekseninde bir bütün olarak, insan ilişkileri toplamına göndermede bulunur yoksa soyut bir öze değil (Coletti, 1975: 52).

işbölümünün ortadan kaldırılması ile aşılabilir. Bunun zemini ise ortaklaşa yaşamdır. Marx’ın yargısı açıktır: kişisel özgürlük yalnızca ortaklaşalık içinde anlam bulur. Bu ortaklaşalıkta bireyler, ortaklıklarıyla birlikte, aynı zamanda, bu ortaklık nedeniyle ortaklık içinde kendi özgürlüklerini kazanırlar (1999: 99).

Bu ortaklaşalık eskiye yönelme olarak algılanmamalı. Tam da şimdiden hareketle geleceğin olabirliğini inşa etme süreci olarak algılanmalı. Marx’ın ifadesi ile komünizmin örgütlenmesi temelde ekonomiktir ve verili koşullar, komünizmin inşası için vazgeçilmez bir öneme sahiptir (1999: 104).

İnşa sürecinin öznesi, tüm yabancılaşma ilişkilerinin merkezinde yer alan ücretli emekçilerdir, proleterlerdir¹⁴. Peki neden? Geçmiş bağlardan kurtuluş; yalnızca işçi sınıfının kurtuluşu biçiminde değil insanın evrensel kurtuluşunu içerdiğinden bu durum kendisini işçilerin kurtuluşunun siyasal biçimi altında konumlandırır (1993: 151). Özcesi, işçi sınıfının kurtuluşu tüm insanlığın kurtuluşuna olanak tanır. Bu kurtuluş ve özgürleşme savaşı; geçmişle bağların koparılması ve insanın kendi olanaklarını tanıyıp geliştirmesi ölçüsünde daha da gerçeklik kazanacaktır.

Sonuç

“Yabancılaşma: Bir Özgürleşme Sorunu” başlığı altında öncelikle yabancılaşmayı Hegel ekseninde kısaca anlamaya çalıştık. Bu anlama çabasının özeti, Hegel’in tıne bağımlı kalışı ve gerçek insanı, onun emeğini ikincil bir konuma indirgemesi olarak tanımlanabilir. Daha sonra Feuerbach’ı vurgulama gereği duyduk. Çünkü Feuerbach, Marx’a göre, Hegel’in yabancılaşma belirlemesini insanı merkeze koyarak somutlaştırmıştır. Ama tarihselliği ve insanın çok boyutlu ilişkilerini dışlayarak.

Yabancılaşma olgusunun çözümlenmesinde doruk, bu soruşturma ekseninde, Marx’tır. Marx’ın, insanın üretim etkinliğini en yaşamsal uğraş olarak tanımlamasının ve buradan hareketle tarihsellik ekseninde toplum ve insanı anlam gayretinin saf sonuçlarından birisi

¹⁴ Peki bu etkin öznenin bilinci de yabancılaşmış ise hangi bilinçli etkinlik bu inşayı gerçekleştirebilir sorusu gündeme geliyor. Unutulmamalı ki yabancılaşma durağan, kapalı bir bütünlüğü ifade etmez. Yabancılaşma dinamik bir olgudur. Kısaca: yabancılaşmış etkinlik, yabancılaşmış bilinç ürettiği kadar yabancılaşmış olmanın bilincini de üretir: yabancılaşmış olmanın doğru bilgisi (Mészáros,1970: 180-182).

kapitalist üretim biçimi özelinde yabancılaşmadır. Bu olgunun, üretim ve insan ilişkileri ekseninde nasıl belirlediğini özce ortaya koymaya çalıştık. Yabancılaşmanın kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu bu üretim biçiminde, özgürleşme sorununun en temelde, yabancılaşma başlığı altında irdelenmesi gerektiği sonucuna varıyoruz. Biraz ürkerek şunu söylüyoruz: yabancılaşmanın aşılması bütün bir özgürlük durumunu¹⁵(?) karşılamayabilir ama yabancılaşmanın varlığı özgürlüğün yokluğudur! Özgürlük tarihsel boyutta, insanın kendini doğada/toplumda inşa etme süreci ise bu süreçte yabancılaşmanın aşılması zorunludur. Zorunluluğun öznesi Marx'ta *devrimci proletaryadır*. Proletarya; sınıfsız toplumun, komünizm umudunun gerçek öznesidir.

Kaynakça

Avineri, Shlomo (1980), *Hegel's Theory of the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.

Axelos, Kostas (1976), *Alienation, Praxis and Techne in the Thought of Karl Marx*. (Çev. R. Bruzina), Austin&London: University of Texas Press.

Bottigelli, Emile (1993), “Sunuş”, İçinde: *1844 Elyazmaları*. (Çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Coletti, Lucio (1975), Introduction, İçinde: *Early Writings*. (Çev. R. Livingstone ve G. Benton), London: Penguin.

Hilav, Selahattin (1997), *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.

Mandel, Ernest ve Novack, George (1975), *Marksist Yabancılaşma Kuramı*. (Çev. O. Göçmen), İstanbul: Yücel Yayınları.

¹⁵ Özgürlüğün nelığı başlı başına bir soruşturma konusu. Çalışmamız ekseninde en azından, özgür bir varoluşun bize en temel kısıtını vurguladık: kapitalist bir örgütlenmede yabancılaşma sorunu. Tarihsel ve toplumsal ilişki bütününden bağımsız bir özgürlük tanımına yakın durmuyoruz. Sınıflı bir toplum ekseninde bir ölçüde özgürlüğün önceli *kurtuluş* olarak ortaya konabilir. Bu iki kavram birbirine geçişli olabileceği gibi en başta, sınıfların varlığı, özgürlük durumu için sınıf ilişkilerinden kurtuluşu öncelik olarak duyurur. Kurtuluş durumunun özgürlük olanakları açısından daha somut bir duruma işaret ettiği açık olsa gerek. Yeni bir toplumsal örgütlenmenin özgürlük ekseninde keskin bir tanımını yapmak bir ölçüde Marx ve Marksizme kâhinlik yüklemek anlamına gelir. Oysa ki bu düşünce sistemi, gerçeği ütopyalara yeğleyebilen ve somut durumun çözümlemesini her koşulda kendine ilke edinen bir yapıyı tanımlar.

Marx, Karl (1993), *1844 Elyazmaları*. (Çev. K. Somer), Ankara: Sol Yayınları.

Marx, Karl (1975). *Early Writings*. (Çev. R. Livingstone ve G. Benton), London: Penguin.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich (1999), *Alman İdeolojisi[Feuerbach]*. (Çev. S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.

Mészáros, István (1970), *Marx's Theory of Alienation*. London: Merlin Press.

Ollman, Bertell (1971), *Alienation*. London: Cambridge University Press.

Pappenheim, Fritz. (2002), *Modern İnsanın Yabancılaşması*. (Çev. S. Ak), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Sayers, Sean (2009), *Marksizm ve İnsan Doğası*. (Çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yordam Kitap.

Sayers, Sean (2011), *Marx and Alienation Essays on Hegelian Themes*, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Skempton, Simon. (2010), *Alienation After Derrida*. London: Continuum International Publishing Group.

TR5 (Bati Anadolu) Bölgesinin İnovasyon Performans Kapasitesi Üzerine Bir Uygulama¹

Zeynep KARAÇOR², Erhan DUMAN³

TR5 (West Anatolia) Region With an Application on the Performance of Innovation Capacity

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 27.04.2017

Date Accepted: 04.05.2017

JEL Classification:

O3

O4

R3

Keywords:

Regional Innovation

Systems

Economic Growth

MATLAB

Regional Innovation Index
and the Measurement

ABSTRACT

Economic decision units are need in order to raise competitiveness and economic growth to provide resource to develop social welfare in the age of knowledge economy. The economic structure in these resources are emerging innovation. Therefore, the new world economy as a production factor is important where innovation of analyzing the relationship between economic growth. In this study, the relationship between regional innovation and economic growth are investigated by MATLAB program normalization methods. In this context, the innovation performance and capacity of the regions aim to develop within the scope of the level 1 metrics that allow comparison of the average regions in Turkey. Among the variables to determine the normality was performed by Kolmogorov-Smirnov statistical fit test. Also the z-score normalization method that should be applied information is presented about the regions innovation policies of determined the levels.

¹ Bu çalışmama Selçuk Üniversitesi Prof Dr. Zeynep KARAÇOR danışmanlığında Erhan DUMAN'ın "Bölgesel İnovasyon ve İktisadi Büyüme: Düzey 1 Kapsamındaki Bölgelerin Normalizasyon Yöntemiyle Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Prof.Dr. Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, zkaraçor@selcuk.edu.tr

³ Öğr.Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, Ahlat Meslek Yüksek Okulu, eduman@beu.edu.tr

Özet

Ekonomik karar birimleri bilgi ekonomisi çağında toplumsal refahı ve rekabeti yükseltebilmek için iktisadi büyümeyi sağlayacak olan kaynaklara ihtiyaç duymaktadırlar. Bu durum dinamik ekonomi içerisinde inovasyonla ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle inovasyonun bir üretim faktörü gibi karşımıza çıktığı yenedünya ekonomisinde ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkinin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada bölgesel inovasyon ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki Matlab programı yardımıyla normalizasyon yöntemleriyle incelenmektedir. Bu çerçevede, Türkiye’de Düzey 1 kapsamındaki TR5 bölgesinin inovasyon performans kapasitesinin ve sınıfının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Değişkenler arasında normallliği tespit etmek için Kolmogorov-Smirnov istatistik uyum testi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Z Skor Normalizasyon yöntemiyle bölgelerin inovasyon sınıfları belirlenmiş ve uygulanması gereken politikalar hakkında bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel İnovasyon Sistemleri, Ekonomik Büyüme, MATLAB, Bölgesel İnovasyon Endeksi ve Ölçümü.

Giriş

İnovasyon olgusu dünyayı her geçen gün değiştirmeye devam etmektedir. Bu süreçte ortaya çıkan ekonomik birimler, politik çevreler, sosyal ve kültürel değerler gelişen sistemin birer parçası olmaktadır. Bu kapsamda, teknolojidaki yeniliklere ayak uydurmanın veya yenilikleri yakalamanın güçleştiği ve bilginin hayati önem taşıdığı günümüz dünyasında, ekonomiler büyümenin ayrılmaz bir parçası olarak inovasyonu öne çıkarmaktadırlar. Bu çerçevede iktisadi büyümeyi hedefleyen bölgelerin hemfikir olduğu nokta; inovasyon politikalarına yönelik bilimsel ve teknolojik ilerlemeleri yakından takip etmenin yanı sıra bu politikalar için gerekli olan altyapıyı oluşturmaktır.

Günümüzde ekonomik karar birimlerinin davranışlarını şekillendiren unsurların başında gelen inovasyon, modern iktisat teorilerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Dolayısıyla ekonomik sistem içerisinde üretimdeki değişiklikler her yaklaşıma göre farklılık arz etmektedir. Örneğin, klasik iktisatçılar teknolojik gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi çok fazla incelememişlerdir. Neoklasik iktisatçılar ise ekonomik büyüme ile teknolojik

değişim ve nüfus artışı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmışlardır. Fakat modellerinde teknolojik değişmeyi dışsal olarak değerlendirmişlerdir. Schumpeter, ekonomik büyüme kapsamında inovasyonun zorunlu olduğunu belirtmiştir. İçsel ekonomik büyüme modellerinde ise teknolojik değişme ve gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Böylece teknolojik değişme ekonomik büyüme modellerine içsel bir değişken olarak dâhil edilmiştir.

Ülkeler ve firmalar bölgeselleşme olgusunun da etkisiyle bilimsel ve teknolojik gelişmenin hızlanması, artan rekabet, enformasyon gibi bileşenlerden ötürü inovasyon faaliyetlerine daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar. Bu faaliyetler temelde; ülke içerisinde üretilen bilgi ve teknolojilerin ticarileştirilmesi, işgücü verimliliğinin artırılması, fikri mülkiyet haklarının korunması ve sosyal-fiziksel-beşeri sermaye seviyesinin yükseltilmesiyle ekonomik büyümeye dayanmaktadır. Bu doğrultuda, literatürdeki inovasyon ile ilgili ampirik ve teorik çalışmalar ekonomik büyüme aşamasında inovasyonun önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda Z Skor Normalizasyon yöntemiyle bölgelerin inovasyon sınıfları belirlenmiş ve uygulanması gereken politikalar hakkında bilgiler sunulmuştur. Ayrıca değişkenler arasında normallliği tespit etmek için Kolmogorov-Smirnov istatistik uyum testi gerçekleştirilmiştir.

Bölgesel İnovasyon Sistemi ve Ekonomik Büyüme

Bölgeler arasında artan rekabetle birlikte bölgesel inovasyon sistemi ekonomik büyüme üzerinde giderek önemi artan bir konuma gelmektedir. Bölgesel inovasyon sistemin ekonomik büyüme açısından önem arz etmesinin iki temel nedeni vardır: İlk olarak, ulusal inovasyon politikası amaçlarına ulaşmak için bölgelerde üretilen güçlü inovasyon dinamikleri açısından önemlidir. İkinci olarak da piyasa aktörlerinin verimliliğine katkı sağlayan inovasyon performansı aynı zamanda bölgelerin rekabet gücünü arttırmaktadır (OECD, 2008:49). Bölgesel inovasyon sisteminin iktisadi büyüme üzerinde önem kazanmasına yol açan diğer faktörler; iş gücünün niteliği ve yeterliliği, bölgenin sahip olduğu nitelikli nüfusu, eğitim-araştırma kuruluşlarının kalitesi, altyapı yeterliliği, girişimcilik kültürü, bilgi birikimi ve bilginin dağılımının bölgeler arasında farklı yapıda olması şeklindedir. Ayrıca üretim sürecinde birbirine bağımlı bilgi üreten kuruluşlardan ve müşterilerden oluşan sanayi

işbirlikleri genellikle bölgesel alt yapıları ile özgün inovasyon sistemlerini oluşturmaktadır. Bölgesel inovasyon sisteminde koordineyi sağlayan aktörlerin etkileşimi, bilgi dışsallıkları, ortaya çıkan ürün ve hizmetlerin yerel özellik taşıması bu sistemi ekonomik büyüme açısından önemli kılmaktadır (Durgut ve Akyoş, 2001:7-8).

Bölgesel olarak ekonomik büyümeye yönelik yapılan araştırmaların temelinde iki özellik mevcuttur: Bu özelliklerden birincisi; bölgesel inovasyon ekonomik, sosyal, politik ve kurumsal olarak meydana gelmektedir. Bu kapsamda, ekonomik etkileşim ve inovasyon açısından bölgeler verimli alanlar olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak; bölgesel inovasyon coğrafi yakınlık ve teknolojik yoğunlaşma olduğu sürece meydana gelmektedir (Doloreux, 2002:245). Bu süreçte bölgesel aktörler merkezi rol üstlenmektedir. Bölgesel inovasyon politikaları ve ekonomik büyüme, aktörler arasındaki işbirliği sayesinde olumlu yönde etkilenmektedir.

Bölgesel inovasyon politikaları uygulanırken bir takım farklı etkiler ortaya çıkmaktadır. Bölgelerin ekonomik büyümeye katkıları üretimin mekâna bağlılığı ile alakalıdır. Bu durumu bölgesel yan etkiler ile açıklamak mümkündür. Uygulanan politikalar bölgesel olmasa bile etkileri bakımından bölgesel özellik taşıyabilir. Bölgeler arası serbestleşme, mal, hizmet ve sermaye akımlarının hızlanması bölgesel aktörlerin büyük hacimli piyasalar etrafında yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu etkiyi de bölgesel entegrasyon olarak tanımlamak mümkündür. Ayrıca bir bölgede özellikle üretim faktörlerinin hareketliliği kısıtlı ise uygulanan inovasyon politikalarında istenilen verim alınmaz. Bu etkiye eşik etkisi denir. Bir diğer etki kitlenme etkisidir. Bu etki bölgede ekonomik büyüme gerçekleşmeye başladıktan sonra bölge içerisinde farkların artması durumudur. Politikalar sonucunda ortaya çıkan bu etkiler, bölgelerde ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için üretim faktörleri hareketliliğinin serbest olmasına ve inovasyon üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca bölgesel inovasyon politikalarının geliştirilmesiyle beraber üretim ve istihdam oranlarındaki artışlar ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır (TÜSİAD, 2008: 35-36).

Bölgesel inovasyon politikalarını önemli kılan bir diğer unsurda bölgeselleşme, kurumsal altyapı ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkidir. Bu pozitif yönlü ilişkinin oluşabilmesi için; teknolojik ürünün üretilmesi, pazarlanması, organize edilerek farklı

şekillerde sunulması ve ticarileşmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, üniversite-sanayi işbirlikleri, ar-ge enstitüleri, teknopark-teknokentler, kalkınma ajansları ve araştırma merkezleri gibi kurum-kuruluşlar ekonomik büyüme sürecinde hem ulusal hem de bölgesel anlamda önemli rol oynamaktadırlar. Bölgelerin istikrarlı bir iktisadi büyümeye sahip olabilmesi için etkin bir inovasyon sistemiyle teknik açıdan ileri seviyede teknolojileri üretmesi ve kullanması gerekmektedir. Bu nedenle, teknolojik faaliyetlerin yoğunluğu, ar-ge harcamaları teşvikleri, girişimciliği destekleme açısından görev üstlenen kurumların finansmana erişim kolaylığı gibi faktörler bölgelerin gelişmişliği anlamında oldukça önemlidir (Niosi, 2008:616). Bu doğrultuda literatürdeki inovasyon ile ilgili çalışmalar, iktisadi büyüme aşamasında bölgesel inovasyonun önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Bölgesel inovasyon sistemi 1950'li yıllarda uygulamaya girmiş olsa da kapsam ve araçlar bakımından büyük değişimler göstermiştir. Örneğin 1960 ve 1970'li yıllarda planlama yönteminin olduğu dönemdir. Bu dönemde bölgelerin sahip oldukları karşılaştırmalı üstünlükler ve faktörler esas alınmaktadır. 1980'li yıllar stratejik planlama ve rekabetçi üstünlük anlayışı ile bölgesel anlamda yeni bir politika dönemi olmuştur. 1990'lı yıllardaki politikalar tüm bölgelerin hedef alındığı sürdürülebilirlik ve işbirliğinin olduğu bir dönem haline gelmiştir. 2000'li yıllarda ise bu sistem inovasyon süreçlerinin açıklanmasında kullanılan bir yaklaşım olmuştur (Sternberg ve Müller, 2005:1-2).

Bölgesel inovasyon sistemi; piyasa aktörlerinin koordineli olarak bölgesel bütünleşmeyi oluşturduğu ve etkileşimli bir öğrenmeyle dâhil oldukları bir yapıdır. Ayrıca bu sistem sürekli değişimi ve öğrenmeyi destekleyen ekonomik, sosyal, politik, kültürel bir bütününün yapı taşlarını oluşturmaktadır. Bu yapıda bölgesel seviyede gerçekleşen inovasyon işbirlikleri önemlidir. Bölgesel inovasyon sistemi; eğitim kurumları, firmalar, araştırma merkezleri, finansman kuruluşları ve sivil toplum örgütleri gibi çeşitli değişkenler arasında etkileşimin olduğu ortamdır (Cappellin ve Wink, 2009:107). Değişkenler arasındaki etkileşim gerek bölgesel inovasyon gerekse de ekonomik büyüme açısından önem taşımaktadır.

Bölgesel inovasyon sistemi, üretim süreçlerinde inovasyonu destekleyen altyapı olarak değerlendirilmektedir. Bölgesel olarak ekonomik koordinasyon ve büyümenin sağlanabilmesi için sistem içindeki inovasyon bileşenlerinin iletişim kanallarıyla araştırma merkezlerine

bağlanması gerekmektedir. Ayrıca sistem; bölgeler arası dengesizlikleri en aza indirmek, inovasyona dayalı firmaları ve nitelikli işgücünü bölgeye çekmek, bölgenin rekabet gücünü artırmak için uygulanan politikalar şeklinde ifade edilmektedir. Bu politikalar dâhilinde bölge ekonomisinde uzun vadeli bir büyümeden bahsedilmektedir. Ayrıca bu sisteminin ekonomik verimliliği kurumlar arasındaki işbirliğine bağlıdır. Bölgesel olarak inovasyonu teşvik eden kurumsal altyapı o bölgedeki üretim çeşitliliğine dolayısıyla sektör farklılığına neden olmaktadır. Bu sistem ekonomik koordinasyonun bölgelerdeki önemli bir dayanağını oluşturmaktadır (Asheim ve Gertler, 2005:299-300).

Bölgesel inovasyon sistemi ekonomik alanlarda sanayi bölgelerinden yenilikçi bir yaklaşımla ulusal inovasyon sistemine kadar olan süreci kapsamaktadır. Bu kapsamda bahsedilen bu iki inovasyon sistemi, belli bir süreç boyunca işbirliği gerektirmektedir. Bu işbirliği karmaşık ve etkileşimli modellerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bu modeller içerisindeki bölgesel inovasyon sistemi ekonomik büyümeyi ortaya çıkaran bir değişkendir (Sternberg, 2007:653).

Cooke, Roper ve Wylie' e göre bölgesel inovasyon sistemi; teknolojik yeniliğin ortaya çıkarılması, yayılımı ve kullanımıyla ilgili olan aktörler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu karmaşık bir yapıdır. Aktörlerin koordineli olarak bölgesel düzeyde yeniliğin gelişmesine ve artırılmasına nasıl katkıda bulduklarını açıklamaktadır. Bu tanıma göre sistem; yerel ve bölgesel kurumlar, firmalar, risk sermaye şirketleri, araştırma ve teknoloji enstitülerinden meydana gelmektedir. Bu aktörlerin etkileşimi sonucunda bilginin piyasada rekabetçi üstünlüğe dönüştürülmesi gerekmektedir (Cooke, Roper ve Wylie, 2001:3).

Bölgesel inovasyon sistemi, inovasyon faaliyetlerinin coğrafi olarak sınırlı olan bir olgudan gelişen deneysel tabanlı bir bilgi sistemine dönüşümüdür. Bu sistemin temel sorunları; aktörlerin inovasyon kapasitelerini bölgesel ölçüğe uyarılma ve bölgesel kaynakların keşfi şeklinde sıralamak mümkündür. Sistemin temel sorunlarına karşın, mekânsal yakınlık bilgi akışını kolaylaştırır ve böylece etkileşimli öğrenmeye katkı sağlar (Canter ve Meder, 2009:13). Bu kapsamda sistem teorik olarak etkileşimli öğrenmeye dayanır. Etkileşimli öğrenmenin temeli bilgi çeşitliliğine ve farklı bilgi donanımına sahip kurumların iletişimine bağlıdır. Koordineli olarak hareket eden kurumlar etkileşimli

öğrenmeyi teşvik etmektedirler. Bütün bu gelişmeler kurumlar arasındaki iletişim ve işbirliğini artırarak istikrarlı bir ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadırlar (Gregersen ve Johnson, 1996:6).

Bu sistem, yeniliğin desteklenmesi yoluyla bölgedeki firmaların rekabet edilebilir seviyeye gelmelerine katkı sağlamaktadır. Bu kapsamda inovasyon sistemi; bölgelerde yeniliğin artırılmasına yönelik politikaların oluşturulması, bölgenin sahip olduğu kaynakların en etkin şekilde kullanılması ve geliştirilmesi için önem arz etmektedir. Bölgesel inovasyon sisteminin etkin bir şekilde çalışması için bazı temel aşamaları takip etmesi gerekmektedir. Bu temel aşamalar aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Elçi vd, 2008: 53-55):

- ✓ Ekonomik karar birimleri arasında bölgesel koordinasyonun oluşturulması,
- ✓ Bölgede bilgi üreticisi kurumundaki kurumların varlığı, kalitesi ve yoğunluğu,
- ✓ Bölgedeki firmalar tarafından üretilen bilgiyi veya teknolojiyi kullanma kapasitesi ve nitelikli emek sayısı,
- ✓ Bölgesel kurum ve kuruluşların tamamının inovasyon politikası oluşturulma sürecinde doğrudan katılımının sağlanması,
- ✓ Bölgelerin güçlü, zayıf, tehdit ve fırsat özelliklerinin analizi yapılarak inovasyon için önceliklerin belirlenmesi,
- ✓ Bölgede inovasyonun bir kültür haline gelme zorunluluğu şeklindedir.

Bu bağlamda bölgeler arasındaki farklılıklar hem ekonomistlerin hem de politikacıların odak noktası olmuştur. Söz konusu bu ilginin temeli ekonomik refah ile bölgesel büyüme arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda bölgesel inovasyon ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki dinamik bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dinamik yapının, bilgi ve teknoloji transferlerinde gerek bölge içi gerekse bölgeler arası ilişkilere katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Bölgesel İnovasyon Endeks Değişkenleri ve Yöntem

Bölgesel inovasyon endekslerin oluşturulmasında AB ile uyum içinde verilerin geliştirilmesinde NUTS göstergeleri incelenmiş ve literatürde ele alınan bazı değişkenler bulunmaktadır. İnovasyon girdileri ve çıktıları altında incelenen bu değişkenler; beşeri,

ekonomik, sosyal ve yapısal değişkenlerden meydana gelmektedir. Bu bağlamda bölgesel inovasyon ve ekonomik büyüme etki eden temel girdi değişkenleri; mümkün kılıcılar, altyapı-kültür ve girişimcilik-ticaret oluşmaktadır. Temel girdi değişkenleri oluşturan alt değişkenler ise; insan kaynakları, araştırma sistemleri, yatırım-kredi-destekler, nüfus, enerji, bilgi iletişim teknolojileri, sağlık, ulaştırma, kültür, girişimcilik, ticaret ve mali aracı kuruluşlardan meydana gelmektedir (Duman, 2017:98-99). Ayrıca bu alt değişkenler 48 bileşenden oluşmaktadır.

Temel çıktı değişkeni ise inovasyon çıktıları altında toplanmıştır. Temel inovasyon çıktıları da yenilikler, bilimsel çıktılar, ekonomik çıktılar ve toplumsal refah olmak üzere dört alt değişken şeklinde sıralanmaktadır (Duman, 2017:100). Bu alt çıktılar da 20 bileşenden meydana gelmektedir.

Endeks değişkenlerin oluşturulmasında bileşenlere ait olan bilgiler en son erişilebilir yıl esas alınarak bir araya getirilmiştir. Bu çerçevede toplanan bilgiler 2009-2016 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Toplanan bu veriler temel olarak; Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Bakanlıklar, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı (PISA), Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK), Türkiye Bankalar Birliği (TBB), Türk Patent Enstitüsü (TPE) ve University Ranking by Academic Performance (URAP) gibi farklı kurum ve kuruluşların yayınladıkları rapor, bülten ve veri tabanlarından alınmıştır.

Normalizasyon Yöntemi

Bölgesel inovasyon endekslerin oluşturulmasında Avrupa inovasyon skorboard ve bölgesel inovasyon ölçüm yöntemi olan normalizasyon yöntemi kullanılmıştır. Bölgesel inovasyon endekslerinin oluşturulmasına etki eden faktörler ve bu faktörlerin bölgeler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda bölgelere etki eden faktörler normalizasyon yöntemi olan z-skor ile analiz edilmiştir. Ayrıca bölgelerin birbirleriyle karşılaştırılabilmesi için bu yöntem tercih edilmiştir. Z-skor normalizasyon yöntemine göre bileşenler -1 ve +1 puan aralığında yer almaktadır. Ayrıca z-skor normalizasyon yönteminde endeks değerlerine göre bölgeler; üst, orta üst, orta ve alt düzey olarak nitelendirilmektedir (Aydın, 2012:4-22).

Çalışmanın devamında z-skor yöntemiyle bölgenin inovasyon sınıflaması gerçekleştirilebilmesi ve değişkenlerin normal dağılıma uygun olup-olmadığının belirlenmesi için Kolmogorov-Smirnov test uygulaması yapılmıştır.

Kolmogorov-Smirnov Test Uygulaması

Elde edilen verilerin, değişkenlerin ve bileşenlerin z skor değerlerinin normal bir dağılım gösterip göstermediğini test etmek için Matlab programında Kolmogorov-Smirnov uyum testi kullanılmaktadır. Bu test için hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : Değişkenler normal dağılımlıdır.

H_1 : Değişkenler normal dağılımlı değildir.

Bu testin dışında istatistiksel olarak normal dağılıma uyumla ilgili Jarque-Bera ve Lilliefors testleri bulunmaktadır. Ancak bu testler genellikle zaman serilerinde ve sabit z skor değerlerine sahip değişkenleri karşılaştırmak için kullanılmaktadır (Kocakoç, 2015:112).

Kolmogorov-Smirnov testi, değişkenlerin kümülatif değerlerinin z skor normal dağılımı için standartlaştırılmasını kapsamaktadır. Bu değişkenleri belirlemenin bir diğer yöntemi ise log-normal olabilirlik yöntemidir. Ancak log-normal olabilirlik yönteminde belirlenen değerler dağılımlar arasında en iyi uyumu vermekle beraber değerlerin belirtilen dağılımdan gelme konusunda bir garanti söz konusu değildir. Bu nedenle çalışmada Kolmogorov-Smirnov test tekniği tercih edilmiştir. Bu testin sonuçların yorumlanması için kullanılacak fonksiyon aşağıdaki gibidir. Bu fonksiyon kullanılarak değişkenlerin normal dağılım parametrelerinden gelip gelmedikleri belirlenmektedir.

$$[H, P, KSSTAT, CV]= ksstat(\text{değişkenin z skor değerlerinin ortalaması (ans)}) \quad (1.1)$$

$H(\alpha)$: Değişkenin bölgeler üzerinde önem seviyesinin test sonucudur. Sonuç 0 ise H_0 kabul, 1 ise H_0 reddedilir ve H_1 kabul edilir.

P: Testin p anlamlılık değeridir. $P > \alpha$ ise, H_0 kabul edilir.

KSSTAT: Kolmogorov-Smirnov test istatistiği

CV. Testin kritik değerini göstermektedir. $CV > KSSTAT$ ise H_0 kabul edilir (Kocakoç, 2015:128).

Tablo 1:TR5 Bölgesine Ait Değişkenlerin KSSTAT Test İstatistiği Sonuçları

Alt Değişkenler	H (α)	P	KSSTAT	CV	SONUÇ
İnsan Kaynakları	0	0.5335	0.2056	0.3754	H_0 kabul
Araştırma Sistemleri	0	0.4751	0.2143	0.3754	H_0 kabul
Yatırım-Kredi-Destekler	0	0.4043	0.2358	0.3754	H_0 kabul
Nüfus	0	0.5684	0.1154	0.3754	H_0 kabul
Enerji	0	0.5530	0.1752	0.3754	H_0 kabul
Bilgi İletişim Teknolojileri	0	0.6859	0.1325	0.3754	H_0 kabul
Sağlık	0	0.1624	0.3245	0.3754	H_0 kabul
Ulaştırma	0	0.2674	0.2875	0.3754	H_0 kabul
Kültür	0	0.1756	0.2698	0.3754	H_0 kabul
Girişimcilik	0	0.4867	0.2214	0.3754	H_0 kabul
Ticaret ve Mali Kuruluşlar	0	0.1914	0.2702	0.3754	H_0 kabul
Yenilikler	0	0.2982	0.2352	0.3754	H_0 kabul
Ekonomik Çıktılar	0	0.1593	0.2245	0.3754	H_0 kabul
Bilimsel Çıktılar	0	0.3438	0.2102	0.3754	H_0 kabul
Toplumsal Refah	0	0.3790	0.1012	0.3754	H_0 kabul

Tablodaki test sonuçlarında görüldüğü gibi, değişkenlere ait veriler normal dağılıma uygundur. Tabloda H değerinin 0, $P > \alpha$ ve $CV > KSSTAT$ olduğu için H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Sonuçta ele alınan 15 değişkenin tamamı istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda değişkenler z skor normalizasyon yöntemiyle analiz edilecektir.

TR5 Bölgesinde Z Skor Yönteminin Uygulanması ve Bulgular

Z-skor normalizasyon yönteminin fonksiyonu;

$$Endeks_{xi} = \frac{x_i - \mu}{\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2}} \quad (1.2).$$

Fonksiyonda;

x_i ; endeks değeri hesaplanacak bölgelerin grup içindeki sayısal değerini,

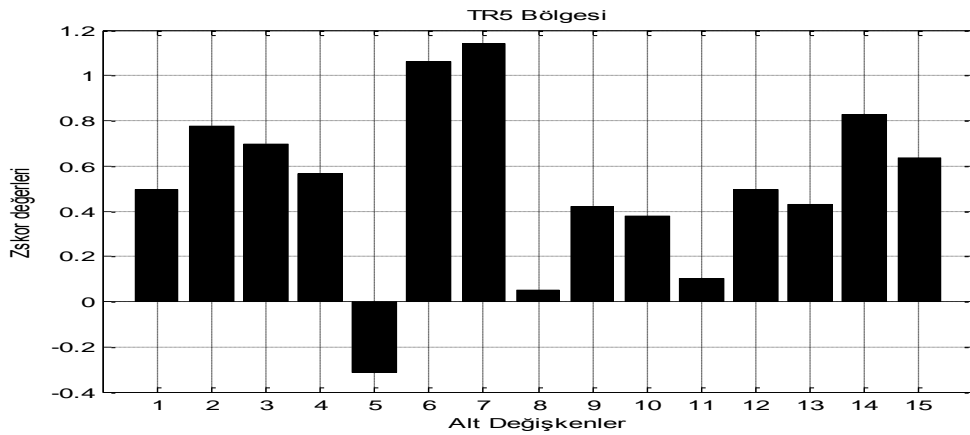
μ ; her bir grupta yer alan ortalama değeri ve

$$\sqrt{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \mu)^2}$$
 ise her bir grupta yer alan standart sapma değerini

göstermektedir. Fonksiyondan da anlaşılacağı üzere z-skoru tanımlayan parametreler ortalama ve standart sapmadır. Bölgenin endeks değerleri; bölgeye ait grup değeri ile gruptaki ortalama değer farkının, gruptaki standart sapma değerine bölünmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda değişkenler arasında inovasyon performansı yüksek olan bölge 0.50 ve 0.50'den yüksek değerler alırken, inovasyon performansı düşük olan bölge ise 0 ve -1'e yakın değerler almaktadır. Bölgenin sınıflaması -1 ve 0 arası alt, 0 ve 0.25 arası orta, 0.25 ve 0.5 arası orta-üst ve 0.5 yukarısı üst düzey olarak tanımlanmaktadır (Annoni ve Kozovska, 2010:56).

Çalışmanın devamında alt değişkenlerin z-skor değerleri grafik olarak verilmektedir. Alt değişkenler numaralandırılmıştır (Kocakoç, 2015: 47). Her numara ayrı bir alt değişkeni göstermektedir. Numaralar sırasıyla; 1) İnsan kaynakları, 2) Araştırma sistemlerini, 3) Yatırım, kredi ve destekleri, 4) Nüfus, 5) Enerji, 6) Bilgi iletişim teknolojileri, 7) Sağlık, 8) Ulaştırma, 9) Kültür, 10) Girişimcilik, 11) Ticaret ve mali aracı kuruluşlar, 12) Yenilikler, 13) Ekonomik çıktılar, 14) Bilimsel çıktılar, 15) Toplumsal refah değişkenini temsil etmektedir.

Şekil 1:TR5 Z-Skor Değerleri

TR5 bölgesi Ankara, Konya ve Karaman illerinden meydana gelmektedir. Şekle göre, Batı Anadolu Bölgesi z-skor alt değişken değerlerinden sadece bir tanesinde negatiftir. Enerji değişkeninin negatif olmasındaki temel etkenler; kişi başına elektrik tüketimi ve kişi başına yeşil enerji üretim bileşenlerinin eksi olmasından kaynaklanmaktadır. Bölge inovasyon kategorisinde üst sınıfta yer almaktadır. Bu durum TR5 bölgesinde Ankara'nın konumuyla açıklanabilir. Ankara özellikle Türkiye'de eğitim seviyesinde en yüksek konumdadır. Ayrıca Ankara 2014 yılı itibariyle ileri teknoloji, hizmet ve sanayi sektörlerinde en hızlı büyüyen il olmuştur. Metropol konumda olan Ankara; insan kaynakları, araştırma sistemleri, yatırım, nüfus, sağlık, kültür, ulaştırma, yenilik, bilimsel çıktılar, ekonomik çıktılar ve toplumsal refah değişkenlerinde öncü rol üstlenmektedir. Ayrıca bölgedeki diğer önemli il olan Konya da son yıllarda sanayi, eğitim, araştırma sistemleri, yatırım ve ekonomik çıktılarda önemli bir konuma sahiptir. Bu illerin sektör bazındaki ekonomik çeşitlilik bölgenin inovasyon sınıflamasında üst seviyede olmasına etki etmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, TR5 bölgesinin ekonomik açıdan inovasyon politikalarının gelişimi araştırılmaktadır. Bölgenin sürdürülebilir ekonomik büyüme gerçekleştirebilmesinin ön koşulu inovasyon politikalarını geliştirmesine bağlıdır. Özellikle inovasyon politikaları uygulayan temel kurumlar, finansmana yönelik kuruluşlar ve inovasyon üreten firmalar bölge ekonomisi için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda inovasyon sistemi içerisindeki; insan kaynakları, araştırma sistemleri, yatırım-kredi-destekleri, nüfus, enerji, bilgi-iletişim teknolojileri, sağlık, ulaştırma, kültür, girişimcilik, ticari-mali araçlar, yenilikler, ekonomik ve bilimsel çıktılar ile toplumsal refah alt değişkenleri arasındaki performansın ölçülmesi gerek ülke gerekse de bölge açısından önem taşımaktadır. Bu önem alt değişkenlerin hem ekonomik büyümede hem de inovasyon sistemi içerisinde önemli bir rekabet faktörü olmasından kaynaklanmaktadır. Ulusal ve bölgesel rekabet üstünlüğüne etkileyen bu faktörler, teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte iktisadi büyümeyi de olumlu yönde etkilemektedir. Bu çerçevede bölgesel inovasyon ve iktisadi büyümeye etki eden bu girdi-çıkı modeli z skor normalizasyon yöntemiyle incelenmiştir.

Batı Anadolu Bölgesi z-skor normalizasyon sıralamasında üst sınıfta yer almaktadır. Bölge inovasyon temel girdi değişkenlerinden özellikle altyapı-kültür değişkeninde birinci sırada yer alırken mümkün kılıcılar, girişimcilik-ticaret temel değişkenlerinde öne çıkmaktadır. Ayrıca girdi alt değişkenlerinde özellikle insan kaynakları, araştırma sistemleri, yatırım-kredi-destekleri, nüfus, bilgi-iletişim teknolojileri, sağlık, ulaştırma, kültür, girişimcilik ve ticari-mali aracı ile inovasyon çıktıları kapsamında da; yenilikler, ekonomik çıktılar, bilimsel çıktılar ve toplumsal refah alt değişkenlerinde z skor puanlaması bölge ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu çerçevede bölge inovasyon sıralamasında üst sınıfta yer almaktadır. İnovasyon girdi-çıkıtı modeline göre Batı Anadolu Bölgesi'nin üst sınıfta yer almasına etki eden unsurlar; bölgede başkent bulunması, başlıca büyük üniversitelerin bölge de yer alması, ekonomik sektörlerin gelişmiş olması şeklinde sıralanabilir.

Özetle TR5 bölgesinin inovasyon sınıfı 15 alt değişken ve bu değişkenlere ait toplam 68 bileşenle belirlenmiştir. Bu çerçevede bölgesel inovasyona etki eden alt değişkenlerin geliştirilmesi bölge ekonomisinin daha dinamik olmasına katkıda bulunacaktır. Özellikle nitelikli emek geliştirilmesine yönelik uygulanacak olan gerek bölgesel gerekse de ulusal politikalar Türkiye'nin iktisadi büyümesini ve uluslararası rekabet gücünü sürekli kılarak artırabilir.

Kaynakça

Annoni P. & Kozovska K. (2010), *EU Regional Competitiveness Index*, JRC Scientific and Technical Reports. (Reports No: EUR 24346 EN – 2010) Italy: European Commission.

Asheim T. B. & Coenen L. (June2005), “Knowledge Bases and Regional Innovation Systems: Comparing Nordic Clusters”. *Elsevier Research Policy* 5(34),1173-1190.

Aydın, Cüneyt (2012). “MATLAB Ders Notları”,http://www.yildiz.edu.tr/~caydin/publications_dosyalar/Matlab_basic.pdf

Cantner U.& Meder A. (2009). “Regional Effects on Cooperative Innovation Activities and Related Variety of Regional Knowledge Bases”, *The Jena Economic Research Papers*, 64, 1-27.

Cappelin R. & Wink R. (2009). *International Knowledge and Innovation Network* (1th Edition). Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing Limited.

Cooke P. Roper S.& Wylie P. (2001). Developing a Regional Innovation Strategy for Northern Ireland. *Economic Council on Research Northern Ireland*, 14 (2001), 1-74.

Doloreux, D. (2002). What We Should Know About Regional Systems of Innovation? *Technology in Society*, 24, 243-263.

Duman, E. (2017). *Bölgesel İnovasyon ve İktisadi Büyüme: Düzey 1 Kapsamındaki Bölgelerin Normalizasyon Yöntemiyle Analizi*. Selçuk Üniversitesi, İİBF İktisat ABD, Doktora Tezi, Konya.

Durgut, M. ve Akyoş M. (2001). “Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Teknoloji Öngörüsü”, <http://www.inovasyon.org/pdf/mdbolginov.pdf>,

Elçi, Ş. ve Karaata S. (2008). *Bölgesel İnovasyon Merkezleri: Türkiye İçin Bir Model Önerisi*, İstanbul: TÜSİAD.

Gregersen B. and Johnson B. (1996). *Learning Economies, Innovation Systems and European Integration*. *Department of Business Studies Aalborg University, Denmark*, 1-19.

Kocakoç, D. İ. (2015). *Matlab ve İstatiksel Veri Analizi (3.Basım)*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Niosi J. (2008). “Technology, Development and Innovation Systems: An Introduction”, *Journal of Development Studies*, 44(5), 613-621.

OECD. (2008). “Reviews of Regional Innovation”, North of England: OECD Publication Service.

Sterberg, R. & Müller C. (2005). “Entrepreneurship in Regional Innovation Systems”,
http://www.druid.dk/uploads/tx_picturedb/ds2005-1531.pdf.

Sternberg, R. (2007). Entrepreneurship, Proximity and Regional Innovation Systems.
Tijdschriftvoor Economischeen Sociale Geografie, 98(5), 652-666.

TÜSİAD, (2008). “Türkiye’de Bölgesel Farklar ve Politikalar”,

http://www.farklar.net/Genel/Turkiye-de_bolgesel_FaRkLaR.pdf.

Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri

Nuran ERTÜRK

Trade Wars And Their Effects On World Economy

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 17.08.2016

Date Accepted: 03.02.2017

JEL Classification:

F13

F15

F41

Keywords:

Global Crisis

Currency Wars

Trade Wars

Protectionism Policies

ABSTRACT

The crisis first emerged in the housing industry between 2007 and 2008 in the United States, has turned into a global crisis by effecting whole financial markets. This crisis caused serious damage to all real markets due to globalization policies implemented worldwide after 1980 and globalization policies started to be questioned. As a result of reduced confidence in globalization policies, developed and developing countries have started a process of returning to protectionism as a solution to the crisis. Meanwhile the currency wars that started in this process and it's transformation into trade wars causes new forces to emerge in the world economy, such protectionism policies are not actually an issue, but rather caused new crises. In this study it was argued that effects of protectionism policies implemented after the global crisis and trade wars caused by playing with currencies on world economy.

Özet

ABD’de 2007-2008 yılları arasında ilk olarak konut alanında ortaya çıkan kriz, ardından tüm finansal piyasaları etkisine alarak küresel krize dönüşmüştür. Bu kriz 1980 sonrası tüm dünyada uygulamaya konan küreselleşme politikaları nedeniyle tüm reel piyasalar üstünde ciddi hasarlara neden olmuş ve küreselleşme politikaları sorgulanmaya başlanmıştır. Küreselleşme politikalarına olan güvenin azalması sonucu, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler krizden çıkış için çözüm olarak korumacılık politikalarına doğru geri dönüş süreci başlatmıştır. Bu süreç doğrultusunda başlayan kur savaşları ve onun ticaret savaşlarına dönüşümü, dünya ekonomisinde yeni güçlerin ortaya çıkmasına sebep olurken, bu tür korumacılık politikaları aslında bir çıkış olmamakta, aksine yeni krizlere sebep olmaktadır. Bu çalışmada Küresel Kriz sonrasında uygulamaya konan korumacılık politikaları ve kurlar ile oynanmaların yol açtığı ticaret savaşlarının dünya ekonomisinde ne tür etkilere yol açtığı tartışılmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Küresel Kriz, Kur Savaşları, Ticaret Savaşları, Korumacılık Politikaları*

Giriş

Bilinen insanlık tarihine bakıldığında insanların topluluklar halinde yaşamaya başladıkları ve tarihsel koşulların ilerleyişine bağlı olarak da özel mülkiyetin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu çıkışın yarattığı sonuçlardan birisi, dünya tarihinin pek çok savaşa ve yıkıma sahne olmasıdır. Savaş denildiğinde ilk akla gelen ülkeler veya siyasi gruplar arasında gerçekleşen silahlı mücadelelerdir. Bu anlama bakarak tarihsel gelişim sürecini gözlemlediğimiz de görüyoruz ki savaşların büyük çoğunluğu fiziki savaşlar olarak gerçekleşmiştir, ancak büyük fiziki savaşlar, teknolojik ve ekonomik gelişimlerle birlikte dönüşüme uğramaya kılıçlı, silahlı savaşlar yerini daha çok ekonomik ve kültürel savaşlara bırakmaya başladığını söylemek mümkün hale gelmiştir. Oluşan bu yeni savaş biçimi daha çok ekonomik enstrümanlar üzerinden yapılarak kendine tarih sahnesinde yer edinmeye başlamıştır, ekonomik savaş biçiminin en önemlisi ülkelerin kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda uyguladıkları korumacı gösterilebilir. Ülkelerin özellikle kriz dönemlerinde uygulamaya başladıkları korumacı politikaların neden olduğu kur savaşları ve beraberinde

getirdiği ticaret savaşları çağımızın en önemli ekonomik sorunu olacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Tarih boyunca bütün savaşlar büyük yıkımlara yol açmış ve bu yıkımlardan en çok az gelişmiş ülkeler ve yoksullar etkilenmiştir, fiziki savaşlar da olduğu gibi ekonomik savaşlar sonucunda yine en çok etkilenen kesimin az gelişmiş ülkeler ve yoksullar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmanın amacı Ticaret Savaşlarının Dünya Ekonomisine Etkileri, küresel kriz sonrası yeniden gündeme gelen korumacılık önlemleri ve korumacılık uygulamalarının en önemlisinden olan kur savaşlarını ve kur savaşlarının yol açtığı ticaret savaşlarının dünya ekonomisi üzerinde ki etkilerinin neler olduğunu anlatmaktır.

I. Küresel Kriz Sonrasında Uygulanan Korumacı Önlemler

2007 yılında ABD’de konut krizi olarak ortaya çıkan finans kaynaklı kriz 2008’den itibaren dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bu kriz 1929 Dünya Ekonomik Buhranın ardından yaşanan en büyük kriz olarak tarihe geçmiştir. ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeleri büyük oranda etkileyen bu finansal kriz kısa bir süre içerisinde gelişmekte olan ülkeleri de etkileyerek dünya genelinde ciddi bir sorunlara neden olmuştur. Bu krizin dünya ekonomisi üzerindeki yıkıcı etkisi; finans koşullarındaki bozulma ve toplam talep gerilemesi ile birlikte küresel ticaretin yavaşlaması şeklinde olmuştur. Kriz etkisini tüm dünya da hızlı bir şekilde yayılarak göstermiştir bunun en önemli nedenlerinden biri ise 80’li yıllardan günümüze kadar hızla yayılarak devam eden özellikle 2000’li yıllarda en üst aşamaya gelen küreselleşme sürecidir. Küreselleşmenin getirdiği dünya ekonomilerinin ve finans sistemlerinin birbirine entegre olma süreci ülkelerin birbirlerine bağılıklarını artırması ekonomilerin bu krizden daha hızlı ve daha çok etkilenmesine neden olmaktadır.

Küresel krizin patlak vermesinin ardından 2008 yılının son çeyreğinde ülkelerin açıklanan büyüme rakamlarına bakıldığında BRIC¹ ülkeleri dışında kalan tüm büyük ülkeler ve Türkiye’nin büyüme oranlarında küçülmeler görülmektedir.

Kuşkusuz küresel alanda ki ekonomik faaliyetler yavaşladıkça finansal yapının varlığını sürdürmesi zorlaşmış ve dünya ticaret akımlarında düşüş gözlenmeye başlamış, nitekim küresel krizin derinleşmesi ile birlikte küresel boyutta yaşanan durgunluk, etkisini uluslararası ticaret alanında da göstermiş ve birçok sanayileşmiş ülkenin dış ticaret hacmi, bir

¹ Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin

önceki yıla göre %20'lerin üzerinde daralmıştır. 2008 yılında başlayan bu düşüş, bütün büyük ekonomileri derinden etkilemeye başlamıştır. Bu bağlamda gerek söz konusu endişeler gerekse ekonomik belirsizlik ortamı küresel krize çözüm arayışları içerisinde pek çok ülkede reel sektöre destek sağlayarak istihdam yaratan büyük firmaların ayakta kalmasına yönelik önlem paketleri uygulamaya konulmuştur. Kriz sonrası ekonomik göstergelerin daha da kötüleşmesi ve bunun etkilerinin ekonomik aktörler tarafından iyice hissedilmeye başlanmasıyla, uluslararası anlaşmaları ve serbest piyasa ekonomisinin temel argümanın zedeleyen korumacı ve içe kapanma gibi önlemlerin uzun vadede pek çok ülke için bir kurtuluş reçetesi olacağı inancı yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygın inançla birlikte korumacı uygulamalar gündeme gelmeye başlamıştır. Yani küresel finansal ve ekonomik krizin derinleşmesiyle birlikte krizden büyük zarar gören sektörlerde ve işsizlik oranının yükselmesi ile işçi kesiminde serbest ticaret karşıtı ve korumacılık taraftarı baskılar doğal olarak güç kazanmıştır (TÜRMOB, 2009'dan aktaran: Durusoy, 2013:511).

Korumacılık, genel anlamda yabancı kökenli malların iç piyasaya girişini sınırlamaya veya iç piyasada yerli malların yabancı kökenli mallara tercih edilmesini sağlamaya yönelik düzenlemeler olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda; ithalat yasakları, miktar sınırlamaları, gümrük vergi harçlarının koyulması, döviz tahsis sınırlamaları gibi çeşitli yöntemler uygulanmaya konulmuştur. Başka bir söylemle korumacılık; bir ülkenin yerli üreticilerini her türlü yıkıcı nitelikteki dış rekabet karşısında korunmasını savunan görüşlere dayanan dış ticaret politikası olarak görülmektedir². Bu politika araçlarının en önemlilerinde birkaçını şöyle sıralanabilir.

- Gümrük vergileri
- Miktar kısıtlamaları
- İthalat kotaları
- Sübvansiyonlar
- Dış ticarete devletleştirme

²P. Övgü, H. Uzunoğlu, Dünyada Kur Savaşları Alarmı, AR&GE Bülten, 2013 Haziran
http://www.izto.org.tr/portals/0/argebulten/ovgu_hande_kursavaslar.pdf

- Gönüllü ihracat kısıtlamaları
- Anti-Damping vergi uygulamaları

Dünya Ticaret Alarmı (GTA) adlı girişimin hazırladığı raporda 2008 yılından beri küçük ve büyük çaplı 192 ayrı korumacılık adımı atıldığı ve bu konuda en etkili ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Bu uygulamalar göstermektedir ki Dünya Ticaret Örgütü "çok taraflı ticaret rejimine yönelik" çalışmalarından vazgeçtiğini söylemek mümkündür. Günümüzde uluslararası ticaretin çoklu ticaret sistemine bağlı bir şekilde yürüdüğünü düşündüğümüzde Bhagwati (2009), serbest ticarete müdahaleye izin verilmemesini, sınır ötesi ticarete engeller konmasını ve yerli üreticinin dış rekabete karşı korunmasını öngören, korumacılık anlayışının, korumacılığın çok güçlü bir "yanıt isteyen tehlikeli bir virüs" olduğunu söyleyen düşüncesine katılmamak mümkün değildir; G20 liderlerinin başında gelen Obama'nın çok ciddi iki korumacı meydan okumayla yüzleştiğini; bu meydan okumalardan ilkinin "Amerikan malını satın alın" şeklindeki talep uyarıcı paketi, diğerinin ise "Çin'in döviz hilesi" olduğunu belirtmektedir.(Kalaycı, 2008:80)

Tablo 1'de, dünyanın en büyük ülkelerinden oluşan G8, G20 ve Euro Bölgesi ülkeleri tarafından alınmış koruma kararlarının bir listesi görülmektedir. Krizin yoğun yaşandığı Kasım 2008 ile Aralık 2009 arasında, G8 grubu 186 ve G20 grubu 390 tane korumacı önlem alırken, Euro bölgesi sadece 23 adet önlem almakla yetinmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Avrupalılar ticareti serbestleştirme yönünde dikkatli (sadece 4 tane) davranmışlardır. Dünyanın bu en büyük ekonomi grupları tarafından alınan korumacı kararlardan dolayı etkilenen sektör ve şirket sayısı da oldukça fazladır (Kalaycı, 2011:75).

Tablo 1: Küresel Kriz Sürecinde- Dış Ticareti Etkileyen- Alınmış Önlemler

Kasım 2008- Aralık 2009	Alınan önlem sayısı (1) + (2)	Ticari serbestleşme ya da sıfır- nötr korumacı önlemler (1)	Korumacı önlemler (henüz uygulanan ya da ilan edilen (2)	Uygulanan korumacı önlemlerin etkilediği sektör sayısı (3)	Uygulanan korumacı önlemlerin etkilediği ticaret ortağı sayısı (4)
G8	207	21	186	51	179
G20	446	56	390	58	196
Euro Bölgesi	27	4	23	14	118

Kaynak: Global Trade Alert'den aktaran Bussiere vd., (2010:29)³

Tablo 2’de ise, dünyanın en büyük yirmi ekonomisi olan G20 ülkeleri tarafından kriz konjonktüründe uygulamaya konan ve ‘zarar verici’ özellikleri olan korumacı önlemler tür ve sayıları ile listelenmiştir. Bussière, vd. (2010) tarafından, toplam sayısı 234 olarak saptanan korumacı önlemler içinde en fazla uygulanan ilk üç tür “savunma” (73 tane), “devlet yardımı” (58) ve “tarifeler” (36) iken, hiç uygulanmayanlar “rekabetçi devalüasyon”, “ithalat desteği” ve “fikri mülkiyet korumacılığı” gibi önlemler olmuştur (Kalaycı, 2011:75).

Tablo 2: G20 Ülkelerinin Uyguladığı ‘Zarar Verici’ Önlem Türü ve Sayısı

Önlem Türü	Önlem Sayısı
Devlet yardımı/Kurtarma planı	58
Rekabetçi devalüasyon	0
Tüketim desteği	2
İhracat desteği	11
İhracat vergisi ya da kısıtlanması	5
İthalat yasağı	4
İthalat desteği	0
Fikri mülkiyet korumacılığı	0
Yatırım önlemi	4
Yerel memnuniyet koşulu	3

³ Tablolar Kalaycı’nın “Küresel Finans Krizine Karşı Korumacılık” Makalesinden alınmıştır.

Göç önlemi	5
Tarife dışı engeller	12
Diğer hizmet sektörü önlemi	3
Kamu mal/sermaye tedariki	8
Kota	4
İnsan ve bitki sağlığı önlemi	6
Devlet ticaret girişimi	3
Devlet kontrollü şirket	4
Yarı ulusal hükümet önlemi	0
Tarife önlemi	36
Ticaret teknik engeller	2
Güvenlik nedeniyle savunma	73
Ticaret finansmanı	4
Toplam	234

Kaynak: Bussière, Matthieu, Emilia Pérez-Barreiro, Roland Straub ve Daria Taglioni (2010), “Protectionist Responses to the Crises Global Trends and Implications”, makalesinden alıntılanmıştır.

Krizden çıkmak için uygulanan korumacılık uygulamalarının krizi daha da derinden etkileyeceği endişesi nedeniyle ülkeler korumacılığa karşı çeşitli önlemler almışlardır. Tablo 3’te, korumacılığı, kriz konjonktüründe dış ticaret politikalarının odağı haline getiren ülkelerde alınan ayrımcı önlemlerin niceliği ve niteliği hakkında bazı fikirler vermektedir. Evenett’in sunduğu verilere göre, örneğin, AB27 2009 yılında (166 tane) en fazla ayrımcı önlem düzenleyen, Vietnam en fazla (926) tarife sınırı getiren, Cezayir ayrımcı önlemlerle en fazla (67) sektörel etki yapan ve Arjantin ise (174) ayrımcı önlemlerle en fazla ticaret ortaklarını etkileyen ülke sayılmaktadır. Özellikle G20 ve OECD-dışı ülkeler finansal krizin aşılması sürecinde uyguladıkları korumacı politikalarla, dünyanın en az gelişmiş ülkelere (LDC) ‘zarar’ vermişlerdir. Bu durumla ilgili Tablo 5’e göre, 2008’de LDC kesimi, korumacılık yoluyla en çok darbeyi (108 zararlı önlemlerle) OECD dışı ülkelere vermiştir.

Tablo 3: Korumacı Politikalara Karşı Alınan Önlemler Belirli Gelişen Piyasalar ve Avrupa Ülkeleri İçin Bir Karşılaştırma

Sıra	<i>Seçilmiş Ükelere (korumacı önlemler sayısı)</i>			
	Düzenlenen ayrımcı önlemlerin sayısı	Ayrımcı önlemlerin etkilediği (ürün kategorisinde) tarife sınırları sayısı	Ayrımcı önlemlerin etkilediği sektör sayısı	Ayrımcı önlemlerin etkilediği ticaret ortakları sayısı
1.	AB27 (166)	Vietnam (926)	Cezayir (67)	Arjantin (174)
2.	Rusya (85)	Venezüella (785)	AB27 (56)	AB27 (68)
3.	Arjantin (52)	Kazakistan (723)	Nijerya (45)	Çin (160)
4.	Hindistan (47)	Nijerya (599)	Venezüella (38)	Endonezya (151)
5.	Almanya (35)	Cezayir (476)	Vietnam (38)	Vietnam (48)
6.	Brezilya (32)	AB27 (467)	Almanya (36) Kazakistan (36) Rusya (36)	Hindistan (145)
7.	Birleşik Krallık (31)	Rusya (426)		Rusya (143)
8.	İspanya (25)	Arjantin (396)		Finlandiya (132)
9.	Endonezya (24)	Hindistan (365)	Etiyopya (32)	Almanya (132)
10.	İtalya (24)	Endonezya (347)	Hindistan (32)	Güney Afrika (132)

Kaynak: Evenett, Simon J. (2010), The State of Protectionism on the Eve of the Seoul G20 Summit, Nov., <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5753>

Küresel krizin etkileri derinleştikçe korumacı politika söylemleri artmaya başlamıştır, bu öngörülen korumacı politika çağrılarında karışı dünya da önemli tepkiler de yükselmeye başlamıştır.

Küresel krizin başlamasından hemen ardından, 15 Kasım 2008 tarihinde bir araya gelen G-8 ülkelerine, büyük gelişmekte olan ülkelerin eklenmesiyle oluşturulan G-20'in liderleri korumacı önlemler almayacakları taahhüdünde bulunmuş. Daha sonra şubat ayında bir araya gelen G-7 Maliye Bakanları da "çöküşü daha da hızlandırmaktan başka bir işe yaramayacak korumacı önlemlerden kaçınacaklarını" bildirmişlerdir. Tüm bunlara açıklamalara rağmen, Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü, Mart 2009 başında diğer birçok ülkenin yanı sıra 17 G-20 üyesinin de diğer ülkelerin zararına olacak şekilde dış

ticareti sınırlayıcı çeşitli önlemler aldıklarını duyurmuştur. Yayımlanan 6. Raporla göre toplam 47 önlem bulunmakta bunların arasında sanayileşmiş ülkelerin aldığı 12 önlem ilk etapta tamamen sübvansiyon ile diğer destek paketlerinden oluşmakla beraber gelişmekte olan ülkelerin aldığı 35 korumacı önlemin neredeyse yarısı gümrük vergilerini artırmak, %9'uysa bazı ürünlerin ithalatını tamamen yasaklamak şeklinde olmuştur. (Öz, 2008: 6)

Dünya Bankası Uluslararası Ticaret Bölümü raporunda toplam 47 korumacı önlem politikalarından söz edilmektedir, küresel krizi başlatan mali sektöre verilen destekler ve 2008'in ikinci yarısında artma eğilimi gösteren anti dumping önlemleri ise bu korumacı önlemlere dahil değildir. Anti dumping uygulamalarına en çok başvuruyu, krizden en çok zarar gören gelişmekte olan ülkeler yapmış olsa da gümrük vergisi koyma hakkını en çok kazanan ülkeler ABD ve AB olmuştur.

Tüm bu korumacılık önlemlerinin yarattığı tehlikeye bir örnekte 2008 Şubat ayında ABD'de Başkan Obama tarafından imzalanan ekonomik destek paketine Senato'daki görüşme aşamasında bazı maddeler eklemiştir ve bu maddeler dünya ticareti açısından oluşturduğu tehlike gösterilebilir. Ekonomik destek paketindeki maddelerde, bu paket çerçevesinde yapılacak demir ve çelik alımlarında sadece ABD'de üretilen demir ve çeliğin satın alınması kısıtlanması getirilmiştir. Daha sonra bu paketin bazı maddelerine gelen tepkilere rağmen paket sadece biraz yumuşatılmış ve bu Obama tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Kanada ve AB'nin bu yasayanın bazı maddelerine karşı çıkmasına rağmen "ABD'nin imzaladığı uluslararası anlaşmalardaki yükümlülükleriyle ters düşmediği sürece" koşulu eklenerek anlaşma yürürlüğe konulmuştur.

"Amerikan Malı Kullan" adı verilen bu yasaya bir, alınan korumacılık önlemleri, diğer ülkelere karşı kullanması ile korumacılık politikalarının yaygın hale gelmesi gibi bir sonuca neden olabileceği ve ayrıca bu tür önlemleri dünya ticaretinde önemli bir paya sahip olan bir ülke tarafından alınması durumunda sonuçların daha derinden tehlike yaratması kaçınılmaz hale geleceği için, sadece Kanada ve AB değil, birçok tanınmış iktisatçı da tepki göstermiştir. Washington kaynaklı bir düşünce kuruluşu olan Peterson Uluslararası Ekonomi Enstitüsü yayımladığı bir politika notunda kamu alımlarında "Amerikan Malı Kullanma" zorunluluğunun ABD'nin dış ticaret yükümlülüklerini ihlal etmekten ve ABD'nin saygınlığını

zedelemekten başka bir işe yaramayacağını bildirmiştir. Girdileri üzerine konan bir vergi işlevi göreceği ve onları korumak bir yana rekabet güçlerini azaltıcı bir etki yapacağı söylenmiştir (Öz, 2009: 10).

Korumacılık önlemleri yalnızca iş dünyasının değil hane halklarının alım gücünün azalmasına ve yoksulluk oranlarının da giderek artış göstermesine neden olmuş, bu krizin etkilerinin çok şiddetli olduğu ve alınan korumacılık önlemlerinin de bunu daha da derinleştirdiğinin göstergesidir.

Günümüzde patlak veren her kriz sonrası içgüdüsel bir şekilde gündeme gelen korumacılık söylemi ve bu söyleme karşı tepkilerin de eş zamanlı olarak ortaya çıkmasının sebebinin ardında ise 1929 Büyük Bunalımı deneyimi yatmaktadır. 2008 krizi ve 1929 krizi arasında, ABD banka sisteminin zayıflığı, uluslararası mali yapının bozukluğu, ABD'nin dünya ekonomisi üstünde önemli bir söze sahip oluşu, bunalımı önleyecek etkin müdahalelerinin yapılamaması (Durak, 2006: 10) gibi benzerlikler olması sebebiyle krizden çıkış yolu olarak korumacılık önlemleri alınması gerektiği düşünceleri ortaya çıkmıştır.

Küreselleşen dünyada serbest ticaretin en yüksek olduğu dönemlerde patlak veren 2008 krizinden sonra gündeme gelen korumacılık önlemlerine neden karşı durulduğunu anlamak için 1929 Büyük Bunalımdan sonra alınan kararlara yani korumacılık önlemlerine bakılmalıdır. Büyük Bunalım 1929 Ağustos ayından Mart 1933'e kadar sürmüştür. Reel milli gelir ve fiyatları üçte bir oranın da düşmüş, sanayi üretimi yarıdan fazla azalmış, işsizlik oranları %25'lere ulaşmıştır. Bordo, Goldin ve White (1998)'dan akt: (Öz, 2008: 10). Bu kriz ABD'de o güne kadar görülmüş en büyük kriz olarak tarihe geçmiştir. 1929 krizinin çıkış sebepleri ile ilgili olarak pek çok görüş vardır, ancak genel olarak bakıldığında I.Dünya savaşı sonrası bozulan uluslararası dengelerin savaşın ardından tekrar kurulmasının ve altın standardından çıkmak için gerekli yapısal değişikliklerin yapılmamış olması olarak görülüyor. Yani krizi yalnızca ABD'nin ulusal boyuttaki dengesizliklerine bağlı değildir ayrıca kriz ortamını oluşturan uluslararası ekonomik, politik ve yapısal koşullara da bağlıdır.

1929 Büyük Bunalımının etkileri yaklaşık on yıl kadar sürmüştür, bu krizin etkilerinin bu kadar uzun sürmesinin sebepleri, genişlemeci para ve maliye politikaları uygulamak, bir altın standardına bağlı kalınmış olması gibi nedenlerle dünya ticaretinde daralmalara yol

aşmıştır. Krizin bu kadar uzun sürmesinde en önemli nedenden biri olarak ABD'nin 1930 da çıkarttığı Smoot-Hawley⁴ gümrük vergisi yasası gösterilebilir, bu yasa korumacılığın tüm dünyada yayılmasına yol açmış ve krizin etkilerinin on yıl kadar sürmesine neden olmuştur. 1929 krizinin etkilerinin bu kadar uzun sürmesine neden olan korumacılık önlemleri nedeniyle 2008 krizi sonrasında konulacak kota ve tarifelerin 1929 örneğinde olduğu gibi krizin etkilerinin uzun sürmesine sebep olacağı endişesi yatmaktadır.

Krizin etkilerinden çıkış için konulan korumacılık önlemleri arasında en tehlikelisinin olarak finansal korumacılık önlemleri gösterilebilir. Hükümet yardımlarının ardından daha ulusal bir yaklaşım içine giren pek çok banka, özellikle New York, Londra, Frankfurt, Tokyo'daki büyük ve önemli bankalar kendi ülkelerine geri dönmüştür. Özellikle bazı bankalar, hükümetleri tarafından kendi ülkelerinde yatırım yapmaya zorlanmıştır. Benzeri olarak Hollanda da Hollandalı iş adamlarına ve tüketicilerine kredilerini yükseltmeleri karşılığında İng Bank mali destek verilerek kurtarılmıştır (Hufbauer and Stephenson,2009' akt: Durusoy: 2013: 514). Uluslararası bankaların yabancı ülkelerdeki faaliyetlerini durdurmaları, kredi krizine neden olurken, fon bulmakta zorlanan reel sektörlere yönelik kurtarma planlarının da gündeme gelmesine neden olmuştur. Bu bağlamda finansal korumacılığın yaratacağı sonuçların özellikle AB için siyasi, ekonomik ve yasal açıdan önemli bir test niteliği taşıyacağı söylenirken, bankacılık sektöründe entegrasyonun sağlanamamış olmasının AB'ye büyük zarar vereceği sorunu ortaya çıkmaktadır.

Korumacılık baskılarının AB ve özellikle Euro bölgesi için ciddi bir tehdit oluşturduğu Avrupa Merkez Bankası tarafından da çok kez ifade edilmiştir. Avrupa Uluslararası Ekonomi Politikaları Merkezi Başkan yardımcısı Razeen Sally; aynı anda hem finansal korumacılık önlemlerinin alınmaya başlanıldığı hem de bankaların kredilerini sınırladıkları bir durumla karşı karşıya olduklarını belirtmiştir. Sally'e göre bazı bankaların finans krizinden yararlanarak finansal korumacılık yapmaktadır. Finansal korumacılığın yarattığı bir diğer tehdit ise, devlet yardımlarının bankacılık dışındaki sektörler yöneldir. İsveç'in otomotiv sektörüne yönelik hazırladığı kurtarma paketi; Fransa'nın otomobil üreticilerine 6 milyar Euro destek sağlaması ve bunun karşılığında istihdam ve üretimlerini dışarı

⁴Büyük Bunalımın yol açtığı yaygın işsizlik ve milli gelir düşüşlerini önlemek amacıyla Amerikan hükümetine birçok mal üzerindeki gümrük tarifelerini yükseltme izni veren 1930 yılında yürürlüğe giren yasa.

taşınamalarını istemesi; İtalya'nın zarar eden havayolu şirketi Alitalia'yı yabancılara kaptırmaması; İspanyol hükümetinin vatandaşlarını İspanyol malı tüketmeye davet etmesi; İngiltere'nin yabancı işçilerin istihdamına tepki göstermeye başlaması korumacılık uygulamalarından bazılarıdır (Euractiv, 2012'dan akt Durusoy, 2013).

Krizin etkilerinden kurtulmak için uygulanan tüm bu korumacılık önlemleri özellikle finansal korumacılık önlemlerin ekonomiler üzerinde yarattığı makro ekonomik bozulmaları en aza indirmek için ulusal paraların değerini piyasalarda oluşan değerden farklılaştırmak için MB kurlara müdahale etmeye başlamıştır. Serbest Piyasa koşullarının geçerli olduğu küresel finans piyasalarında MB'nin kurlara müdahalesi piyasa mekanizmasının aksamasına, haksız kazançların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu müdahaleler sonucunda ortaya çıkan duruma kur savaşları denilmektedir.

Küresel finansal krizin ülke ekonomileri üzerinde yarattığı sarsıcı ve yıkıcı etkinin olumsuzluklarını elimine etmek için çözümü dış ticaret olarak gören dünya ekonomileri ticaretteki pazarın paylaşımında pay almanın en kolay yolunun ulusal paranın diğer paralar karşısındaki değer kaybıyla olabileceği düşüncesindedir. Ve bu durumda büyük döviz rezervlerine sahip ülke ekonomileri bu avantajlarını sonuna kadar kullanacaktır (Çin 'in yaptığı gibi). Kur savaşları korumacı önlemlerin, küresel ticaret hacminde yeni daralma dalgalarının öncüsü niteliğindedir. Getiriler hızla azalırken risklerin büyümesi, riskten kaçınma dalgalarının daha uzun süreli olmasını engellemenin zorlaşması bu süreci hızlandırmaktadır (Durusoy, 2013). Korumacılık kur savaşlarını, kur savaşları da dış ticaret dengesizliklerini büyütür ve ticaret savaşlarının en önemli silahı haline gelir.

II. Kur Savaşları

Klasik iktisadın yorumunda bir ülkenin zengin olabilmesi için diğer bir ülkenin kaynaklarının, zengin olmaya başlaya ülkeye akması gerektiği kabul edilir. (Akkaş, 2015) Globalleşen dünya da serbest piyasalarda uygulanmaya başlanan para ve kur politikaları ile uluslararası ticarete rekabet farklı boyutlara taşınmıştır, mal piyasaları üzerinde gerçekleştirilen rekabet şekil değiştirerek haksız rekabet piyasası ortaya çıkarmıştır. Ticaret ve para, küreselleşen finansal piyasaların önemini diğer piyasalara göre daha fazla artırmakta ve

üretilen mal ve hizmetlerin finansal enstrümanlara konu edilebilmesiyle finansal piyasaların etkileri de bir o kadar küresel olmaktadır.

Finansal korumacılığın yol açtığı kur savaşlarının tanımına bakacak olursak şöyle tanımlamak mümkün; Kur savaşları deyimiyle kastedilen şey ülkelerin döviz kuru kullanarak kendilerine ekonomik avantaj sağlamaya çalışmalarıdır. (Eğilmez, 2010) Ulusal paranın değerini düşürmek (devalüasyon), uluslararası ticarete üstünlük kazanmak için uygulanmaktadır.

Kur savaşı kavramı yeni bir kavram değildir. İktisatçı Joan Robinson 1930'lu yıllarda benzer durumu açıklamak, o sırada uygulanan politikaları "beggar-thy-neighbour" (komşuda dilenme politikası) şeklinde bir kavram tanımlamıştır. Eğer bir ekonomi kendi parasını ticaret ortaklarının paralarına göre olması gereken düzeyin altında tutarak onlara daha fazla mal satıyor ve onlardan daha az mal almayı hedefliyorsa o zaman komşudan dilenme politikası kur savaşına dönüşüyor demektir.

i. Komşudan Dilenme Politikası

İktisatçı Joan Robinson'nun "beggar-thy-neighbour" kavramını, İngiltere'de bir kart oyunundan esinlenerek bulduğu belirtilmektedir. Bir oyuncunun diğer oyuncuyu eleyerek onun aleyhine gelir elde etmesi üzerine kurgulanmış bir oyundur, bu tür oyunlara "sıfır toplamlı oyun" (zero-sum game) denilmektedir. Ekonomik açıdan "beggar-thy-neighbour" politikası; bir ülkenin ticaret yaptığı ülkelere karşı uyguladığı politika olup kendi ekonomisinde beliren enflasyon, ödemeler dengesi ve işsizlik gibi sorunların çözümüne yönelik olarak ticari ilişkide bulunan ülkeye zarar verici ithalat kısıtlamaları, kur politikaları uygulaması anlamı taşımaktadır. Bu politikanın temel argümanı yerli paranın yabancı para karşısında değerinin düşürülmesi yani devalüasyondur. Yabancı para karşısında değeri düşen yerli para, ihracatın daha ucuz hale gelmesine ve ithalatın pahalı olmasına yol açmaktadır. Bu durumda ihracat artarken, ithalat azalmaktadır. Bu politikayı uygulayan ülkenin istihdam oranı ve gelirlerinde artış yaşanmaktadır. Sonuç itibariyle politikayı uygulayan ülke açısından sonuçlar olumlu olmakta ancak bu politikaya uygulamaya olanaklı olmayan ülkelerin ciddi zararlara uğramaktadır. Çünkü devalüasyon sonucu parasının değeri artan diğer ülkenin, devalüasyon yapan ülkedeki fiyatların düşmesi sonucunda ithalatı artmaktadır. Bu durumda

daha önce kendisinin ürettiği malları, diğer ülkeden daha ucuza almaya başladığı için kendisi üretmekten vazgeçer. (Övgü-Uzunoğlu, 2013). Üretimin azalması ise ülkenin büyümesinin gerilemesi ve buna bağlı olarak istihdamın gerilemesi başlar.

Bu politikanın uygulanmasıyla, ihracat edilen malların üretiminde kullanılan işgücüne ihtiyaç duyulmaz, böyle bir ihtiyaç ortadan kalktığı için işçi çıkarmaları başlar. Başka bir sonuç ise ithalatı artırıp ihracatı azalan ülke dış ticaret açığı vermeye başlar ve ekonomisi dış ticaret hadleri nedeniyle zarar görmeye başlar. İşte kur savaşlarının ortaya çıkış noktası bu politikanın uygulanmasında kaynaklanmaktadır. "Beggary-neighbor" politikasını tüm ülkelerin aynı anda uygulamaya başlaması kur savaşlarının çıkış nedenidir. Diyebiliriz ki kur savaşı, uluslararası ticari ilişkilerde ülkelerin birbirlerine karşı rekabet avantajı sağlamak amacıyla kendi para birimlerini değerini düşük tutmasıdır. Dünya da kur savaşlarının ortaya çıkışı 1929 ve 2008 küresel kriz nedeniyle uluslararası ticarete genel bir durgunluk dönemine girildiği dönemlerde ortaya çıkmaktadır. Krizden çıkma politikası olarak görülen devalüasyonlar yani bir ülkenin kendi parasının değerini düşürme politikası ülkeler arası kur savaşlarına yol açmakta ve bir süre yeni krizlerin tetikleyicisi haline gelebilmektedir.

1930'lu yıllardan sonra Dünyada Yeniden Kur Savaşları 2010 Eylül ayında Brezilya Maliye Bakanı Guido Mantega tarafından dile getirilmiştir. Bunun dışında 2013 yılı başında ise, Rusya Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Alexei Ulyukayev kur savaşlarına atıfta bulunarak tekrar kur savaşlarını gündeme getirmiştir (Birgün, 2015).

2008 yılında ki gibi şiddetli bir krizin, ekonomik sistem üzerinde derin ve kalıcı sonuçları olmaksızın atlatılması beklenemezdi. Küresel kriz sonrası düşen talep, rekabetçi kur politikaları tartışmasını tekrar ortaya çıkarmıştır. Para birimlerinin değerlendirilmesini önlemek için başlayan tartışmalar önce kur savaşları biçimini almış, tartışmalar kur rejimlerini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Kur Savaşları'nın çıkmasına neden olan etmenler şu şekilde sıralanabilir:

- Durgunluk hemen hemen bütün dünyada devam etmektedir.
- İşsizlik artmaya devam etmekte, bir türlü düşüş sürecine girememektedir.
- Mali ve parasal genişleme yeterli olmamaktadır.

- İç pazarın durduğu bir ortamda her ülke diğerinin pazarına girmenin yolunu aramaktadır.
- Ülkeler dolar fazlalığının kendi paralarını güçlendirdiğini fark ettiği için merkez bankaları yabancı parayı (büyük ölçüde dolar) toplamaktadır. (Uzunoğlu, 2013:6)bu da diğer para birimlerinin arzının da artması anlamına gelmektedir.

1944'te oluşturulan Bretton Woods sistemi, rekabetçi devalüasyonları önlemeyi hedeflemiş ve ana kural olarak sabit, değişmeyen döviz kurları kabul edilmiş, dolar da altına bağlanarak dünya parası olmuştur. Devalüasyon, ancak IMF'nin oyuyla istisnaen yapılabilirken, Breton Woods sisteminin ana kuralları, metropol ekonomiler arasındaki dengesizliklerin baskısıyla 1971-1973 yıllarında değiştirilmiş, doların değeri düşürülmüş; altınla bağlantısına son verilip ve büyük paralara arasında dalgalı kurlara geçilmiştir. Sistemin patronları arasındaki ilk "kur savaşları" böyle başlamıştır. 1985'te ABD "paralarınızı ucuz tutuyorsunuz" suçlamasıyla Almanya ve Japonya'ya karşı bir "kur savaşı" daha açarak ve Plaza anlaşması ile Yen ve Mark'ın değerlendirmesini sağlamıştır (Boratav, Birgün, 2010).

Kur Savaşlarının tekrar başlama tarihi olarak Aralık 2012'de Shinzo Abe'nin Japonya Başbakanı olarak seçilmesi ve ekonomi politikasını değiştireceğini söylemesi gösterilebilir. Başbakan Abe, Japon Merkez Bankası'nın enflasyon hedefini %2'ye çıkarmasını ve bu hedefe ulaşmaya kadar devlet tahvili satın almasını istemiştir. Japon MB'nin %2'lik enflasyonu gerçekleştirdiğinde, Japonya faiz oranları reel anlamda negatif seviyeye düşecektir. Nitekim deflasyon nedeniyle, son 10 yılın büyük bir bölümünde reel faiz oranları ekonomideki durgunluğa rağmen pozitif seviyede olması Japon para birimi Yen'i daha güçlü kılmış, öte yandan ihracatçılar için sıkıntı oluşturmuştur. Başbakan Abe'nin bu önerisi kur piyasasında ciddi sonuçlar açmış ve Yen'in Dolar karşısında değer kaybetmesine neden olmuştur. Para genişlemesi yanlısı olan Abe'nin Başbakan olmasından sonra değer kaybetmeye başlayan Japon Yeni Amerikan Doları karşısında 90.25 ile son iki buçuk yılın en düşük seviyesine gerilemiştir. Japonya'nın bu tutumuna karşılık en açık tepki Fransa'dan gelmiştir. Fransa'nın tepkisi Avrupa'nın kur savaşlarına girip girmeyeceği tartışmalarını da başlatmıştır. (Uzunoğlu, 2013:6)

2001 yılında Çin'in yerel para birimi Yuan'ı ABD Dolarına sabitlemesiyle kur savaşı daha da belirginleşmiştir.

ii. ABD ve Çin'in Kur Savaşları Örneği

Kur savaşlarının tekrar gündeme gelmesiyle birlikte ilk olarak ihracatta lider konumda olmasından dolayı gözler Çin'e çevrilmiştir.

Küresel kriz öncesi dönemde, Yuan, ABD Doları'na endekslemiş ve haksız rekabet başlatmıştır. Bu durum Dolar'daki değer kaybına bağlı olarak, Çin ekonomisinin avantajını artırmış, Çin mallarının uluslararası mal piyasasında daha fazla öne çıkmasını sebep olmuştur. Çin malları uluslararası mal piyasasında avantajlı hale gelmesi üzerine ABD, Çin'e yerel parasının değerinin düzeltilmesine ilişkin baskılarını artırmıştır. Oysa Çin'i, kendi çıkarları için düşük tuttuğu yerel parası sebebiyle, ABD ekonomisinde önemli tahribatlar yaratmakla suçlayan FED, mortgage krizi sonrasında aynı oranı GOÜ (Gelişmekte Olan Ülke) ekonomilerine kendisi uygulamıştır.

Küresel Krizin gerçekleşmesinin ardından ülkelerarası dış açık ve dengesizliklerinin azaltılması gerektiği için, ABD ve Çin arasında da kur savaşları mücadelesi başlamıştır. Krizden uzun bir süre çıkmanın mümkün olmadığına anlaşılması üzerine, ABD Çin'e para biriminde düzeltmeler yapması gerektiğini yaptığı ithalatı azaltmak amacıyla Çin'in para birimini değerlendirmesini talep etmiştir. Ancak Çin sahip olduğu avantajı kaybetmemek için tutumunu devam ettirmiştir, 2011 yılı sonuna doğru parasının Dolar'a endeksliğini kaldırıp, piyasa koşullarına bırakmıştır. Bu dönemde Çin sahip olduğu 2,5 Trilyon Dolar'ı aşan döviz rezervini, kurlara müdahale etmek ve ticarete pazar payını arttırmak için kullanmaya devam etmiştir. ABD açısından durum ele alındığında; ABD Merkez Bankası'nın (FED) ABD ekonomisini canlandırmak ve deflasyonu engellemek amacıyla başlattığı QE olarak bilinen Miktersal Genişleme⁵ (Quantitative Easing-QE) süreçleri önem taşımaktadır. ABD'nin 2010 yılının Ekim ayı başında 600 Milyar Dolarlık kamu kâğıdını geri alacağını duyurması küresel gündemin birinci sırasına oturmuştur. 2011 yılı itibariyle parasal genişlemenin miktarı 2,3

⁵Miktarsal genişleme modeli, faiz oranlarını düşürerek piyasada dönen paranın artırlamadığı durumlarda kullanılır. Merkez bankalarının bunu yapma şekli varlıkları satın alarak piyasaya para sürme şeklidir.

trilyon doları bulmuştur. FED' in ikinci genişleme (QE-2) politikasını uygulaması ile doların değer kaybetmeye başlamıştır ve bunu üçüncüsü izlemiştir. Bu süreç ile dolarda görülen miktarsal artış, Euro karşısında değer kaybı yaşanmasına yol açmıştır.

Kurlara yönelik Avrupa Merkez Bankası'nın bir girişimde bulunmasının çok zor olduğu görüşü, kur savaşlarına karşı en korunmasız bölgenin Euro Bölgesi olmasına neden olmaktadır. Avrupa'da daha önce parasal genişlemeyi 'borç krizi' sorununu çözmeye ve zordaki bankalara likidite vermeye yönelik olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, Amerikan para politikasının yönlendirdiği Dolar/Euro paritesi Avrupa'daki parasal genişlemeyle bir ölçüde dengelenmiştir. Aksine Avrupa'da bankaların likidite sorununu çözmeye yönelik yapılan parasal genişlemeden geri dönüş söz konusudur. Avrupa bankaları Avrupa Merkez Bankası'ndan 3 yıl vadeli yıllık yüzde 1 faizle aldıkları borçları erken geri ödeme eğiliminde bulunmaktadır. Kur savaşlarından bağımsız olarak bu durum Euro'nun değer kazanmasına neden olmuştur. Ortaya çıkan bu durum nedeniyle Avrupa önemli bir çelişkiyi yaşamaktadır. Avrupa ekonomilerinin kalıcı bir düzelmeye yoluna girebilmesi için, ekonomik büyümenin tetiklenmesi ve büyümenin itici güçlerinden biri Euro'nun diğer paralar karşısında değer yitirmesi gerekmektedir. Ancak diğer ülkeler kendi paralarının değerini düşürmeye çalışırken, Euro değer yitirmemekte, aksine değer kazanmaktadır. Bu durumda AB'nin kur savaşlarına girip girmeyeceği yönünde tartışmaları arttırmaktadır (Övgü-Uzunoğlu, 2013: 7).

Çin'in kurlarda yaptığı müdahaleler dolayısıyla uluslararası ticarete elde ettiği haksız kazanç ABD'de dışındaki diğer ülkelerden de seslerin yükselmesine neden olmuştur. Bu tepkilerin sebebi ise Çin'in başlattığı kur savaşlarının uluslararası ticarete 'ticaret savaşları' olarak yansımaya başlamasıdır.

Çin'in kurlardaki düşüşlerin ticarete nasıl yansıma bulduğuna örnek olarak; Dünyanın en büyük güneş paneli üreticisi olan Çin 2011'de AB'ye yaptığı panel ihracı 21 milyar avroyu bulmuş. Bu Çin'in bölge üreticileri aleyhine dumping uyguladığı iddialarınızda gündeme getirmiştir. Bunun üzerine AB Ticaret Komisyonu Başkanı Karel De Gucht, Çin'in Avrupa'da sattığı panellerin fiyatının yüzde 88daha yüksek olması gerektiğini açıklamıştır. Çin uyguladığı bu dumping ile ihracatçı ülke, mallarını değerinin altında satarak piyasa da

rakiplerine karşı üstünlük sağlamıştır. Bu nedenle Avrupa komisyonu Çin'den ithal edilen güneş panellerine damping karşıtı vergi getirmiştir (Birgün, 2013).

Çin'inin dünya ihracatındaki erinin önemli olması nedeniyle parsını devalüe etmesi diğer ülkelerin her gün başka bir pazardan çekilmesine sebep olmuştur. Bu politikaların durdurulması yönünde birçok adım atılmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemlisi ABD Temsilciler Meclisi'nde 2010 yılında 79'a karşı 348 gibi ezici bir çoğunlukla kabul edilen, "Kur Reformu Yoluyla Adil Ticaret Geliştirme" adlı yasadır. Kabul edilen yasa, Çin'in kur politikasının Adil olmayan sübvansiyon tespiti sağladığı halinde ABD Ticaret Bakanlığı'na Çin'in diğer ülkelerden ithal edilen mallara vergi getirmeyi değerlendirme imkânı vermektedir. Çin tarafından bu yasaya tepkiler gelmiştir, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarına aykırı olduğu nu söyleyerek itiraz etmiştir. Çin'e bu şekilde baskı uygulamasının sebebi, aslında hem Çin'in ihracatta lider olmasına rağmen haksız rekabet etmesi, hem de bu durumun diğer ülkeleri etkileyeceği düşünülerek adeta domino etkisi meydana getireceği adımdır ki, bu korkuların merkezi ABD'dir. (Akkaş, 2015)

Çin 2010 yılından bu yana parasının değerini düşürme politikalarına bir yenisini de eklemiş ve 2015 Ağustos ayında para birimi Yuan'ı bir hafta içinde iki kez devalüe etmiştir ve böylece Çin'in resmi para birimi 2011 Ağustos ayından bu yana en düşük seviyesine gerilemiş oldu. Çin'in bu davranışı uluslararası piyasalarda bir kez daha kur savaşı endişesine neden olmuştur.

Yuan devalüasyonundan Çin piyasalarında yüzde 3,5 değer kaybetmiş ve uluslararası piyasalarda yüzde 4,8 gerileyerek son dört yılın en düşük seviyelerine düşmüş. Müdahaleden sonra dolar/yuan paritesi 6.32'den 6.44'e kadar yükselmiştir. Euro/yuan paritesi de 6.98'den 7,14 seviyelerine kadar çıkmıştır. Çin'in üst üste kura yaptığı beklenmedik müdahale uzun süreli bir düşüş dönemine girildiği algısının güçlenmesine ve piyasalarda panik havası oluşmasına neden olmuştur.

Çin'in parasını devalüe etmesi Asya ülkelerinin para birimlerinde de kayıplar olmasına yol açtı. Endonezya Rupisi ile Malezya Ringgit'i 17 yılın en düşüğünü, Avustralya ile Yeni Zelanda Doları 6 yılın en düşük seviyesini test etti. Asya para birimlerinin dolara karşı değerini gösteren Asya dolar endeksi ise yüzde 0,7'lik kayıpla 6 yılın en düşük seviyesine

indiği gözlemlenmiştir. Çin'in parasını devalüe etmesi Fed'in doların yuan karşısında değerlendirilmesini göze alamayacağı için faiz artırımını geciktireceği yorumlarına neden olmuştur. Ancak 2008 yılından beri düşük faiz politikası izleyen Fed 16 Aralık'ta faizi 0,25 oranında artırmıştır (Sözcü: 2015).

Kurlar da yapılan bu oynamalar ülkelere arası haksız kazanca yol açması nedeniyle tepkiler almaktadır bu nedenle Antalya'da yapılan G20 zirvesinin önemli başlıklarından biri olmuştur.

2015 yılı kasım ayında Antalya'da gerçekleştirilen G20 Liderler Zirvesi öncesi hazırlık süreci kapsamında gerçekleşen G20 Maliye Bakanları ve Merkez Bankası Başkanları toplantısı sonuç deklarasyonunda Çin'in para birimi Yuan'ı rekor seviyede devalüe etmesine karşı " Rekabetçi devalüasyonlardan uzak duracağız. Korumacılığın her türüsüne karşı mücadele edeceğiz" denildi. Ekonomik temelleri ve göstergeleri yansıtmayan, ekonomik yapıya uyumsuz döviz kurlarından kaçınmak için esnek döviz kur sistemlerinin önemine vurgu yapılarak korumacılığın her türüsüne karşı olduğu belirtildi (Birgün, 2013). Antalya da gerçekleştirilen G20 Liderler Zirvesi'nde hazırlık aşamasında belirttikleri kararlara uyacaklarını ve her türlü korumacılığa karşı duracaklarını bildirdiler.

iii. Türkiye Kur Savaşları'nın Neresinde

Türkiye 2001 krizi sonrası bankacılık sektöründe ciddi yapısal reformlar yaptığı için küresel krizi 'görece' rahat atlattımayı başarmıştır. Ancak Türkiye kriz öncesi olduğu gibi kriz sonrası da ticaret açığı vermeye devam etmiştir. Küresel kriz sonrası dünyada korumacı önlemler gündemdeyken Türkiye; bir yandan "rekabetçi kur politikası izleyerek canlılık yaratma", diğer yandan da süregelen küresel dengesizliklerin yaratmakta olduğu bol ve ucuz kredi olanakları, gelişmekte olan piyasa ekonomilerine akmakta olan spekülasyon sermaye akımlarının ana kaynağını oluşturmakta ve bu ülkelerin ekonomilerini ucuz kur (aşırı değerli ulusal para) sarmalına bağımlı tutmaktadır. Kur Savaşlarının Türkiye'ye Yansımaları, uluslararası düzeyde yaşanan likidite hacminin genişlemesi ve yaratmakta olduğu kur baskıları aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yükselen piyasa ekonomilerinde dengesizliklerin ana kaynağını oluşturmaktadır. (Yeldan, 2010)

Kriz sonrasında dış ticaret hadlerinin Türkiye aleyhine seyretmeye devam etmiş ve ihracat gelirlerini olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluğun yanı sıra bir de TL’de değerlenme meydana geliyor. Türkiye hızlı ve sağlıklı bir büyüme sürdürebilmek için ihracat gelirlerini artırmak ve cari açığını azaltmak zorunda. Küresel koşullar, ihracatın ithalata bağımlı yapısı ve enflasyonun uluslararası standartlara göre yüksek seviyesi, kura müdahale etmeyi bir politika seçeneği olarak zayıflatıyor.

TL’nin reel olarak değer kazanması, reel faiz oranının negatife düştüğü bir ortamda ülke içine sermaye girişlerinin devam etmesine ve böylece büyümenin finanse edilebilmesine imkân veriyor. Türk lirasındaki hızlı reel değerlenmenin ithalatı ucuzlattığı ve zaten gerileyen ihracat fiyatları ve düşük dış talep koşullarında ihracatçının gelirlerini sınırladığı da bir gerçek. Ama TL’nin değer kazanmasını engellemek üzere yapılabilecek müdahaleler, hem ithal girdiler nedeniyle ihracatçının üretim maliyetini artırma, hem de enflasyonla mücadeleyi zorlaştırma ve büyümeyi yavaşlatma riski taşıyor. Türkiye hızlı ve sağlıklı bir büyüme sürdürebilmek için ihracat gelirlerini artırmak ve cari açığını azaltmak zorunda. Küresel koşullar, ihracatın ithalata bağımlı yapısı ve enflasyonun uluslararası standartlara göre yüksek seviyesi, kura müdahale etmeyi bir politika seçeneği olarak zayıflatıyor.

Fatih Üniversitesi Ekonomi Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Vildan Serin Türkiye’nin Cari işlemler açığı veren bir ülke olduğunu ihracatın artırılması sadece düşük değerli Türk Lirası ile mümkün olmadığını, verimliliği ve kaliteyi artırıcı önlemlerin başında da yenilikler gelmektedir. Bu da ihracatın dışa bağımlılık oranının azaltılmasıyla ilgilidir. Türkiye bu savaşın içinde değil, sadece izleyicidir "Çünkü Türkiye’nin dünya ticaret hacmindeki payı düşüktür. İkincisi neden ise Türkiye bütçe ve cari açığı nedeni ile sermaye girişlerini sürdürmek için aşırı değerli kur politikası uygulamak zorunda kalmaktadır. Açıklaması Türkiye’nin kur savaşlarının neresinde olduğu konusunda açıklık getirmektedir.

III. Kur Savaşları Ticaret Savaşlarına Döner mi?

Küresel ekonomik krizin özellikle gelişmiş ülkelerde ihracat pazarının daralmasına ve dünyada ticaret ve dolayısıyla güç ekseninin batıdan doğuya doğru kaymasına yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerin güçlerini devam ettirebilmek için ihracatlarını artırmaya ihtiyaç duymaya

başlamıştır. ABD ve Avrupa Birliği küresel nüfusunun onda biri ile dünyadaki GSYİH'nin yarısını, uluslararası ticaretin üçte birini gerçekleştirmektedir (Özdemir, 2013).

Çin'in küresel kriz sonrası uyguladığı parasını devalüe politikası sonrası tekrar gündeme gelen kur savaşları dünya ticaretinde büyük hacme sahip olan ABD, AB gibi ülkelerde endişe yaratmaya başlamıştır. Sanayinin üretim devleri Amerika ve Avrupa, giderek zayıflayan ekonomileri, Çin sanayi ürünlerinin dünya piyasalarındaki hızlı artışı, dünya ekonomilerinin merkezinin Asya'ya kayması gibi etkenler nedeniyle Amerika ve Avrupa rekabetle değil ancak işbirliği ile egemenliklerini koruyacaklarını anlamışlar ve Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP) Anlaşması imzalamaya karar vermişlerdir (TÜSİAD).

“Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı” iki ekonomik gücü serbest ticaret anlaşması ile bir ticaret bloğu haline getirmeyi planlayan bir girişimdir. Bilgi olarak, serbest ticaret anlaşmaları tarafların karşılıklı olarak tarifeleri, ithalat kotalarını ve ticaret kısıtlamalarını kaldırdığı anlaşmalardır. AB ve ABD serbest ticaret anlaşması da öz olarak bunu amaçlamaktadır fakat bu iki ekonomik güç arasında tarım dışı gümrük tarifeleri göreceli olarak oldukça düşüktür (%3 civarında). (Küresel Sorunlar Platformu). ABD, Japonya'dan Avustralya'ya kadar uzanan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı anlaşmalarının ardından daha sonra Euro bölgesi ile ilgili Serbest Ticaret Bölgesi önermiş ve Irak serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Tüm bu yapılan anlaşmaları Çin'in parasını devalüe etmesi ve dünya ihracında önemli olması nedeniyle lider ekonomi konumuna gelmesi korkusu yatmaktadır. Oluşabilecek yeni ticaret düzeni içerisine kendilerine yer bulma çabasında olduğunu söyleyebiliriz. Asıl soru olan kur savaşları ticaret savaşlarına döner mi sorusunun gelirse, kur savaşları ile ticaret savaşlarının birbirinden farklı şeyler olduğunu söylemek mümkün değildir. Ülkeler arası yapılan kur savaşlarının amacı zaten dış ticarete mümkün olan en yüksek kazancı sağlamaktır.

Dünya ticaret savaşları sadece Çin'in ekonomisindeki dengesizlikleri gidermek için yaptığı gibi parasını devalüe etmesi ya da anti-damping vergi uygulaması gibi bir nedenden ortaya çıkamamaktadır. Ticaret savaşları siyasi ve askeri anlaşmazlıklar sonucunda da ortaya çıkabilir. Bunu en yakın örneğini Türkiye'nin Rus uçağını sınır ettiği gerekçesiyle düşürmesi olarak gösterebiliriz. Rusya'nın Türkiye'nin bu askeri hamlesi sonucu silahlı fiziki bir

saldırıdan çok ticari yaptırımların olduğu bir savaş açacağı daha muhtemel gözüküyor. Rusya'nın Türkiye'den beyaz et alımını durdurması, Türkiye'den ithal ettiği limonları geri çevirmesi, tekstil sektörü ve inşaat sektörü gibi sektörler de var olan Rusya ve Türkiye anlaşmaları düşünüldüğünde, Rusya krizi olarak adlandırılan bu durumun Türkiye ekonomisinde sorunlar açacağını hatta Rusya Türkiye arasında yeni bir ticaret savaşına neden olabileceğini söylemek mümkün.

SONUÇ

1923 Büyük Bunalımdan sonra dünya ekonomisini derinden etkileyen 2008 Mortgage Krizi 'de denilen Küresel Krizin patlak vermesi ve Büyük Bunalımı yaşamış ülkelerin geçmiş deneyimlerine dayanarak, bu kriz sonrası çeşitli önlemler alıp krizin getireceği sorunlara çözüm getirmek istemişlerdir. Bu çözümler arasında ilk akla yöntem ise korumacılık politikaları olmuştur. Dünya genelinde serbest ticaret politikalarının geçerli olduğu bir dönemde patlak veren bu kriz sonrasında gündeme gelen korumacılık politikalarının serbestleşmenin önünde bir engel olması, uluslararası ticarete haksız kazançlara neden olması gibi sonuçları olması nedeniyle korumacılık politikalarına karşı ciddi karşı çıkışlar olmuştur. Finansal korumacılık ise korumacılığın en tehlikelisi durumdadır, uygulanan finansal korumacılık nedeniyle kurlarla oynanması ve ülke parasını değersizleştirme politikası Çin'in örneğinde olduğu gibi ciddi haksız kazançlara yol açmaktadır. Uygulamaya konana korumacılık politikaları gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında kayda değer farklılıklar yaratmakta ve krizin etkilerini derinleştirmektedir.

Krizden çıkma bahanesiyle uygulanan korumacı politikalar ve kurda oynamalarının tümü aslında dış ticarete kazanç sağlamak amacıyla yapılmaktadır. Dış ticaretten kazanç sağlamak amacıyla yapılan bu politikalar, ülkeler arasında ticaret savaşlarına dönüşmekte. Zaten yeterince gelişmemiş olan ekonomileri nedeniyle az gelişmiş ülkeler ticaret savaşlarına katılıma olanağı bulamamakta ve en ağır şekilde etkilenenler olmaktadır. Bugün geldiğimiz aşamada yani küreselleşmiş sermaye akımları sistemi altında meydan gelebilecek kur savaşları ya da ticaret savaşları nasıl çözümlenebileceğine ilişkin bir alt yapı henüz bulunmuyor. Ve bu durum ülkeler arası ekonomik farklılıkların derinleşmesine, güçlü ekonomilerin gücünün daha da ivme kazanmasına sebep olurken diğer yandan güçlü olmayan,

üretimi ve gelişimi yabancı kaynaklara bağlı olan ülkelerin daha derin krizlere sebep olmasına sebep olmaktadır.

Kaynakça

Akkaş E. (2015), “Kur Savaşları nedir? Çin’in Kur Savaşlarında Oynadığı Rol,” *İktisat ve Biz Dergisi*

Ateş, D. (2010), “Küresel Ekonomik Kriz Devlet ve Dış Politika”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 912-937.

Başaran C. (2015), “Ticaret savaşları”, <http://www.bloomberght.com/ht-yazarlar/cuneyt-basaran-2071/1831803-ticaret-savaslari/Accessed> 24.10.15

Başaran C. (2013), “Kur Savaşlarını Bırak Ticaret Savaşlarına Bak” <http://www.bloomberght.com/yorum/cuneyt-basaran/1315633-kur-savaslarini-birak-ticaret-savaslarina-bak-bolum-ii/Accessed> 27.02.13

Boratav K. (2010), “Kur Savaşlarının Evveliyatı”, *Birgün Gazetesi*

Bussière, Matthieu, Emilia Pérez-Barreiro, Roland Straub ve Daria Taglioni (2010), “Protectionist Responses to the Crises Global Trends and Implications”, *The European Central Bank (ECB, Occasional Paper Series*, No. 110/May.

Durusoy S. (2014), “Kur Savaşı Endişesi Yeniden Artıyor”, *Dünya Gazetesi*, 11.05.2014

Durusoy S. (2013), “Krizin Orta ve Uzun Vadeli Yıkıcı Etkisi: Yükselen Korumacılık”, International Conference On Eurasian Economies,

Eğilmez, M. (2013), “Kur Savaşları nedir?” <mailto:mahfi.egilmez@gmail.com> 25.02.2013

Evenett, Simon J. (2010), “The State of Protectionism on the Eve of the Seoul G20 Summit”, Nov., <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/5753>

İzmen, İ. (2010), "Kur Savaşlarının Ortasında Ekonomi Politikası", *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 65

İzmen, Ü. (2010), "Kur Savaşları Korumacı Ticaret Savaşlarına Yol Açar mı?" *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 65

Kalaycı, İ. (2008), "Küresel Finansal Krizi Sonrasında Dış Ticarete Korumacılık: Paradigma Kayması (mı?)" *Sayıştay Dergisi*, 161

Komşu Dilenci Politikası (2013), *Milliyet*,

Övgü, P. Uzunoğlu, H. (2013), "Dünyada Kur Savaşları Alarmı", *AR&GE Bülten*, İzmir Ticaret Odası, http://www.izto.org.tr/portals/0/argebulten/ovgu_hande_kursavaslar.pdf

Öz, S. (2009), Büyük Bunalım Deneyimi Işığında Küresel Kriz, *Ekonomik Araştırma Formu TÜSİAD*

Öz, S. (2009). "Kriz ve Korumacılık: Tarih Tekerrür Edecek mi?", http://www.ku.edu.tr/ku/images/EAF/erf_wp_0904.pdf

Sözcü Gazetesi (2015), "Çin tetiği çekti, yeni kur savaşları başlıyor." <http://www.sozcu.com.tr/2015/ekonomi/cin-tetigi-cekti-yeni-kur-savaslar-basliyor-908140/Accessed13.08.15>

Ticaret Savaşları Nereye (2013), <http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1316803-ticaret-savaslar-nereye-gidiyorv/Accessed08.03.13>

Tunç, H. (2013), "Kur Savaşları ve Pazar Paylaşımı", <http://www2.istanbul.edu.tr/?p=1862630.01.2013>

Üçer, M. (2010), "Kur savaşlarını Fırsata Çevirmek" *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 65

Yeldan, E. (2010), "Kur Savaşları ve Döviz Kurunda Denge Sorunu". *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 65

Yeşilada, A. (2010), "Komşudan Çal", *TÜSİAD Görüş Dergisi*, 65

Yılmaz, K. (2009), "Küresel Kriz, Durgunluk ve Artan Korumacılık Eğilimi", *Ekonomik Araştırma Formu*, TÜSİAD

Küreselleşmeyle Birlikte İş Kazalarının Değişen Yüzü: İş Cinayetleri

Tuğçe SAYIŞ¹

The Changing Face of Occupational Accidents with Globalisation: Work Murders

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 17.08.2016

Date Accepted: 30.03.2017

JEL Classification:

J21

J28

J40

Keywords:

Globalization

Prearity

Workers' Health and Safety

Work Accidents

Occupational Diseases

Work Murderers

ABSTRACT

Labor relations has radically transformed with globalization process. Flexible working conditions have widespreaded and precariousness have become a norm, gradually. The precautions of workers' health and safety have lost its importance in daily routine according to employers, who comprehend these precautions as extra costs, as the precarious working conditions spread day by day

In 2000's Turkey, work accidents mostly occur in mining industry, construction industry, and metal industry. In the year 2014, a coal mine accident happened in Soma and 301 miners have died. The accident caused a public indignation, and the debate on the workers' health and safety issues still goes on, since then.

In this study, first of all we will briefly analyze the negative effects of globalization on the working life, moving from the fact that inadequate precautions on the workers' health and safety, which are deeply related with global competition. After that, we will point out to some facts about work accidents and occupational diseases in Turkey, with help of some basic statistics. The term "work murderers" preferred to use instead of "work accidents" in this study, and the main goal of the study is aim to contribute the debate, which evaluate work murderers directly related with main principles of current socio-economic environment, due to chronic lack of adequate precautions.

¹ Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri ABD Yüksek Lisans Öğrencisi, tgcsys@gmail.com

Özet

Küreselleşme süreciyle birlikte çalışma ilişkileri köklü bir dönüşüme uğramıştır. Esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmış, güvencesizlik giderek norm haline gelmiştir. Güvencesiz çalışma yaşamında işverenler açısından işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri de pratikte önemini yitirmiştir. Bunda işçinin sağlığı için alınacak tüm önlemlerin ek maliyet unsuru olarak görülmesi de etkili olmuştur.

2000'li yılların Türkiye'sinde yaşanan iş kazalarının özellikle maden, inşaat ve metal işkollarında yoğunlaşmış olduğu görülmektedir. Özellikle 2014 yılında Soma'daki maden işletmesinde 301 emekçinin hayatını kaybetmesi kamuoyunda büyük yankı uyandırmış ve o günden başlayarak işçi sağlığı ve iş güvenliği konusu daha yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada öncelikle küresel ekonomide artan rekabet sonucunda işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında alınan tedbirlerin yetersiz kaldığı tespitinden hareketle küreselleşmenin çalışma yaşamı üzerindeki olumsuz etkileri kısaca değerlendirilecektir. Bunun ardından Türkiye'de iş kazaları ve meslek hastalıklarının değişimi bazı temel istatistikler yardımıyla ortaya konacaktır. İş kazası kavramı yerine "iş cinayeti" kavramının kullanıldığı bu çalışma, mevcut sosyo-ekonomik çevrenin işleyiş ilkeleri açısından Türkiye'de yaşanan iş kazalarının önlem boyutunun kronik eksikliği sebebiyle iş cinayetleri olarak değerlendirilmesi gerektiği yönündeki tartışmaya katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Güvencesizlik, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği, İş Kazaları, Meslek Hastalıkları, İş Cinayetleri

Küreselleşme İle Birlikte Çalışma İlişkilerinin Yeniden Dizaynı: Güvencesizlikten Güvensizliğe

Dünya kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihi, iki ayrı uzun salınım altında, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Bu evrelerden birincisi 18. yüzyıl sanayi devriminin teknolojik gelişmelerini takip ederek, ortalama olarak 1870-1914 yılları arasında dünya mal ve finans piyasalarında hükmünü sürdürmektedir. Ulusal

devletlerin görece bağımsız kalkınma ve ticaret politikaları ile şekillenen 1914-1960 ara döneminden sonra ise yeni bir küreselleşme dönemine girildiği görülmektedir (Yeldan, 2005: 14).

Çeyrek yüzyılı aşkın süredir sermaye birikim süreci aslında ulus devletlerin sınırlarından bağımsız bir oluşum sergilemiştir. Sermaye birikiminin gerek ulusal gerekse küresel düzeyde kurumsal ve mekânsal biçiminin önemli bir değişim ve dönüşüm geçirdiği gözlenmektedir. Bu değişimin gerisinde ise kapitalist dünya ekonomisinin 1970'lerde yaşadığı kriz ve bu krizden çıkmak için yapılan düzenlemelerin olduğu söylenebilir. Teknoloji, iletişim, taşımacılık, iktisadi birleşmeler, siyasal ve ideolojik kurumsal yapıların değişimi, bu düzenlemelerin hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamıştır (Göker & Akyol, 2013: 58; Yeldan, 2005: 13).

1970'lerden bu yana küresel kapitalist ekonomi köklü bir biçimde yeniden yapılanmıştır. Kapitalizmin alternatifsiz tek sistem olarak ilan edilmesiyle küreselleşmenin kaçınılmazlığı fikri de tüm dünya ölçeğinde neoliberalizmin en önemli ideolojik söylemi haline gelmiştir. Küreselleşmenin dünya kapitalizmine eklenmesinin ana odağı olarak görülmesiyle birlikte, az gelişmiş ülkelerde devlet aygıtlarının sürece uyum sağlamaya dönük olarak dönüştürülmesi ve yeniden yapılandırılması yönündeki baskılar artmıştır (Güzelsarı, 2007: 1).

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte ortaya çıkan küresel ekonomi anlayışı çerçevesinde izlenen neoliberal politikaların ülkeler arasında ekonomik bütünleşmeyi arttırdığı görülmektedir. 1980 sonrası küreselleşme ile birlikte düşünsel alanda ortaya çıkan en önemli gelişme, neoliberal akımların ciddi oranda güç kazanmaları olurken, sendikalar için de yeni oluşumlar ve senaryolar ortaya atılmıştır. Bu dönemde ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik uygulamaların yeni ekonomik sistemin temel odağını oluşturduğu ve GATT görüşmelerinde açıkça ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik dayatmalar devam ederken, birçok gelişmekte olan ülke hükümetinin ekonomik alandaki inisiyatifinin sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu gelişmeler hemen hemen bütün ülkelerin endüstri ilişkilerinin yapısını önemli ölçüde etkilemiştir (Ostry, 1997; akt. Şenkal, 2008: 123).

Her yeni süreç beraberinde yeni kavramları da gündeme getirmiştir. Yirminci yüzyılın son yirmi yılına damgasını vuran “küreselleşme” kavramı da bunlardan biridir. Üretim ve emek süreçlerinden çok sermaye ve finans hareketleri ile ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin dikkate alınarak yeni bir sürece girildiği dile getirilmektedir. Belirtilen faktörlerdeki gelişmelere bağlı olarak da kapitalizmin küreselleşmekte olduğu ifade edilmektedir. Oysa, burada yeni olan bir şey yoktur. Çünkü, kapitalizm doğası gereği dünya pazarlarına yayılmak, sürekli genişlemek, yeni kar alanları bulmak zorundadır. Bu durum kapitalizm için şarttır, *sine qua non*dur.² Giriş babından A. Smith’in 1776 yılında, K. Marx ve F. Engels’in 1848 yazmış oldukları eserlerden yapılan alıntılar, bugün olduğu kadar dün de “küreselleşme” olarak ifade edilen sürecin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü, kapitalizm “üretim araçlarında, dolayısıyla üretim ilişkilerinde ve dolayısıyla tüm toplumsal ilişkilerde sürekli devrim yapmaksızın var olamaz” (Pelizzon & Casparis, 1999; akt. Akkaya, 2004: 99). Bu durum kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden olup, üretimde sürekli dönüşümü, tüm toplumsal kesimlerin aralıksız sarsıntıya uğratılmasını, sonsuz güvensizliği oluşturmasını gerekli kılmaktadır (Akkaya, 2004: 99).

Küreselleşme, dünyada her yerde çalışma yaşamında ve çalışma koşullarında uluslararası düzeyde rekabet ve stratejilerde değişiklikler, işletme yapılarında büyük değişiklikler ve ilgili teknolojik değişiklikler oluşturan derin etkilere sahiptir. Birleşmiş milletler (BM) organları, ekonomik gelişmede olumlu etkilerin yanı sıra küreselleşmeyi dünyanın birçok bölgesinde eşitsizliğin gelişmesine ve sosyal boyutların önceliğinin azalmasına yol açan bir süreç olarak görmektedirler (Önal, 2001: 8).

Eşitsiz bir gelir dağılımı desenini 19. yüzyıldan veri alan 20. yüzyılın ikinci küreselleşme dalgasının iç dinamiklerini, bu eşitsizliğin ve marjinalleşmenin üzerine inşa ederek, söz konusu süreci daha da derinleştirdiği gözlemlenmektedir (Yeldan, 2005: 18).

IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların iddia ettiği gibi, ekonomide küreselleşme, çağın gereği ve teknolojinin zorunlu sonucu değildir. Metropol sermayesinin istikrarlı kâr oranları elde edememesi sonucunda başvurmak zorunda kaldığı riskli bir yatırım yöntemidir. Görüldüğü üzere, küreselleşme kavramına yönelik eleştirilerin temelinde, küreselleşmenin

² **Sine qua non:** “Olmazsa olmaz” anlamına gelen Latince bir deyiş.

aslında kapitalist ideolojinin değişen yüzü olduğuna ilişkin düşünceler yatmaktadır (Somçağ, 2001; akt. Özpınar & Şimşek, 2003: 7).

Ekonomik temelli bir kavram olarak küreselleşme, zaman ve mekanda farklılık yaratmış, elektronik iletişim ağı, kitlesel ulaşım ve mekan kavramını değiştirmiş, evrensel ve yerel arasındaki etkileşim giderek artarken, gündelik pratikler dünyanın diğer ucundaki gelişmelerden etkilenerek farklı boyutlar kazanmıştır. Küreselleşmenin etkisi altına aldığı alanlardan biri de, işgücü piyasası ve istihdam stratejileridir. Küreselleşme süreci, tüm dünyada üretim ve tüketim biçimlerini etkileyip değiştirmiş, teknolojik ilerleme ve bilgi toplumuna geçişi hızlandırmış, istihdam ve işgücünün niteliğini dönüştürmüş, sektörleri ve çalışma alanlarını da farklılaştırmıştır (İpek, 2014: 165).

Hızlı bir şekilde yaşanan sanayileşme evresinin bir diğer boyutu, bugün "Üçüncü Dünya" diye adlandırılan ülkeler açısından bir "sanayisizleştirme" ve "geri bıraktırma" olgusu ile paralellik göstermektedir. Örnek verilecek olursa, 18.yüzyıla değin dünya tekstil imalatında lider olan Hindistan, 19.yüzyıl başlarında tekstil ihtiyacının %70'ini ithal eden ve karşılığında ham pamuk ihracatı yapan bir peripheral yani çevre ekonomisine dönüşmüştür. Dolayısıyla 19.yüzyılın birinci küreselleşme dalgası, uluslararası görece eşit dağıtılmış bir dünya ekonomisinden hareket etmiş ve geçimlik düzeyde sürdürülen iktisadi faaliyetleri hızla geliştirerek 20.yüzyıla gelir eşitsizliklerinin artmış olduğu bir dünyayı miras bırakmıştır (Yeldan, 2005: 16).

II. Dünya Savaşı ile birlikte yaygınlaşan Fordizm ve talep yönlü ekonomi politikaları gelişmişlik düzeyi ve sınıflar arası güç dengelerinin durumuna göre farklılaşan ölçülerde işçi sınıfının üretim sürecine müdahalesini arttırmıştır. Sendikalar ve toplu pazarlık sistemi aracılığıyla yürüyen bu süreçte işçi sınıfı ile sermaye sınıfı arasında çelişkiler önemli ölçüde görünmez hale gelmiştir. Ancak 1970'li yıllarla birlikte belirginleşen yeni bir kriz, emek ve sermaye sınıfları arasındaki bu görece uzlaşma döneminin de sonu olmuştur. 1970'lerle başlayan krizin sorumlusu olarak talep yönlü ekonomi politikaları ve Fordist üretim süreci görülmüştür. Krize çözüm olarak, talep yönlü politikalar yerini serbest piyasayı önceleyen arz yönlü politikalara bırakırken, Fordist üretim sisteminin hem mutlak hem de nispi artı değer bir arada geçerli olacağı biçimde esnekleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu bağlamda, "mutlak artı

değeri" sağlamak üzere çalışma saatleri ve ücretlerin bütünüyle "işin gereklerine" uygun biçimde esnekleştirilmesine çalışılırken, aynı zamanda "nispi artı değeri" yani emek verimliliğini en üst düzeye çıkartacak üretim ve yönetim teknikleri uygulamaya konulmuştur (Müftüoğlu, 2008: 270).

"Nispi artı değer" in yani emek verimliliğinin artırılmasına emekçiler ve sendikalar çok fazla reaksiyon vermezken, "mutlak artı değer" yani çalışma süreleri ve ücretler üzerindeki düzenlemeler, ulusal düzeyde ve işyeri düzeyinde toplu pazarlıkların en hassas konusu olmuştur. 1970'lerle birlikte mutlak artı değerın yükseltilmesi amaçlandığı zaman, en azından işçi sınıfı hareketi ve sendikaların geliştiği merkez kapitalist ülkelerde emekçi sınıfların ve sendikaların tepkileri önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut çalışma saatlerinin uzatılması ve ücretlerin düşürülmesi anlamına gelen mutlak artı değerın arttırılmasının mühim bir problem olduğu açıkça gözlemlenmektedir. Bu sorunun aşılması için benimsenen yöntem ise; üretimin tüm aşamalarının bir çatı altında gerçekleşmesine dayalı büyük fabrika sisteminde üretimin çeşitli aşamalara bölünerek bunların bir kısmının fabrika dışındaki daha küçük üretim alanlarına ya da fabrika içerisinde faaliyet gösterecek bir başka işverene aktarılabilmesidir. Böylece, Fordizmin üretimi ve bununla birlikte emek sürecini standartlaştıran "katı" yapısı kırılacak ve üretim süreci "esnek" hale getirilmiş olacaktır (Müftüoğlu, 2008: 270).

Post-fordizm adı verilen yeni bir üretim paradigmasının kapitalist üretimde önemli dönüşümler doğurduğu ve bunun bir sonucu olarak Fordizm'in sıkıcı ve anlamsız iş ortamından farklı olarak çalışma hayatını işçiler için anlamlı ve çekilir hale getirme potansiyeline sahip olduğu düşüncesi sık sık gündeme getirilmektedir. Braverman'ın (1974) büyük bir ustalıkla anlattığı Taylorizm'in vasıfsızlaştırma eğilimi yerine, post-fordizm'in işçileri yeniden vasıf ve beceri sahibi yapacağı, bunun da sosyal taraflar arasında çatışma yerine işbirliğine dayalı ilişkiler geliştireceği belirtilmektedir (Brown, 1997; akt. Yıldırım, 2004: 9). Post-Fordist anlayışta yeni yönetim teknikleri sayesinde insan faktörünün etkin olarak kullanılmasıyla verimlilik artışları sağlanılması amaçlanmaktadır (Yıldırım, 2004: 9).

Küreselleşmenin çalışma yaşamına getirdiği en önemli kavram esnekliktir. İşletmeler, küreselleşme ile birlikte artan küresel rekabete uyum sağlayabilmek ve ayakta kalabilmek için

iş ilişkilerinde esneklik yoluna gitmektedirler. Bu bağlamda yeni istihdam alanları açılarak, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerine olumlu katkılar sağlanmaktadır (Koçak, 2005; akt. Albayrak, 2012: 170). Esneklik; değişen pazar koşullarına ve ekonomideki dalgalanmalara daha kolay uyum sağlanması için, sermayeyi örgütlü işçi hareketlerinin kısıtlamalarından ve endüstriyel kurallardan kurtarmanın bir yolu olarak tanımlanmaktadır (Çolak, 2005; akt. Albayrak, 2012: 170).

Yeni üretim ve organizasyon modellerinin gündeme gelmesiyle birlikte küreselleşmenin ivme kazandığı 1980 sonrası dönemde, işletmeler yeniden yapılandırılarak, kitle ve seri üretime dayalı Fordist üretim tarzından, stokluz, müşteri tercihinine göre şekillenen esnek üretime; üretim bilgisinin işçinin dışında planlandığı Taylorist iş örgütlenmesinden, üretim sürecinin çeşitli aşamalarına katılabilen vasıflı işçiliğe dayalı insan kaynakları yönetimine geçilmiştir (Mahiroğulları, 2005a: 380).

Son yirmi yılda yeni bir üretim paradigması olarak ortaya çıkan esneklik endüstri ilişkilerini derinden etkilemiştir. Üretim ölçeğinin küçülmesini esas alan bu süreçte, post-fordist olarak da adlandırılan yalın üretim ve esnek uzmanlaşma gibi üretim sistemleri ortaya çıkmıştır (Bilgin, 2001; akt. Şenkal, 2008: 131). Endüstri ilişkileri sistemi yalın üretime dayanan ve esnek bir üretimi kapsayan bu sisteme uygun bir yapılanma geçirmiştir. Üretim koşullarının farklılaşması, üretim yöntemlerinin hızla değişmesine neden olduğu için kitle üretiminin gerektirdiği fordist üretim biçimi geçerliliğini yitirmiştir. Fordist üretim anlayışının zayıflamaya başlamasıyla birlikte, sendikaların gücünü aldığı, kitle üretiminin hâkim olduğu büyük fabrikalardan, küçük işletmelere bir dönüşüm yaşanmıştır (Kocabaş, 2004; akt. Şenkal, 2008: 131-132). Mahiroğulları'nın da bahsettiği gibi yaşanan bu değişim İnsan Kaynakları Yönetiminde de etkin olmuştur (2005a, 380).

Küreselleşme ve Fordizm sonrası üretim ilişkileri içinde giderek fabrika işçiliği değişmeye, çalışma koşulları ve işçilerin kazanılmış hakları aşınmaya başlamıştır. Bilgi ve hizmet işleri ve işçileri yaşanan süreçte önem kazanırken mavi yakalı işçiler, ve imalat işleri eski önemlerini kaybetmeye başlamışlardır. Bilgi ve enformasyon sektörlerinin öne çıkması sanayi toplumunun mavi yakalı işçisine olan talebi azaltmış ve belirli sektörler dışında firmalar küçülme yoluna gitmişlerdir. Aynı zamanda bu süreç beyaz yakalı bilgi işçisine olan

talebi arttırırken milyonlarca mavi yakalı işçi istihdam sürecinin dışında kalmıştır. Küresel ölçekte alışıl gelmiş fabrika işçiliği, yerini işsizliğe ve azımsanmayacak bir ölçüde enformel (kayıt dışı) istihdama bırakmış ve evde çalışma, tele çalışma, geçici çalışma, belirli süreli çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi esnek çalışma biçimleri yaygınlaşmaya başlamıştır (Atasü-Topçuoğlu, 2012: 3; Zencirkıran, 2001: 2).

Esnek çalışma biçimleri ile birlikte, geleneksel "belirsiz süreli" hizmet sözleşmelerinden "belirli süreli" dönemseller ya da geçici nitelikli hizmet sözleşmelerine doğru bir eğilim ortaya çıkmıştır. Yukarıda da bahsettiğimiz esnek çalışma biçimleri, işgücünün sosyal maliyetlerinden kurtulma ve kâr oranlarını artırma olanağı vermiştir. Esnek işgücü piyasaları tartışmaları, işletme bazında kullanılan çekirdek işgücü ve ihtiyaç duyulduğunda istihdam edilen çevre işgücü kavramlarını beraberinde getirmiş ve bu süreç, ikili işgücü piyasasının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Firmalar tarafından talep edilecek çekirdek işgücü, yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin öngördüğü yeteneklere sahip olacak ve sürekli çalışmak üzere istihdam edilecektir. Diğer yandan, işgücü grubu dışında kalanlar ise firmanın pazardaki rekabet gücüne göre atipik istihdam ilişkileri içinde, yani kayıt dışı sektörde yer bulacaktır (Uyanık, 2008; akt. İpek, 2014: 170).

Ulusal düzeydeki işletmeler de esnekliği arttırarak yaşamaya çalışmaktadır. Bunun için en önemli strateji, şirketi, ağlarla çalışan daha küçük birimlere parçalama, küçük birimlerin yeterli etkinliklerini kaynak dışında bırakma, küçük işletmeleri taşeronla verme ve esnek çalışma organizasyonu geliştirmedir. Yukarıda uygulama alanlarından bahsettiğimiz esnekliğin bazı tipleri: esnek organizasyon, esnek çalışma saatleri, esnek iş uygulamaları, rekabete esneklik, çalışanın becerisinde esneklik ve esneklik teknolojilerini araştırma şeklinde görülebilir (Önal, 2001: 8-9).

Küreselleşmeyle birlikte çalışma hayatımıza giren esneklik kavramı; iş, işçi ve işyeri kavramlarının yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü esnek çalışma modellerinde işin yapıldığı yer değişebilmekte ve işçi aynı günde farklı saatlerde birden fazla işyerinde çalışabilmektedir. İş ve işçi esnekliği; nakil, tayin, kısa süreli çalışma, kısmi çalışma, geçici işçi, mevsimlik işçi, belirli süreli iş sözleşmesi ile çalışma gibi örneklerle açıklanmaktadır. İşyeri esnekliği ile kastedilen ise; işyerinin bölünmesi, küçülmesi, bağımsız birimlere ve alt

işveren olarak alt başlıklara ayrılmasıdır. Bu durumda bir işyerinin tüm faaliyetleri hem aynı işyerinde hem de aynı işçilerce yerine getirilememekte; iş, işçi ve işyeri esnekliği söz konusu olmaktadır. Esnek çalışma modellerinin uygulanması özellikle ekonomik kriz dönemlerinde işsizliği azaltacak bir çözüm yolu olarak düşünülmüştür (Sönmez, 2006; akt. Albayrak, 2012: 171-172).

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından piyasanın dizginlenmesi ve düzenlenmesi; toplumun kendini koruyucu araçlar geliştirmesiyle (sosyal politika, sendikalar ve kamu müdahalesi) istihdam oldukça istikrarlı ve güvenceli hale gelirken, neoliberal karşı devrimle birlikte işletme guruları istihdam güvencesi ve sosyal güvenliği "*insan ruhuna aykırı ve yararsız*" ilan etmişlerdir. Son otuz yılın istihdam eğilimini "*eğreti istihdam*" kavramı ile açıklamak abartı olmayacaktır. Güvencesizliğiyle, belirsizliğiyle, geçiciliğiyle son otuz yılda istihdam tamamıyla eğreti hale gelmiştir. Belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, muvakkat; takma, uyumsuz, yakışmamış, üstünkörü, ciddiye almadan gibi sözlük karşılıkları olan eğreti sözcüğü istihdam bağlamında İngilizce *precarious employment*³ kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır (Çelik, 2007: 1).

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Küreselleşme süreciyle birlikte standart çalışma ilişkisinden daha farklı olan koşullarda çalışanların sayısı hızla artmaktadır. Standart çalışma ilişkisi, genellikle çalışanın bir işverene bağlı olarak tam süreli çalıştığı ve yasal güvencelerden yararlandığı bir ilişkiyi ifade ederken, küreselleşme ile beraber ortaya çıkan ve eğreti istihdam olarak da nitelendirilen güvencesiz çalışma biçiminde istihdam edilme süresi sınırlı olmayıp süresizdir (Cranford, Vosko & Zukewich, 2003; akt. Temiz, 2004: 55-56).

"Çalışma hayatında esneklik" kavramsallaştırması eğreti istihdama kapı aralayan politikalar ve yöntemler bütününe ifade etmektedir. Esneklikle ilgili çoğu kimselerce benimsenmiş teori "esnek uzmanlaşma" teorisidir. Bu teoriye göre kitle üretimi yerine geçen esnek üretim ile talepteki dalgalanmalara ve değişikliklere uyum sağlanabilecek, tüketicilerin değişen tercihlerine yanıt verilebilecek ve böylece durgunluk ve ekonomik krizden çıkılabilecektir (Yavuz, 1995; akt. Çelik, 2007: 2). Böylece güvencesiz ve kurlsız bir çalışma düzeni oluşmaya başlamıştır. "Kısmi Süreli Çalışma", "Belirli Süreli Çalışma", "Çağrı

³**Precarious Employment:** Endüstri ilişkileri bağlamında "Güvencesiz İstihdam" anlamına gelmektedir.

Üzerine Çalışma", "Sıkıştırılmış İş Haftası", "Evde Çalışma" ve "Tele Çalışma" gibi fordist dönemde pek bilinmeyen yeni çalışma biçimleri son 30 yılda istihdam içinde önemli bir yer etmeye başlamıştır. Eğreti çalışma biçimlerinin toplam istihdam içindeki oranı artmaya başlamış, çevre işgücü kolayca ikame edilebileceği için sendikasız ve genellikle kayıt dışı kalmaya başlamıştır (Çelik, 2007: 2).

Standart çalışma ilişkisinin hakim olduğu ve altın çağ olarak ifade edilen, istikrarlı ekonomik büyümeye dayanan 1945-1975 döneminde, çalışanlar açısından istihdam, sosyal koruma ve örgütlenme gibi konularda yüksek düzeyde yasal ve kurumsal güvenceler söz konusuyken, Batı Avrupa toplumları gibi diğer gelişmiş toplumların 1970'li yılların ortalarından itibaren ekonomik alanda yaşadıkları sorunların sosyal alana da yansımaları sebebiyle, işgücü piyasasının yeniden yapılandırılması sürecinde gün geçtikçe daha fazla sayıda çalışan normatif standart çalışma ilişkisi dışında kalmaktadır. Bu modelden farklı olan çalışma biçimleri standart dışı ya da eğreti olarak tanımlanmaktadır (Temiz, 2004: 56).

Çalışma yaşamındaki eşitsizlikler bağlamında önemle incelenmesi gereken alanlardan birisi de kayıt dışı istihdamdır. Yine küreselleşme ile birlikte artan ve boyut değiştiren kayıt dışı çalışma çoğunlukla ücret dışı destek mekanizmalarının hiç olmadığı ya da kayıtlı istihdama göre çok daha kısıtlı kaldığı bir istihdam türüne işaret etmektedir. Kayıt dışı sorunsalında, küreselleşme eğilimlerine bağlı olarak artan rekabet, teknolojinin gelişmesi ile maliyetlerin hızla düşmesi, üretici birimlerin küçülmesi ve Post-Fordist bir düzene geçilmesi, standart dışı çalışma biçimlerinin artmasına ve daha görünür hale gelmesine yol açmıştır (İpek, 2014: 164).

Küreselleşmenin de etkisiyle, değişikliğe uğrayan işgücü piyasalarının yapısal özellikleri, ekonominin kuralsızlaştırılması, üretim ve işgücündeki yapısal değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmeler, dünya genelinde istihdamı olumsuz etkilemiş ve işsizlik kronik bir sorun haline gelerek, kayıtdışı çalışmayı kolaylaştırmıştır. Teknolojik gelişmeler, nitelikli işgücü gereksinimini arttırmış, niteliksiz işgücüne olan talep azalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren, sanayileşmiş ülkelerde başlayan endüstri yoğunluğunun azaltılması süreci, hizmet sektörünün büyümesine neden olurken, temel üretim faaliyetlerinden bazıları, gelişmekte olan ülkelere kaydırılarak, üretimin sıradan aşamaları az gelişmiş ülkelere transfer

edilmeye başlanmıştır. Bu yapılanma, bugünkü işgücü piyasasında kayıt dışılığa giden bölümlenmenin de temel nedenini oluşturmuştur (Ataman, 1999; akt. İpek, 2014: 167).

Küreselleşmeyle birlikte Kanunumuzda "alt işveren" olarak belirtilen ve uygulamada eskiden beri "taşeron" olarak adlandırılan işveren türü de revizyona uğramıştır. Taşeron uygulamaları maliyetleri düşürmek üzere aynı işletme içerisinde üretimin çeşitli aşamalarının bir başka işverene devredilmesidir (Şakar, 2010: 30; Güler-Müftüoğlu & Akdemir, 2005; akt. Müftüoğlu, 2008: 271).

Ancak, 1980'li yıllardan itibaren taşeron kullanımı, önce belediyelerin temizlik işlerini taşeron firmalara vermelerinden başlayıp, özel sektör işyerlerine epidemik bir hastalık gibi yayılmış ve işçi haklarını bertaraf etmek için kullanılmıştır. İşçi haklarına saygılı; sendikalı, sigortalı, toplu iş sözleşmeli işçi çalıştıran işverenler ise haksız rekabete maruz kalmakta, adeta "taşeronlaşma"ya itilmektedirler (Şakar, 2010: 30).

Kapitalizm, özellikle son otuz yılda, kendi içinde yaşadığı dönüşümle birlikte, işgücü ve istihdamın yapısı, çalışma düzeni ve genel çalışma kuralları açısından ciddi değişiklikler yaşamıştır. Bu süreçte, çalışma ilişkilerinin, artık karışıklık yerine "uzlaşmaya", "sosyal diyalog"a dayandığı tezleri ileri sürülmeye başlanmıştır. Yaygın bir şekilde uygulanmaya başlanan esnek istihdam uygulamalarına paralel olarak, emek sürecinin çeşitli bölümleri arasında eşgüdümü ve uygulamayı sağlamak için, "sosyal diyalog" mantığı içinde, çıkarları birbirine taban tabana zıt sınıfların temsilcileri yerine, "sosyal taraf" ya da "paydaş" gibi ifadeler üzerinden, emek-sermaye işbirliğine dayanan korporatist çalışma ilişkileri dayatılmıştır (Aydoğanoglu, 2010: 5).

Sermaye güçleri ve onların çıkarlarının koruyucusu olan hükümetler, işçi sınıfının uzun süren mücadelesi ile kazandığı hakları yeni saldırılarla geri almak, var olanları ortadan kaldırmak için fiili saldırılar ve yasal düzenlemeler üzerinden harekete geçmişlerdir (Aydoğanoglu, 2010: 4). Güvence sağlama gerekçesi ile kamuoyuna sunulan, ancak tam tersi sonuçlar doğuracak, güvencesizliği hukuki güvenceye kavuşturacak yasal düzenlemeler yapma geleneği çok eskilere dayanıyor olsa da, çalışmada esas olarak son birkaç yıl içerisinde

yasa, yasa değişiklik tasarısı, plan vb. adı altında gündeme getirilen, çalışma yaşamında yer alan tüm bileşenleri ilgilendiren düzenlemeler ele alınmıştır (Özveri, 2012: 148).

1990’lı yılların ikinci yarısından itibaren, IMF, Dünya Bankası, Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, OECD vb. gibi uluslararası emperyalist kuruluşlar, merkezinde “işgücünün esnekleştirilmesi”, “standart dışı çalışmanın yaygınlaşması” ve “güvencesiz istihdam” uygulamalarının yer aldığı bir dizi eleştiri ve önerilerde bulunmuşlardır. Örneğin Türkiye’nin IMF ile imzaladığı 18. Stand By (2002–2005 yılları arası) ve 19. Stand By (2005–2008 yılları arası) anlaşmalarında, Türkiye’de istihdam yapısının son derece “katı” olduğu ve esnekleştirilmesi gerektiğine ilişkin taahhütler söz konusudur. Bu taahhütleri yerine getirmek amacıyla çok sayıda yasal düzenleme yapılmış, yasal engellerin ortaya çıktığı noktalarda fiili uygulamalar hayata geçirilmiştir (Aydoğanoglu, 2010: 6).

Yukarıda küreselleşmenin etkisi ile çalışma ilişkilerinin tamamen revizyona uğrayıp standart dışı istihdam biçimlerinin oluştuğundan bahsetmiştik. Güvenceli Esneklik yaklaşımının yaygınlaşması ile işçi sınıfının şu zamana kadar kazanmış olduğu kıdem tazminatı, işsizlik, emeklilik sigortası hakları, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev gibi hayati bütün hakları ihlal edilmekte, esnek çalışma biçimlerine tabi olarak çalışmış olsa bile güvenceli olarak çalışılacağı beklentisi çalışma hayatında büyük yankı uyandırmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan kavramlardan birisi de güvenceli esneklik kavramıdır. Güvenceli esneklik kavramı (flexicurity), esneklik (flexibility) ve güvence (security) kavramlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir kavramdır. Bu kavram, ilk kez 1999 yılında Hollanda’da kabul edilen “Flexicurity and Security Act”te kullanılmış ve öncelikli olarak istihdam stratejisinin temel kavramlardan birisi olarak İskandinav ülkelerinde benimsenmiştir (Kuzgun, 2012: 36).

Neoliberal Politikalarla beraber esnekleştirilen çalışma ilişkilerinin somut örneklerinden olan sonsuz güvencesizliğin, güvensizliğin yani namıdiğer “Güvenceli Esnekliğin” en acımasız uygulamalarından biri olan ve Türkiye’nin gündemine son 7-8 yıldır giren Özel İstihdam Büroları (ÖİB), ABD ve Avrupa gibi ileri kapitalist bölge ve ülkelerde çok daha uzun yıllara dayanan bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vakıyı analiz

etmede kritik öneme sahip olan soruların başında işverenlerin neden kiralama şirketleri ile çalışmayı, düzenli işçiler yerine kiralık işçilerle çalışmayı tercih ettiği gelmektedir. Üstelik bu uygulama, kiralama şirketlerine oldukça yüksek bedeller ödendiği halde cazibesinden hiçbir şey kaybetmemektedir. Bunun tek bir nedeni vardır, o da, şirketlerin ÖİB'ye ödedikleri yüksek bedellerin bile kiralık işçileri sömürerek, güvencesiz, korumasız çalıştırarak elde edecekleri kazançların çok altında olmasıdır (Yılmaz, 2010: 35).

Özellikle 1970'li yılların ardından sayıları artış gösteren ÖİB'ler, rekabet, kârlılık, esneklik gibi kavramlar altında topluma sunulmakta, somut olarak ise emek arzı ile talebini buluşturma hedefi çerçevesinde gündeme getirilmektedir. ÖİB'lerin günümüzdeki uygulanma biçimi, emek süreci ve firmaya yönelik farklı esneklik modellerinin bir uzantısıdır. Buna göre, sermayenin sayısal, işlevsel, ücret ve zamana yönelik esneklik gereksiniminin yaşama geçirilmesinin önemli araçlarından biridir. ÖİB'lere ilişkin altı çizilmesi gereken bir diğer nokta da, aracılık faaliyetinin bu türünün kamusal üretim ve hizmet alanının geneline sinmiş ve yaygınlaşmış olan serbestleştirme, piyasalaştırma ve özelleştirme politikalarının bir parçası olmasıdır (Kutlu, 2010: 41).

Güvencesizlik kavramını çalışma hayatı ile sınırlı ele aldığımızda, güvencesizliği görünür kılan en mühim özelliği, çalışanların sosyal kimliklerini oluşturan mesleklerini mesleğin gereklerine uygun şekilde yapamamaları, bir otoritenin taleplerinin mesleğin gereklerinin yerine geçmesidir. Bir mühendis çalışanın mühendis gibi davranmadığı, mühendisliğin gereklerini gerekçe göstererek hayır diyemediği, mühendislik olanaklarından teknik anlamda yararlanan işverenin, mühendisten işten atılan işçilerin performanslarının düşük olduğu konusunda tanıklık yapmaya zorlayabilmesi, bir dizi kuşatılmışlık içerisindeki mühendisin, işverenin istediği tanıklığı yapmak zorunda kalması çarpıcı bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Özveri, 2012: 149).

Türkiye'de çalışma ilişkilerinin dönüşümü, farklı mekanizma ve araçlar ile sürmektedir. Ana karakterini neoliberalizm ve onun bir sonucu olan güvencesizliğin belirlediği bu süreç, Özel İstihdam Büroları'nın değişen rolü ile daha da derinleşecektir (Kutlu, 2010: 45).

Çelik'in 2016 tarihli "Kıralık İşçilik: Güvencesizliğin Dibi" başlıklı yazısından Kıralık İşçilik uygulamasının güvencesizliğin en acımasız örneği olduğu açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır. Çelik yazısında, ÖİB aracılığıyla geçici iş ilişkisinin bilinen anlamda istihdam ilişkisinin sonu olduğunu, kıralık işçilik uygulamasının, esnek istihdam biçimleri içerisinde en güvencesiz ve en belirsizi olduğunu tavsiz etmiştir (Çelik, 2016).

Kıralık işçilik ile ilgili bir diğer yazıda ise Fişek, bu yasanın çağdaş uygarlıkla bağdaşmadığını, Türkiye'nin cumhuriyetin kendisi için getirdiği kazanımları birer birer ayaklar altına aldığını, yaşanan bu gelişmenin tüm koşulları değiştireceğini, bu koşulların işyerlerinde sağlık ve güvenlik önlemlerinin alınmamasına ve dolayısıyla ağır yaralanmalı ve ölümlü iş kazalarına yol açacağını söylemiştir. Fişek'in söyledikleri insan hakları ihlali ve işçi sağlığı ve iş güvenliği açısından ise oldukça önem arz etmektedir (Erşin, 2016).

Özetleyecek olursak; Üretim sürecinin ve emek piyasalarının esnekleşmesi yönünde önerilen politikaların temel gerekçesi küreselleşme süreci ile birlikte ortaya çıkan rekabet ortamına uyum sağlamak; artan işsizliği önlemek; kayıt dışına çıkan ve kuralsızlaşan emek piyasasındaki aksaklıkları gidermek olarak özetlenebilir (Müftüoğlu, 2008: 271).

Küreselleşen Dünya: Emek Sermaye Mücadelesinde İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği

İşçi sağlığı ve iş güvenliği hem çalışanlar hem de işverenler açısından önemlidir. Kuşkusuz çalışanlar açısından sağlık ve güvenliğin önemi açıktır. Çünkü çalışanların iş ortamında yaşamları ve gelecekleri risk altındadır. Çalışanın, endüstrileşmenin yol açtığı tehlikelerden, özellikle yaşamına, vücuduna ve sağlığına yönelik tehditlerden ve zararlardan korunması gereği ortaya çıkmıştır. Çünkü iş kazası ve meslek hastalıkları işçiyi gelirinden yoksun bırakma tehlikesi yanında onun gelirinde bir azalmaya ya da işsiz kalmasına neden olabilmektedir. Dahası iş kazası veya meslek hastalığı sonucu işçinin sakat kalması veya ölümü durumunda ailesi de maddi ve manevi kayıplara uğrayacaktır. Diğer taraftan çağdaş toplumda bir işverenden personelin sağlık ve güvenliğini koruyucu nitelikte çalışma koşulları sağlaması beklenir. Personelin sağlık ve güvenliğinin korunması eylemi, onları çevresel kirlilikler, yüksek gürültü düzeyleri, korumasız makine, radyasyon vb. gibi tehlikelerden koruyan bir çalışma çevresi yaratmayı içerir (Karacan & Erdoğan, 2011: 104).

İş kazası ve meslek hastalıkları vahametli sonuçlara yol açan olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Neden oldukları ağır sonuçlar çok uzun yıllar etkisini göstermektedir. İş kazası veya meslek hastalığından en az iki kuşak etkilenmektedir. Çalışma hakkı ile sağlık hakkı ise bu alanda birbirini tamamlayan iki temel haktır. Çalışma sağlığı bozmamalıdır. Bu sebeple çalışırken sağlığın korunması çalışma yaşamının odağında yer almaktadır (Özveri, 2015: 13).

İlk başlarda sağlıklılık durumu, sadece "bedensel olarak iyilik hali" olarak tanımlanırken işçi sınıfının uğruna binlerce kayıplar verdiği ve bedel ödediği mücadeleleri neticesinde işçi sağlığı ve iş güvenliği kavramı bugünkü içeriğine kavuşmuştur. İşçi sağlığı ve iş güvenliği denildiğinde sadece işyeri ile sınırlı sağlık ve emniyet tedbirleri değil aynı zamanda işçinin sağlığını ve güvenliğini etkileyen, ilgilendiren işyeri dışından kaynaklanan riskler de anlaşılmaktadır (Çınar, 2011: 1).

Avrupa Birliği'nde İşte Çalışanların Sağlık ve Güvenliklerini İyileştirmeye Yönelik Tedbirler Alınmasına İlişkin Konsey Direktifi, işçi sağlığı ve iş güvenliğinin en temel belgeleri arasında yer almaktadır. Bu Direktif, işçi sağlığı ve iş güvenliği alanına "ortak sorumluluk" ilkesiyle yaklaşmaktadır. Demek oluyor ki, işçi sağlığı ve iş güvenliği alanında başarı elde edilebilmesi için hem çalışan hem de işveren taraflarına sorumluluk yüklenmesi ve her ikisinin birden sürece dahil edilmesi şarttır (Baloğlu, 2015: 18).

Bazı işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri sadece çalışanın sağlığını korumak için alınmamaktadır. Örneğin yangın ile mücadele önlemleri hem işçinin sağlığını korumak için hem de işverenin taşınmaz malını korumak için alınabilir. Çünkü yangınların önüne geçilirse birçok canın yanmasına ya da kaybedilmesine engel olunabilir. Aynı zamanda işverenin de büyük mal kaybının önüne geçilebilir. Bu mallar sigortalı olsa bile, "hasarsızlık" priminin kaybına kadar işverenin de yangından ötürü büyük kayıpları vardır (Fişek, 2014: 22).

İş güvenliği ekonomik ve sosyal bir sorun olması sebebiyle, toplumun büyük bir kesimi bu konuda doğrudan ya da dolaylı olarak sorumluluk üstlenmektedir. İş güvenliği konusunda özellikle işletmelerin konuya yaklaşımları son derece önemlidir. İşletmelerin ister insancıl nedenlerle, ister ekonomik nedenlerle olsun işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda harcama yapmaları bir tür yatırımdır. İş kazalarından ve meslek hastalıklarından korunmanın

en etkin yolu, işyerinde iş güvenliği ilkelerine uygun bir çalışma düzeni oluşturmaktır (Altınel, 2011: 116).

Bu kadar büyük ekonomik ve sosyal sorunlara yol açan iş kazası ve meslek hastalıklarını önleme yolunda çaba sarf etmek, hem devlet hem de işletmeler için zorunluluk halini almıştır. İş kazaları ve meslek hastalıkları sonucu meydana gelen kayıplar işletmelerin kârlılığını etkilemesi yanında; İSİG çalışmaları işletmeler için verimlilik ve kalite unsuru olarak ön plana çıkmakta, işletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğini arttırmaktadır (Yılmaz, 2010; akt. Karacan & Erdoğan, 2011: 104).

Bu açıklamalara istinaden şunu söyleyebiliriz; İşçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri karlılık, verimlilik, kalite ve rekabet edilebilirlik için zorunlu olarak alınması sonucunda, işçinin sağlığı korunamamakta, sermayenin çıkarı için "işçi sağlığı" kavramı basit ve önemsiz bir kavram olarak kalmakta ve böylece sermaye birikiminin korunması sağlanmaktadır. Bu durum insani açıdan etik ile bağdaşmamaktadır.

Sermaye sınıfı, üretim süreçlerinde işçi sınıfı ile ücret pazarlığı yapabilir, ücretler ve sosyal haklar üzerinden tartışabilir. Ancak üretimin kendisi, üretimin teknikleri, üretimin yapısı ve tüm bunlarla ilişkili olarak çalışma koşulları sermaye açısından dokunulmaz bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanın yeniden düzenlenmesi ve sermayenin geriletilmesi ancak ciddi sınıf mücadelelerinin sonucudur. İşçi sağlığı ve iş güvenliği tam da buraya oturmaktadır. Çünkü bir yanda emek, ekonomik haklarının yanı sıra, insanca çalışma koşulları talep ederek sermayenin karşısına çıkar ve sermaye için en karlı olan üretim yapısını değiştirmeye zorlamaktadır. Sermaye ise bu alanı dokunulmaz ilan ederek, yasal düzenlemelere boğarak, devletin bu alana karışmasını mümkün olduğunca en aza indirmeye çalışmakta, işin özünde istediği gibi davranmak istemektedir (Gürcanlı, 2013: 50).

Sanayileşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak, işyerlerinde üretken faktör olarak kabul edilen çalışanların sağlığı ve güvenliği ile ilgili bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Sermaye sınıfı açısından ilk dönemlerde fazla önemsenmeyen bu sorunlar, iş verimini ve işletmeyi zora sokmasıyla önem kazanmış ve üzerinde düşünülmesi gerekliliği doğmuştur. Yani işçi sağlığı ve iş güvenliği alanına ilişkin önlemlerin geliştirilmeye başlanmasında, işçinin sağlığı ve

güvenliğinin korunmasından çok sermayenin menfaatlerinin güvence altına alınması düşüncesinden hareket edilmiştir (Çınar, 2011: 1).

Hukuki alanda yaşanan emredici gelişmeler çalışma ortamının insan yaşamını tehdit ettiği gerçeğini değiştirmeye yetmemiştir. İşçi sağlığı ve iş güvenliği hükümlerine birer maliyet kalemi olarak bakma anlayışı bugün de devam etmektedir. İşveren çevreleri her sosyal ilerlemeye maliyet endişesiyle, üstelik de daha da ısrarlı bir şekilde karşı çıkmaya devam etmektedirler. Sadece kullanılan sözcükler değişmiş ana öz değişmemiştir. Küreselleşmeye gönderme yaparak ele alınan birçok yazıda, sosyal korumanın somut ifadesi olan tüm koruyucu mevzuat "Esneklik" başlığı altında yeniden sorgulanmaktadır (Thebaud-Mony, 2012; akt. Özveri, 2015: 13).

Kapitalizmin insanlık tarihinde egemen olmasıyla birlikte sağlık ve haliyle işçi sağlığı ve iş güvenliği tanımı; işçilerin sermaye birikim sürecindeki muvafık toplumsal rollerini başarması kapasitesi olarak anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, sermayenin istediği düzeyde üretkenlik için asgari düzeyde işçi sağlığı ve iş güvenliği yeterlidir. Bunun ötesini talep etmek ise sermaye açısından kabul edilemez niteliktedir (Gürcanlı, 2013: 51).

Emek sermaye mücadelesinde, çalışma ortamının çalışanın sağlığını tehdit etmeyecek şekilde var edilmesinin sermayedar açısından bir yükümlülük haline gelmesi sonucu, bu yükümlülüğe aykırı davranmanın hukuki ve cezai yaptırımlara bağlanması, uzun hak mücadeleleri sonucu gelinen bir merhalelerdir. Çalışanların haklarının yeniden sorgulandığı bir dönemde, yaşanan toplu iş cinayetlerinin topluma söylediğini hukuki dilde ifade etme zorunluluğu doğmuştur (Özveri, 2015: 14).

Emek verimliliğinde 1997'den 2010 yılına gelindiğinde %47.4'lük artış varken, iş kazası ağırlık hızında ise %21 ve ölümlü iş kazası sayısında da %35 artış tespit edilmiştir. Emek-sermaye çelişkinin işçi sağlığındaki karşılığı olan bu durumun, aynı zamanda "emeğin sağlıklı olma hakkı" na yönelik verilen mücadeleyi de anlaşılır bir zemine taşıyarak meşruiyet kazandırdığı görülmektedir (Gürcanlı, 2013: 51).

Öztürk'ün 2010 tarihli "İşçi Sağlığının Ruhuna Fatih" başlıklı yazısında ise Emek Sermaye mücadelesindeki durum genel olarak özetlenmiştir. Öztürk yazısında, SGK'ya

devredilen SSK genel kurullarından birine katıldığı sırada, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) 2004 yılında görevden ayrılan yönetim kurulu başkanı Refik Baydur'un işyeri hekimliği ile ilgili bir konuşmasında, bu konunun işveren ve işçi sendikaları olmak üzere iki tarafı olduğunu, Türk Tabipler Birliği (TTB) gibi "sömürücü" örgütlerin bu alandan çıkarılması gerektiği söylevini anlatarak, işçilerin sağlığı ve güvenliği gibi konulara sermayedarların maliyet unsuru olarak baktığını ve TTB gibi önemli bir birliğin işçi sağlığı ile ilgili yaptığı çalışmaların engellenmesi gerektiği düşüncesini eleştirmiştir (Öztürk, 2010).

Patolojik Bir Vaka: Türkiye'de İş Cinayetleri

İş Kazası Değil De Neden İş Cinayeti?

Kapitalist üretim ilişkileri ve buna karşılık gelen üst yapı kurumları planlı-programlı değilmiş gibi, Dünya Sağlık Örgütü iş kazasını "önceden planlanmamış... olaylar", Uluslararası Çalışma Örgütü ise "... beklenmeyen, önceden planlanmayan bir olay" olarak tanımlamaktadır. Oysa ki; İş kazasını sınıf bağlamından kopararak tanıma sokan ve bu anlamda "sınıfsal perdeleme" görevi üstlenen her iki örgütün de sermayenin kolektif temsilcisi olan kapitalist devletlerin desteğinde ve politikaların doğrultusunda kurulduğu bilinmektedir (Koşar, 2014: 1).

İş kazalarının önlenmesi konusuna çözüm arayanlar, tehlikeli davranışlar ve tehlikeli durumlardan hangisinin daha öncelikli hedef olduğu konusunda uzlaşmamaktadırlar. Tehlikeli davranışlarla anlatılmak istenen işçilerin hatalarıdır. Bir görüşe göre, işçiler hata yapmazsa kazanın olmayacağı, dolayısıyla da onları eğitmek dışında başka bir çarenin olmadığı görüşü hakimdir. Tehlikeli durumlarla anlatılmak istenen ise, çalışma koşullarından doğan hatalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fişek'in de katıldığı bu görüşe göre, çalışma koşullarının düzeltildiği yani önlemlerin alındığı ölçüde, işçinin kaza yapmasına olanak olmamaktadır. Bunun için öncelik, çalışma ortamının sağlıklı ve güvenli kılınmasına verilmelidir. Ancak, yaşanabilecek tehlikelerden haberdar olması, alınan önlemleri uygulaması için işçiye eğitim verilmelidir (Fişek, 2014: 9).

Yapılan bir araştırmaya göre, kazaların %95'inde, tehlikeli davranışlarla, tehlikeli durumların bir arada bulunduğu ortaya çıkmıştır. Demek oluyor ki, yalnızca insanın anlık

hatalarına yönelik bir çaba, istenilen sonuca bizi ulaştıramamaktadır. "Hatasız kul olmaz" sözünü, her insanın zaman zaman boş bulunabileceği, hata yapabileceği ve dolayısıyla, "tehlike kaynakları yok edilmezse kazaya uğrayabileceği" olarak idrak etmek gerekmektedir (Fişek, 2014: 9).

İş kazalarını neden iş cinayeti olarak nitelendirdiğimizi açıklamakta yarar vardır. Öncelikle kaza ve iş kazası arasındaki ince çizgiden hareketle, iş kazalarının iş cinayetine nasıl evrildiğini göreceğiz, ülkemizde yaşanan ölümlerin "önlemsizlik boyutunu" da ele alarak, neden iş cinayeti kavramını mecburi olarak tercih ettiğimizi açıklamaya çalışacağız.

İş kazası kavramı sermaye ve devleti tarafından kullanılmaktadır. Buna göre işçi ölüm ve yaralanmalarının ana nedeni işçinin dikkatsizliği ve kullanması gereken bireysel koruyucuları kullanmamasıdır. Yapılan kamu spotları durumu özetlemektedir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı "İş kazası diye bir şey yoktur" başlıklı kamu spotunda büro işçisi kadın "güvenilir bir firmada çalıştığımı, yapmaması gereken basit bir hata yapacağını ve bitkisel hayata gireceğini, kendisinin ve sevdiklerinin hayatını mahvedeceğini" belirtiyor. Yani gündelik dilde ifade edilmeye çalışılırsa "patronlar ve şirketleri güvenilirdir işçiler aptaldır" gibi bir ifade ortaya çıkmaktadır (Güranlı, 2014; akt. Çakır, 2015: 88).

Ne yazık ki, çalışma yaşamında, İşverenler ek maliyet getireceği, gereksiz zaman kaybına sebep olacağı düşüncesi ile yasaların emredici hükümlerini yerine getirmekten kaçınırlar. İşin yoğun ve ağır olduğu, çalışma süresinin uzun olduğu her işyerinde adeta kazaya davetiye çıkarılır. Bunu sadece Türkiye'ye özgü bir durum olarak açıklamak yanlış olacaktır, bu kapitalizme özgü genel bir durumdur. Öyle olduğu için de dünyada her yıl meydana gelen 27 milyon iş kazasında 330 bin kişi hayatını kaybetmekte, 160 milyon kişi de ya yaralanmakta ya da meslek hastalığına maruz kalmaktadır. Kuşkusuz, bunun katliamdan farklı bir şey olmadığını söylemek yerinde olacaktır (Akkaya, 2006).

Veriler incelendiği zaman, aslında evet "iş kazası" diye bir şey yoktur. Yıllık "iş kazaları" analiz edildiğinde "kazaların" %98'sinin "önlenebilir ve öngörülebilir" olduğu görülmektedir. Bu nedenle de "iş kazası" değil "iş cinayeti" dir. Eğer yasalar uygulanırsa,

gerekli tedbirler alınır ve bütün sorumlular adilce yargılanıp cezalandırılırsa, iş cinayetleri durdurulabilir. Her gün 5 ila 8 işçi evden işine gitmek için çıkmakta ve bir daha geri dönememektedir. Resmi istatistiklere göre 1943'ten beri 85 bin, gayri resmi istatistiklere göre 125 bin insan çalışırken hayatını kaybetmiştir. 2014'te bu rakam en az 1886, 2015'te en az 1730, 2016'da en az 1970 işçi, 2017 yılının ilk 2 ayında ise en az 287 işçi yaşamını yitirmiştir. Ölümler gün geçtikçe artmaya devam etmektedir (Yalçınalp, 2015; İSİG, 2016; İSİG, 2017).

Türkiye kayıtlara giren iş kazaları sıralamasında Avrupa'da birinci dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Kayıtlara girmeyen iş kazaları ise en az kayıtlara giren oranlar kadardır. Görünürde yasalar çerçevesinde oluşan işçi sağlığı iş güvenliği sistemi mevcuttur. Ve bu sistem de yasalar da günde ortalama üç işçinin yaşamını yitirmesine engel olamamaktadır. Özet olarak sistemin çıktısının böyle vahametli bir tablo sunduğu ortamda işyerlerinde yaşanan işçi ölümlerine kaza demek, kaza kavramına, rasyonel zihne, işletme mantığına ve bilime aykırıdır (Özveri, 2015: 163; Akkurt, 2015).

İş kazası argümanı güncel olarak ülkenin içinde bulunduğu politik konjonktüre ya da kültürel özelliklerine göre de desteklenmektedir. Ülkemizde siyasetçiler "madenciler güzel öldü", "ölüm bu işin fitratında var" gibi söylemlerde bulunmaktadır. Şimdilerde ise "ülkemizin kalkınması için işçilerimizi feda ediyoruz" derlerse şaşırılmamak gerekir (Güranlı, 2014; Çakır, 2015: 88). Dolayısıyla nelerin olacağını, önlem alması gerekenler dahil, neredeyse herkesin bildiği, defalarca tekrarlandığı halde önlem alınmayan, olduğunda yakınılan bu olaylara kaza denilemez (Özveri, 2015: 163).

Vardar'ın 2014 tarihli "Neden İş Cinayeti, Kaza Değil?" başlıklı yazısında; Soma'da yaşanan ve 301 işçi kıyımının yaşandığı maden faciası için, "Adalet Arayan İşçi Aileleri" nin gönüllü hukukçularından Erbay Yucak, esas sorumluların yargılanmadığı için ölümlerin devam ettiğini belirterek Soma için acilen bağımsız bir komisyon kurulması gerektiğini söylemiştir. Birçok iş cinayetinin gönüllü avukatlığını yapan Erbay Yucak, neden iş kazası değil iş cinayeti dediklerini ise "Bir şeyin kaza olabilmesi için öngörülemez ve önlenemez bir karakterinin olması lazım. Burada iş kazası denen durum için yasal mevzuat var. Denetim sorumluluğu dahil çalışma ortamının nasıl güvenli hale getirileceği belli. Bu sorumluluk yerine

getirilirse kazanın olma ihtimali yok. O yüzden de bu bir iş cinayetidir.” diyerek açıklamıştır (Vardar, 2014).

İşçi hareketlerinin geliştiği dönemlerde devrimciler sermayenin dilinin kullanımının da önüne geçebilir, onu sınırlandırabilir ve işçi sağlığı mücadelesini iktidar mücadelesinin bir başlığı haline getirebilirler. Bu noktada iş cinayeti kavramının yeni icat edilen değil en az 40 yıldır kullanılan bir kavram olduğunu hatırlatmak yerinde olacaktır. Örnek verecek olursak, Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği'nin (TÖB-DER) 1975 yılı tarihli dergisi iş cinayetlerine ayrılmıştır. Yine 1989 Bahar Eylemleri'nde iş cinayetleri hareketin içinde öne çıkan bir başlıktır. Özetle şunu söyleyebiliriz ki; İşçi hareketinin zayıf olduğu dönemlerde “iş kazası” kavramı solda da egemen hale gelmiştir. İşçi hareketlerinin güçlendiği dönemlerde ise birçok alanda olduğu gibi sermayeyi sınırlandıran adımlardan ve iktidar mücadelesinin başlıklarından biri de iş cinayeti kavramı ve mücadelesi olmuştur (Yalçın, 2014; akt. Çakır, 2015: 88-89).

Limter-İş etrafında kümelenen işçi hareketi zaman zaman işçi ölümleri karşısında tepkisel refleks vermekteydi. 1995 sonrasında itibaren işçi ölümleri karşısında toplu iş bırakma eylemleri yaşanmaktaydı. Bu tepkiyi sıçratacak bir mücadele düzlemi olmadığı için de işçiler çalışmaya geri dönmekteydiler. 2005 yılı ile birlikte ise birleşik bir mücadele ortaya çıkmıştır. İşçi ölümleri zaten “iş cinayeti” olarak nitelendirilmiş, devlet ve sermayenin örgütü Türkiye Gemi İnşa Sanayicileri Birliği'nin (GİSBİR) karşı mücadele bayrağı yükselmiştir. Bu dönemde iş cinayeti kavramının teorik açıklamasını Akkaya şu şekilde ifade etmiştir:

“...Engels'in yerinde ifadesiyle ‘Bir insan, bir başkasına ölüme yol açan bir zarar verdiği zaman buna adam öldürme diyoruz; saldırgan, vereceği zararın öldürücü olduğunu önceden biliyorsa o zaman buna cinayet diyoruz’. İşverenler, doğal olmayan bir ölümle, basit ve önlenbilir bir kazadan koruyamayarak işçileri iş kazaları nedeniyle ölümle karşı karşıya bıraktığı için bu bir cinayettir. Öyle söylendiği gibi basit kaza sonucu ölüm değildir. Engels'in söylevi ile, işverenler, iş kazasında ölen işçileri yaşamın gereklerinden yoksun bırakıp, bu kazalar ile yaşayamayacakları konuma soktuğu için bu bir cinayettir, örtülü, kasıtlı bir cinayettir. Hiç kimsenin kendisini savunmadığı bir cinayettir; kimse katili görmediği için, mağdurların ölümü ‘doğal’ kabul edildiği için de ‘cinayet gibi olmayan cinayettir’, suç bir

şeyi yapmaktan çok yapmamaktan kaynaklanmaktadır...” (Akkaya, 2006; akt. Çakır, 2015: 88-89).

“Yeterli işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınsa”, “işçiler dikkatli olsa”, “şu kişisel koruyucuları kullansa işçiler”, “devlet adam gibi denetlese”, “İSİG kültürü yerleşse”, “yasal mevzuat adam gibi uygulansa” vs. vs. Evet bunlar yapılırsa, ölümler, meslek hastalıkları azalır, daha az işçi sakatlanır, daha az işçi hasta olur. Ama buradaki “daha az” sözcüğü dikkate değerdir... Çalışma hayatının özneleri işçiler yine ölecek, yine sakat kalacak ve yine hastalanacaktır... Yapılsa, edilse diye biten bu önerilerin hepsi, işyerine odaklanan, teknik bir bakış acısını yansıtmaktadır. Halbuki, iş cinayetlerinin nedenini aramak için, biraz dışarıya çıkmak, bakış acımızı işyerlerinin hem dışına, hem de üretim süreçlerinin en temel çarklarının en dip noktalarına sokmamız gerekmektedir (Güranlı, 2015; Türkmen & Akarca, 2015: 70).

Ülkemizde yaşanan bu ölümlerin ardından birçok yetkili tarafından yapılan açıklamalarda gerekli denetimlerin yapıldığı, mevzuata aykırı bir durumun olmadığı tekrarlanmaktadır. Mevzuata aykırı bir durumun olmadığı gerçekse eğer, yaşanan ölümler de gerçek olduğuna göre, iş kazası sonrası yaşanan ölümleri ya mevzuata uygun ölüm olarak adlandırmak ya da bu ölümlerin kaza olmadığını göstermek için adını vermek gerekmektedir. Tekrar yinelemek gerekirse; Önceden öngörülen, öngörüldüğü halde önlemi alınmayan ölümler, bu nedenlerle kaza değil cinayet olarak değerlendirilmelidir (Öğünç, 2014; Özveri, 2015: 163).

İş kazalarına iş cinayetleri denilmesi rahatsız edici bir kavram olarak görülebilir. Ama yaşanan ölümlere kaza denilerek basitleştirmenin, neredeyse doğal bir riskmiş gibi gösterilmesinden rahatsız edici bir kavram olan iş cinayeti kavramının kullanılması daha doğrudur (Özveri, 2015: 163; İSGM İş Cinayetleri Raporu, 2015).

Kimleri ve Hangi Olayları İş Cinayeti Kapsamında Sayıyoruz?

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi'nin yayınladığı 2016 tarihli yazısında, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Ekim 2015 verilerine göre çalışma çağındaki nüfusun 58 milyondan fazla olduğu, ülkemizde işgücü nüfusu 30 milyon 3 bin kişi, işgücüne katılma oranının erkeklerde yüzde 71,9 kadınlarda ise yüzde 31,8 olduğu saptanmıştır. Herhangi bir sosyal

güvenlik kuruluşuna bağlı olmadan çalışanların oranı ise yüzde 33,6 olarak gerçekleşmiştir. Diğer yandan istihdam edilenlerin yüzde 20,4'ü tarım, yüzde 20'si sanayi, yüzde 7,6'sı inşaat ve yüzde 52'si ise hizmetler sektöründe yer almıştır.

Bu durumun bilinciyle İSİG Meclisinin yayınladığı İş cinayetleri raporuna göre;

- Sigortalı, sigortasız tüm işçilerin/çalışanların ölümlerini; işyeri içinde veya dışında; çalışırken, işe gelip giderken (işyeri ya da kendi imkanlarıyla), barınırken, beslenirken vb. yani "iş süreçlerinin bütününde" yaşanan ölümler,

- Ev hizmetleri, güvenlik, esnaf, çiftçi, kamu çalışanı, Türkiye vatandaşlık haklarından yararlanamayan işçi gibi tüm çalışan kesimlerinin ölümleri de iş cinayeti olarak değerlendirilmelidir.

Raporda ayrıca, ülkemizde birçok sigortasız işçinin hayatını kaybetmesinin yanı sıra sigortalı işçilerin ölümlerinin bir kısmı da kayıt altına alınmadığı, bu durumun ışığında ülkede SGK verilerinin çok üstünde bir işçi ölümünün yaşandığını belirtilmektedir (İSGM İş Cinayetleri Raporu, 2016).

En genel anlamda ifade edecek olursak, kayıtlı veya ülkenin çarpıcı gerçeği olan kayıt dışı çalışma sonucu, tedbirsizlik sebebi ile gerçekleşen tüm ölümleri, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği meclisinin yorumunu destekler nitelikte iş cinayeti olarak değerlendirmek yerinde ve doğru bir tespit olacaktır.

İş Kazası ve Meslek Hastalıkları İstatistikleri

Tablo 1'e göre meydana gelen iş kazası ve meslek hastalıkları ile ölümlü iş kazası ve meslek hastalıkları istatistiklerinin karşılaştırılması gösterilmektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre Meydana Gelen İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sayısı ile Ölüm Sayıları

YILLAR	MEYDANA GELEN İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIĞI SAYISI	ÖLÜM SAYISI
2007	81.810	1.044
2008	73.502	866
2009	64.745	1.171
2010	63.436	1.454
2011	69.924	1.710
2012	75.267	746
2013	191.389	1.360
2014	221.366	1.626
2015	242.604	1.252

Kaynak: SGK İstatistikleri⁴

Görüldüğü üzere 2007 yılından 2013 yılına kadar gelinceye kadar, İş kazalarında ve İş kazalarına bağlı ölümler artmaktadır. 2007 yılında 1043 olan iş kazasına bağlı ölüm sayısı, 2011'e gelindiğinde 1710'a ulaşmıştır. Şöyle ilginç bir tablo ile karşılaşmaktayız. 2011 yılında 1710 olan ölümlü iş kazası sayısı, 2012 yılında müthiş bir şekilde 744'e düşerek, hatta yıllara göre ölümlü kazanın en az olduğu yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. 2013 yılında ise bu oran 1360 olarak gösterilmektedir. 2012 yılına ait bu oranların inandırıcılığı fiilhakika tartışmaya açıktır.

Ölümlü iş kazalarının sayısının izlenebildiği en önemli kaynak Sosyal Güvenlik Kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. İşverenler iş kazası ya da meslek hastalığı olduğunda Sosyal Güvenlik kurumuna bildirmek zorundadır. Bu sebeple iş kazalarına ilişkin temel kaynak olan SGK kayıtları da, önemli ölçüde işverenler tarafından yapılmış bildirimlere dayanmaktadır. Kurum müfettişleri tarafından denetimlerde belirlenen iş kazaları, sigortalının bildirilmeyen iş kazası nedeniyle dava açarak tespit ettirmiş olduğu iş kazaları da bulunmaktadır. Lakin bu şekilde kayda alınan iş kazası sayısı belirleyici değildir. SGK

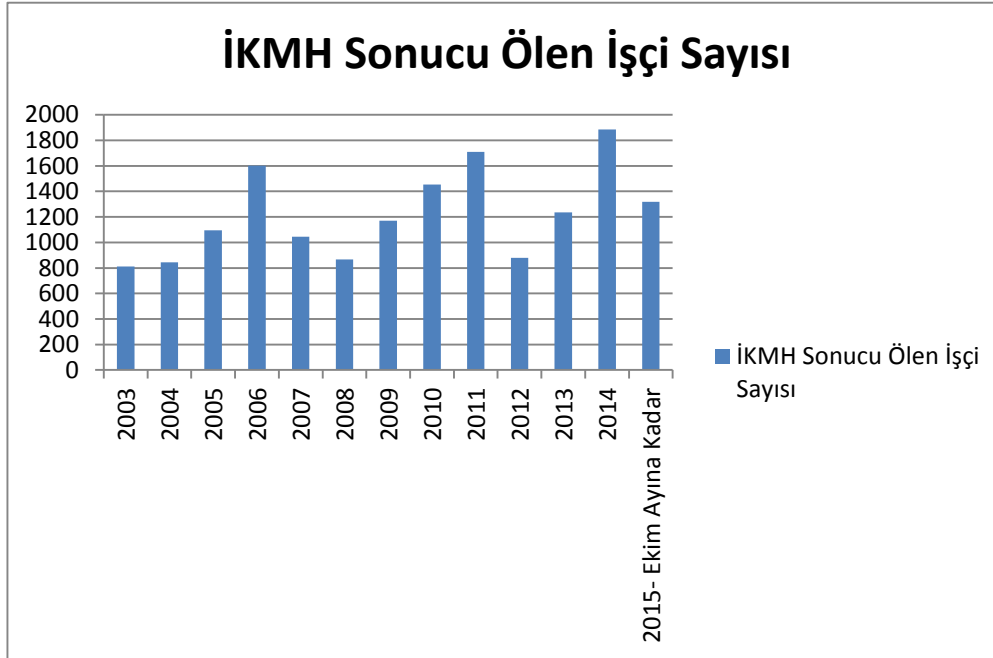
⁴ Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 2016 istatistikleri yayınlanmadığı için veriler eklenememiştir.

kayıtlarının işveren bildirimlerine dayalı olması, kayıtlara geçen iş kazası ve meslek hastalıkları sayısı konusunda haklı işkillerin var olmasının nedenidir (Özveri, 2015: 164).

Basında iş cinayetlerinin ön plana çıkarılmasında etkili olan İstanbul İşçi Sağlığı İş Güvenliği Meclisinin (İSGM) verilerine göre ölümlü iş kazaları oranları ise Tablo 2’de gösterildiği gibidir;

Tablo 2: İSGM Verilerine Göre İKMH Sonucu Ölen İşçi Sayısı

Kaynak: Özveri, 2015: 166; İSGM.

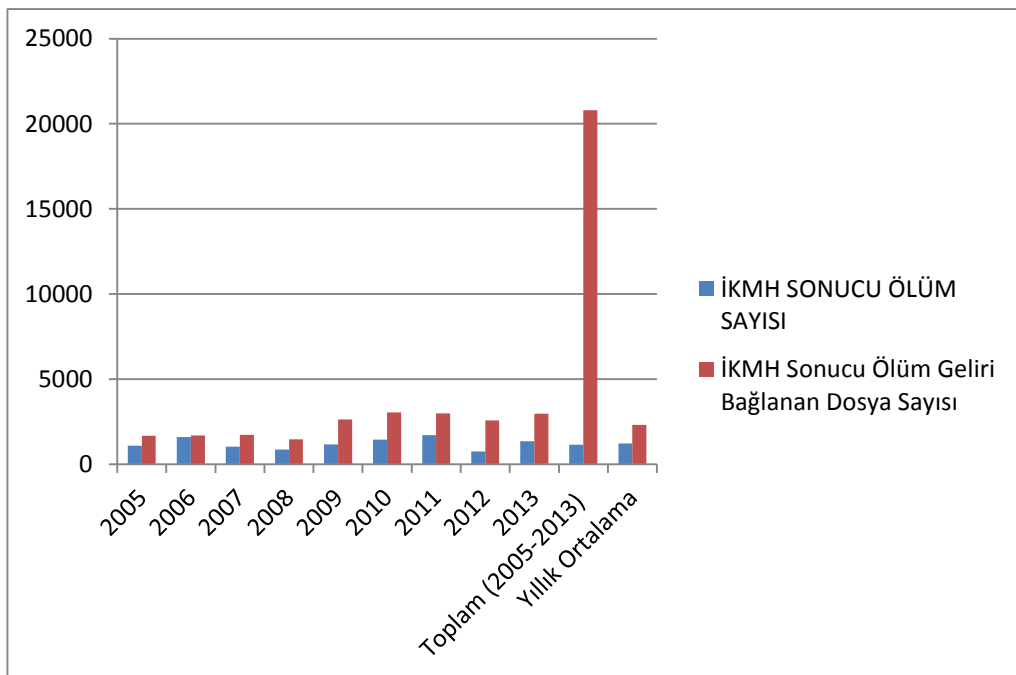
Tablo 2015 Ekim ayına kadar gerçekleşen ölümlü iş kazalarını göstermektedir. İş cinayetlerinin en yüksek olduğu yıl 2014 yılıdır. Kuşkusuz bu oranlarda Mayıs ayında yaşanan Soma felaketinin etkisi çok yüksektir. 2014 Mayıs ayında en az 414 işçi yaşamını yitirmiş, bunların 303’ü madencilik işkolunda gerçekleşmiştir... İşçi Sağlığı İş Güvenliği meclisinin güncel verilerine göre; 2015 Ekim ayında en az 144 işçi, Kasım ayında en az 130 işçi, Aralık ayında ise en az 137 işçi yaşamını yitirmiştir. Tabloyu güncelleyecek olursak, 3 ay içinde 411 kişi daha yaşamını yitirmiş ve ölümlü iş kazası sayısı 1317’den en az 1730’a yükselmiştir. Kayıtlar emek-meslek örgütlerinden gelen bilgiler, işçilerin ve işçi yakınlarının bildirimleri ışığında tespit edilmektedir. 2015 yılında İş cinayetleri inşaat, tarım, taşımacılık ve belediye

işkollarında yoğunlaşmıştır. 2016 yılında en az 1970 kişi iş kazası ve meslek hastalıkları sebebi ile hayatını kaybetmiştir. Yıl içerisinde en fazla yaşanan ölümlü iş kazaları haziran ayında meydana gelmiştir. 2017 yılının ilk iki ayında ise 287 işçi yaşamını yitirmiştir. (İSGM İş Cinayetleri Raporları, 2016; İSGM İş Cinayetleri Raporları, 2017).

Verilere dayanarak şunu söyleyebiliriz ki; 2016 tarihli son çıkan iş cinayetleri raporuna göre, dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. 21 Temmuz tarihinde OHAL'in ilan edilmesine kadar ayda ortalama 154 iş cinayeti gerçekleşiyorken, bu sayı ayda 177'ye çıkmıştır. Esasen kötü olan İSİG koşulları daha da kötüleşmiştir. OHAL ile geçen yedi ay bir önceki yıl ile kıyaslandığında iş cinayetlerinin %15 artış gösterdiği açıkça görülmektedir (İSGM İş Cinayetleri Raporları, 2016; İSGM İş Cinayetleri Raporları, 2017). Yaşanan ölümlerin ardından Kamu kurumları ve 50'den az işçi çalıştıran az tehlikeli işyerlerinde uzman ve hekim çalıştırma zorunluluğu 1 Temmuz 2017 tarihine ertelenmiştir.

Özveri'nin de belirttiği gibi SGK verilerinin yanıltıcı olabileceği, kayıt dışı istihdam sebebiyle de birbiriyle çelişkili olabileceğini aşağıdaki tablodan çok net bir şekilde anlayabiliriz;

Tablo 3: SGK Verilerinin Karşılaştırılması

Kaynak: Çelik, 2015; akt. Özveri, 2015: 167).

Tabloyu inceleyecek olursak eğer; İKMH sonucu ölüm sayılarının oranı, İKMH sonucu ölüm geliri bağlanan dosya sayısından hep daha azdır. Kanuna göre böyle olmasının olanağı yoktur. Zira her ölen sigortalı için sadece bir dosya açılmaktadır. Bu da SGK verilerinin kayıt dışı istihdam sebebi ile yanıltıcı olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir (Özveri, 2015: 167).

SGK verilerinin eksik olması sebebi ile 2007 ve 2008 yıllarını dahil etmeden, 2009 ile 2015 yılları arasında meydana gelen İş Kazaları'nın hangi saat aralığında meydana geldiğini inceleyecek olursak; 2009 yılından 2014 yılına kadar meydana gelen iş kazaları en fazla 11:00-11:59 yani öğle arasına yakın saatlerde ve 15:00-15:59 yani mesai saatinin bitimine yakın saatlerde meydana gelmiştir. Bu istatistiklere şöyle bir yorum getirmek yerinde olacaktır: Küreselleşme ile birlikte değişen çalışma koşullarına ayak uydurmaya çalışan bireyler, ağır iş yüklerinden bir an evvel kurtulmayı hayal etmekte, stres ve bıkkınlıktan ötürü dalgın olmakta ve iş kazasına uğramaktadırlar.

Dünya'da iş kazaları oranı %44, meslek hastalıkları oranı %56 iken, Türkiye'de iş kazası oranının %99,998, meslek hastalıkları oranının ise %0,002(on binde iki) olması çok açık bir paradoks yaratmaktadır. ILO verileri, her yıl meslek hastalıklarından 1 milyon 950 kişinin meslek hastalığı sebebi ile hayatını kaybettiğini belirtirken, Türkiye'de neredeyse hiç ölüm olmadığını gösteren istatistikler SGK verilerinin sağlıklı olmadığını göstermektedir (Özveri, 2015: 169).

Tablo 5: Meslek Hastalığına Bağlı Ölümler

Kaynak: Özveri, 2015: 170.

ILO verilerine göre meslek hastalıklarına bağlı ölümler, iş cinayetlerine bağlı ölümlerin yaklaşık 5-6 katı kadardır. Türkiye'de her yıl en az bin 500 işçi iş cinayetlerine bağlı olarak yaşamını yitirdiğine göre en az 10 bin işçi de meslek hastalığına bağlı olarak hayatını kaybetmektedir. SGK verilerinde ise Türkiye'de meslek hastalığına bağlı ölüm bir yılda en fazla iki elin parmakları kadar olmaktadır. ILO verileri SGK verileriyle karşılaştırıldığında Türkiye'de meslek hastalıkları tanı sisteminin olmadığı açıkça görülmektedir. Türkiye'nin sağlık sisteminin yapısı meslek hastalıklarına tıbbi tanı konulabilmesini mümkün kılmadığı gibi çalışma hayatının özellikleri de meslek hastalıklarının saptanmasını engellemektedir (İSGM, 2016).

Daha farklı istatistiklere bakacak olursak eğer, İşyeri büyüklüğüne göre yaşanan iş kazalarını incelediğimizde, iş kazaları 2006 yılında 18 bin 229, 2007 yılında 18 bin 791, 2008 yılında 17 bin 823, 2009 yılında 15 bin 840, 2010 yılında 12 bin 868, 2011 yılında 10 bin 717 ve 2012 yılında 21 bin 233 kişi ile en çok 1 ile 3 işçi çalıştıran işyerlerinde, 2013 yılında 29 bin 104 ve 2014 yılında 35 bin 241 kişi ile en çok 21 ile 49 işçi çalıştıran işyerlerinde, 2015 yılında ise, 37 bin 375 kişi ile 100 ile 199 işçi çalıştıran işyerlerinde meydana gelmiştir. 2015 yılına ait bu oran, yine aynı yılın 21 ile 49 işçi çalıştıran işyerlerinde meydana gelen iş kazaları oranları ile benzerlik göstermektedir (SGK İstatistikleri).

Yukarıdaki açıklamalara istinaden şunları söyleyebiliriz; Küçük işletmelerde işçi sağlığı ve güvenliği programları yürütülürken çalışma koşulları büyük ölçüde değişmektedir. Küçük işletmelerin öze destek olmadan işçi sağlığı ve iş güvenliği etkinliklerini yürütmeleri mümkün değildir. Geleneksel fizikokimyasal, ergonomik ve kaza riskleri işletmelerden daha yüksektir. Şirketlerin parçalanmasına gelecekte daha fazla rastlanacağından küçük işletmeler ve kendi hesabına çalışanlar için işçi sağlığı ve iş güvenliği organizasyonuna daha çok önem vermek gerekmektedir. İşletmelerin parçalanmasının daha olumsuz çalışma koşulları, işteki fırsatları öğrenme yoksunluğu, daha düşük ücret ve riskli gruplar için daha düşük statüye yol açtığı sayılmaktadır. Ayrıca geçici işçilerin yer değişikliklerinin sabit personel için aşırı iş yüklenmelerine yol açtığı da bilinmektedir. Dünya ekonomisinin küreselleşme yolu ile hızlı büyümesine karşın yoksulluk, yetersiz eğitim, düşük ücret ve kötü piyasa koşulları, sağlık ve güvenliğin düşük standardı özellikle üçüncü dünya ülkelerinde hala geçerlidir (Önal, 2001: 9).

2013 ve 2014 yıllarında, çalışılan ortama göre gerçekleşen iş kazalarını inceleyecek olursak eğer; 2013 yılında iş kazası geçiren 191 bin 389 sigortalının 132 bin 210 'u sürekli olarak çalıştığı işyerinde, 28 bin 648'i ise sabit olmayan geçici işyerinde, 2014 yılında iş kazası geçiren 221 bin 366 sigortalının 153 bin 969'u sürekli olarak çalıştığı işyerinde, 32 bin 635'i ise sabit olmayan geçici işyerinde iş kazasına maruz kalmıştır⁵.

Yeni teknolojilerin tanımı, yeni iş organizasyonları, yeni malzeme ve enerjiler, yeni iş uygulamaları, devingenliğin artması ve demografik değişiklikler; psikolojik stres, kas-eklem hastalıkları, aşırı duyarlılık ve alerjiler, enfeksiyon hastalıkları ve yaşla ilgili hastalıklar, mesleki kanser ve üreme hastalıkları gibi yeni hastalık türleri ile ilişkilidir. Ana sorun ise; tüm koşulların küreselleşmenin bir sonucu olarak değişmesidir. Zihinsel çalışma sıklığının artması, yeni teknolojilerin kullanımının hızlı öğrenme istemlerine neden olması, yoğun zaman baskısı, uzun çalışma saatleri, alışılmadık çalışma programı, aşırı bilgi yüklenmesi, olumsuz çalışma havası, verimlilik artışı için yoğun baskı, işin sürekliliğinde belirsizlik, işte şiddet tehdidi gibi durumların hepsi çalışan insanların psikolojik yükünü artırır ve stres reaksiyonlarına yol açabilir (Önal, 2001: 11).

⁵ Geçmiş yıllara, 2015 ve 2016 yıllarına ait çalışılan ortama göre gerçekleşen iş kazaları istatistikleri, SGK İstatistikleri içerisinde yer almadığından ötürü çalışmaya eklenmemiştir.

Çalışma saatleri giderek azalmaktadır. Alışılmadık çalışma saatleri ve gece vardiyaları da giderek yaygınlaşmaktadır. Zaman azlığı uyku zamanından çalınarak karşılanmaktadır. Uykusuzluk, çalışma günü sırasında dikkat ile ilgili önemli sorunlara yol açmakta, bu da düşük verimlilik ile hata ve kaza risklerine neden olmaktadır. Çalışma stresi, insan sığasının işte aşırı kullanılmasının bir sonucudur. Modern küreselleşen çalışma yaşamında çalışma koşullarının gelişimine ve gelecek 5-10 yıl için belirlenen eğilim, farkı formlardaki iş stresi ile ilişkili sağlık sorunlarının gelecekteki dönemin başlıca işçi sağlığı salgınlarından biri olacağını desteklemektedir.(Önal, 2001: 11).

Küreselleşmeyle birlikte devlet aygıtının, uluslararası arenada rekabet edebilmesi için uygulanma zorunluluğu olan ve her türlü bedelinin işçi sınıfına ödetildiği esnek çalışma biçimleri ile geleneksel istihdam koşulları tamamen değişmiş, böylece riskler ve tehlikeler de boyut atlamıştır.

Ak Parti Hükümetinin iktidara gelmesiyle birlikte çalışma hayatında önemli dönüşümler gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye de devam etmektedir. İş kazaları da çalışma biçimlerinin değişmesiyle, önlemsizlik, ihmalkarlık neticesinde iş cinayetlerine evrilmiştir (İSGM İş Cinayetleri Raporları, 2016).

Tablo 6'ya göre Ak Parti Hükümeti'nin iktidara geldiği Kasım 2002'den beri iş cinayetlerinde en az 19 bin 27 işçi yaşamını yitirmiştir.

Tablo 6: Yıllara Göre İş Cinayetleri İstatistikleri (Bin)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
146	811	843	1096	1601	1044	866	1171
2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
1454	1710	878	1235	1886	1730	1970	

Kaynak: İş Cinayetleri Raporları, 2017.

Yaşanan bu değişimleri özetlersek;

Ülkemizde, Soma, Davutpaşa, Ostim, Torunlar, Isparta, Düzce, Ermenek, Esenyurt, Erzurum, Samsun, Güllük, Elbistan gibi bölgelerde ciddi oranda gerçekleşen işçi ölümleri bu dönemde yaşanmıştır.

Ak Parti Hükümetinin iktidara geldiği dönem çıkartılan 4857 sayılı İş Kanunu ile taşeron çalıştırma başta olmak üzere esnek ve güvencesiz çalıştırma yasal hale getirilmiş ve 2016 yılının mayıs ayında TBMM'de yasalaşan ve ekim ayında 29854 sayılı Resmi Gazetede birçoklarına göre kiralık işçilik olarak nitelendirilen Özel İstihdam Büroları Yönetmeliğinin yayımlanması ile bütün işlerde güvence tamamen ortadan kalkmıştır.

Sendikal hareket baskı altına alınmış, sendikalara üye olan işçiler işten atılmış ve iktidara bağlı sendikalar egemen hale getirilmiştir.

Kırdan kente göç hızlanmış, yoksulluk derinleşmiş, emek rekabeti sebebi ile ücretler düşürülmüş ve yoksulluk kitleselleşmiştir.

4+4+4 eğitim sistemiyle çocuk işçilik yaygınlaşmış ve milyonları kapsamıştır.

Kadınlara yönelik açıklanan program ve paketler, kadını yarı zamanlı çalıştırarak aile içine hapsedmeyi ve ucuz işgücünü kadın üzerinden yaygınlaştırmayı hedeflemiştir.

Yanlış dış ve iç politikalar sonucu milyonlarca göçmen Türkiye'de güvencesiz olarak çalışmaktadır. Bu da birçok sosyal sorunu beraberinde getirmektedir (İSGM İş Cinayetleri Raporları, 2016).

SONUÇ YERİNE

Küreselleşmenin etkisi ile çalışma ilişkileri tamamen revizyona uğramış, standart dışı çalışma biçimleri oluşmuştur. Güvenceli Esneklik yaklaşımının yaygınlaşması ile işçi sınıfının şu zamana kadar kazanmış olduğu kıdem tazminatı, işsizlik, emeklilik sigortası hakları, sendikal örgütlenme, toplu sözleşme ve grev gibi hayati bütün hakları ihlal edilmekte,

esnek çalışma biçimlerine tabi olarak çalışmış olsa bile güvenceli olarak çalışılacağı beklentisi çalışma hayatında büyük yankı uyandırmıştır.

Sermaye açısından İşçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri, sadece verimlilik ve rekabet edilebilirlik durumlarını arttırmak amacıyla alınmaktadır. Bu önlemler işçinin sağlığını koruyamamakta, sermaye açısından “işçi sağlığı” kavramı basit ve önemsiz bir tanım olarak kalmaktadır. Bu durumun sonucu olarak sermaye birikiminin korunmasını hedefleyen ve insani açıdan etik ile bağdaşmayan bir görüş ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme ile birlikte çalışma hayatının dönüşüme uğraması sebebiyle artan iş kazaları ve meslek hastalıkları sayıları, güvenilir kaynaklardan alınan istatistiki veriler aracılığı ile açıklanmıştır. Bu durum, önlenmesi muhtemel olan iş kazalarının, neoliberal politikalar ve işverenlerin tedbirsizlikleri sonucu olduğu, bu sebeple de iş kazalarını kaza formundan çıkararak iş cinayetlerine dönüştürdüğü verilerle de desteklenmiştir.

Son olarak, üretim sürecinin ve emek piyasalarının esnekleşmesi yönünde önerilen politikalar neticesinde, ortaya çıkan güvencesiz çalışma biçimlerinin birçok olumsuz sonuç doğuracağı açık ve kesindir.

KAYNAKÇA

Akkaya, Y. (2004), ““Küreselleşme” Versus Sendikasızlaştırma ve Yoksullaştırma”, *Çalışma ve Toplum*, 3(3), 93-122.

Akkaya, Y. (2006), “İş kazası mı, cinayet mi?”, *Kızıl Bayrak Gazetesi*, http://www.kizilbayrak.org/2006/sikb.06.04/sayfa_15.html, Erişim: 10 Aralık, 2016.

Akkurt, İbrahim (2015), “Yılda En Az 20 Bin Ölümün Asıl Nedeni Meslek Hastalığı”, *Evrensel Gazetesi*, <https://www.evrensel.net/haber/261563/yilda-en-az-20-bin-olumun-asil-nedeni-meslek-hastaligi>, Erişim: 13 Aralık, 2016.

Albayrak, C. (2012), “Küreselleşme ve Ekonomik Krizin İş Hukuna Etkisi”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (98), 165-202.

Altinel, H. (2011), *İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği*, Ankara: Detay Yayıncılık.

Aydoğanoglu, E. (2010), “Torba Yasa: Esnek, Kuralsız, Korunmasız ve Güvencesiz Çalışma”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, (36), 4-10.

Baloğlu, C. (2015), “Çalışanların İş Sağlığı ve Güvenliği Yükümlülükleri ve Aykırılığın İş İlişisine Etkisi”, *Kamu-İş*. 14(1), 17-29.

Çakır, M. (2015), “İşçi Sağlığı Mücadelesinde Nereye Odaklanmalıdır?” *Mesleki Sağlık ve Güvenlik*. (54-55), 88-94.

Çelik, A. (2007), “Eğreti Emek- Parçalanmış Sınıf”, *Birikim Dergisi*, 217, 1-12.

Çelik, A. (2016), “Kıralık İşçilik: Güvencesizliğin Dibi”, *Birgün Gazetesi*, <http://www.birgun.net/haber-detay/kiralik-iscilik-guvenesizligin-dibi-103420.html>, Erişim: 7 Aralık, 2016.

Çınar Taka, D. (2011), “İhmal Edilen Alan İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği”, *İş'te Çalışanlar Dergisi*, (5), 1-4.

Erşin, A.T. (2016). “Prof. Fişek: Kıralık İşçilik Yasası İnsan Haklarına Aykırı”, *Evrensel Gazetesi*, <https://www.evrensel.net/haber/281138/prof-fisek-kiralik-iscilik-yasasi-insan-haklarina-aykiri>, Erişim: 10 Aralık, 2016.

Fişek, G. (2014), *Çalışma Yaşamında Sağlık Güvenlik*, Ankara: Fişek Enstitüsü Çalışan Çocuklar Bilim ve Eylem Merkezi Vakfı Yayınları.

Göker, Z. ve S. Akyol (2013), “Üretimin Mekansal Kalıplarının Değişmesi ve Emek Piyasası: Birikimin Toplumsal Yapısı Teorisi Çerçevesinden Bir Bakış”, *Çalışma ve Toplum*, 3(38), 57-76.

Güranlı, E.G. (2013), Kuralsız ve Baskıcı Emek Rejimine Bakarken: İnşaat Sektöründe İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği. *Eğitim Bilim TopluT*, 11(41), 48-81.

Gürcanlı, E.G. (2014), “Emeğin Sağlığı ve Güvenliği”, *İleri Haber*, <http://ilerihaber.org/yazar/emegin-sagligi-ve-guvenligi-30042.html>, Erişim: 7 Aralık, 2016.

Gürcanlı, E.G. (2015), “İş Cinayetleri mi İşçi Cinayetleri mi?”, *İleri Haber*, <http://m.ilerihaber.org/yazarlar/emre-gurcanli/is-cinayetleri-mi-isci-cinayetleri-mi/1335/>, Erişim: 7 Aralık, 2016.

Güzelsarı, S. (2007), *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye’de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

İpek, M. (2014), “Kayıtdışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”, *Çalışma ve Toplum*,1(40), 163-186.

İSGM (2016), *2016 Yılı İş Cinayetleri Raporu*, (http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=16851:2015-yilinda-en-az-1730-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236), Erişim: 15 Aralık, 2016.

İSGM (2015), *2015 Yılı İş Cinayetleri Raporları*. (http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=16617:patronun-ya-da-hukümetin-kim-oldugu-farketmez-isci-sagligi-ve-is-guvenligi-mucadelesi-surecek-2015-kasim-ayinda-en-az-131-isci-yasamini-yitirdi&catid=149:is-cinayetleri-raporlari&Itemid=236), Erişim: 15 Aralık, 2016.

Karacan, E. ve Ö.N. Erdoğan (2011), “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliğine İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonları Açısından Çözümsel Bir Yaklaşım”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 21(1), 102-117.

Koşar, L. (2014), *Editörden*, L.Koşar (Ed.) *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi* (53), 1

Kutlu, D. (2010). “Geçici Çalışmanın Süreklileşmesi ve Güvencesizleşme: Özel İstihdam Bürolarının Değişen Rolü”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. 10(35), 41-47.

Kuzgun, G. (2012), “Güvenceli Esneklik Kavramı ve Türkiye’de Güvenceli Esnekliğin Belirleyici Değişkenleri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(2), 35-48.

Mahiroğulları, A. (2005a). “Küreselleşmenin Türk Çalışma Hayatına Etkileri”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (49), 379-403.

Müftüoğlu, Ö. (2008), “Esnekleşmenin Uluslararası Dayanakları”, *Toplum ve Hekim*. 23(4), 269-275.

Öğünç, P. (2014), “O Zaman Bunlar Mevzuata Uygun Ölüm”, *Radikal Gazetesi*, <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/pinar-ogunc/o-zaman-bunlar-mevzuata-uygun-olum-1192310/>, Erişim: 5 Aralık, 2016.

Önal, B. (2001), “Küreselleşmenin İş Sağlığına Etkisi: Uluslararası 26. İş Sağlığı Kongresinden İzlenimler”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2(5), 8-12.

Özel İstihdam Büroları Yönetmeliği (2016). *T.C. Resmi Gazete*, 29854, 11 Ekim 2016.

Öztürk, O. (2010), “İşçi Sağlığının Ruhuna Fatiha”, *Birgün Gazetesi*, <http://www.birgun.net/haber-detay/isci-sagliginin-ruhuna-fatiha-17476.html>, Erişim: 10 Aralık, 2016.

Özveri, M. (2012), “Güvencesiz Çalışmanın Hukuki Dayanakları”, *Çalışma ve Toplum*, 2(33), 147-172.

Özveri, M. (2015). *İşçi Sağlığı, İş Güvenliği ve İş Cinayetleri*. İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.

Özpınar, Ö. ve E. Şimşek. (2003), “Küreselleşmenin Getirdiği Sorunlar ve Bu Sorunlara Çözüm Önerileri”, *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 22(2), 1-11.

Şakar, M. (2010), “Ölçüsüz Taşeronlaşmaya Karşı Önlemlerde Geri Adım: İş Sağlığı ve Güvenliği Kanun Tasarısı Taslağına Sıkıştırılan Değişikliğin Değerlendirilmesi”, *Çalışma ve Toplum*, 4(27), 29-34.

Şenkal, A. (2008), “Endüstri İlişkileri Üzerinde Yeni Paradigmalar: Mobilizasyon, Kolektivizm ve Esneklik Tartışmaları”, *Çalışma ve Toplum*, 1(16), 119-146.

Temiz, E.H. (2004), “Eğreti İstihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, *Çalışma ve Toplum*, 2(2), 55-80.

Türkmen, R. ve G. Akarca. (2015). “İşin Cinayeti Olur mu?” *Mesleki Sağlık ve Güvenlik*, (54-55), 66-76.

Vardar, N. (2014), “Neden İş Cinayeti, Kaza Değil?”, *Bianet*, <https://bianet.org/bianet/toplum/155658-neden-is-cinayeti-kaza-degil>, Erişim: 11 Aralık, 2016.

Yalçınalp, E. (2015), “28 Nisan Neden İş Cinayetlerinde Hayatını Kaybedenleri Anma ve Yas Günü İlan Edilmeli?”, *T24 Gazetesi*, <http://t24.com.tr/yazarlar/esra-yalcinalp/28-nisan-neden-is-cinayetlerinde-hayatini-kaybedenleri-anma-ve-yas-gunu-ilan-edilmeli,11775>, Erişim: 6 Aralık, 2016.

Yeldan, E. (2005), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Yıldırım, E. (2004), “Türkiye’de Toplam Kalite Uygulamalarının İşçiler ve Endüstri İlişkileri Üzerindeki Etkileri”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 5(19), 9-22.

Yılmaz, G. (2010), “Güvencesizlik-Güvencelik İkileminde İşçi Sağlığı”, *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 10(37), 2-9.

Zencirkıran, M. (2001), “Küreselleşme: Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, *İş-Güç Dergisi*, 3(1), 1-9.

KİTAP TANITIMI

Rod Hill ve Tony Myatt, İktisat: Eleştirel Ders Kitabı: Eleştirel Düşünürün Mikroiktisat Klavuzu, Heretik Yayınları, Ankara 2017

Serdar DUMLUPINAR¹

The Economics Anti-Textbook: A Critical Thinkers Guide

ARTICLE INFO

Article History:

Date Submitted: 17.08.2016

Date Accepted: 28.12.2016

Keywords:

Mainstream

Textbooks Critical

Economics

ABSTRACT

The book, written by Rod Hill and Tony Myatt, is a critical economic book directed at mainstream textbooks, general evaluation of the book was made with the contents of each section and the main idea were presented for the examination.

¹ Gazi Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, serdardumlupinar@hotmail.com

Özet

Rod Hill ve Tony Myatt tarafından hazırlanmış, ana akım ders kitaplarına yöneltilen bir eleştirel iktisat kitabı niteliğinde olan kitabın, incelenmesine yönelik olarak her bölümün içeriği ve ana fikri sunularak kitabın genel değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ana akım Ders Kitabı, Eleştirel Ders Kitabı

1. Giriş: Amaçlarımız, Okuyucu Kitlemiz ve Başlıca Konularımız (Giriş Bölümü, ss: 15-26)

Rod Hill ve Tony Myatt'ın "The Economics Anti-Textbook: A Critical Thinker's Guide to Microeconomics" adlı kitabı, Hüsnü Bilir tarafından "İktisat: Eleştirel Ders Kitabı: Eleştirel Düşünürün Mikroiktisat Kılavuzu" ismiyle çevrilmiştir.

Yazarlar, tipik iktisada giriş ders kitaplarının değer yargılarından bağımsız oldukları varsayımını ve iktisatçıların iktisat metodolojisi konusunda hemfikir oldukları varsayımını reddeder. Buna göre, değer yargılarının iktisada hakim olduğu kitabın ana dayanağını oluştururken, yazarlar bu değer yargılarının yanlışlığını eleştirmenin kitabın konusu olmadığını, yalnızca bu değer yargılarının var olduğunu ve alternatif değer yargılarına da dikkat edilmesi gerektiğinden söz etmişlerdir. Yazarlar, neoklasik iktisadı alaşağı etme amacı taşımadıklarını, amaçlarının bu olmamasının sebebini ise neoklasik paradigmanın kendini dönüştürebilen ve hoş olmayan özelliklerini değiştirebilen yapıya sahip olmasına bağlamaktadır. Ayrıca, neoklasik iktisadın sınırlarının tam belirgin olmamasının da bu durumun sebepleri arasında sıralanmıştır. Yazarlar, ana akım iktisada karşı olmadıklarını, ana akım ders kitaplarına karşı olduklarını ifade etmektedirler.

Kitap, tipik mikroiktisat kitaplarının içerik yapısında ilerlemektedir. Toplamda 11 bölümden oluşan kitapta sonuç bölümü hariç olmak üzere her bölüm, kitabın eleştirisine konu olan ana akım ders kitaplarında yer alan teoriyi açıklamaya yönelik **Standart Metin**, buna yönelik yazarların derlediği **Eleştirel Metin**, ele alınan konunun çok daha iyi anlaşılmasına yönelik okuyucuya yöneltilmiş **Hocanıza Sorabileceğiniz Sorular**, konu bütünlüğünün sağlanması açısından **Özet** ve eleştirel metin kısmının geliştirilmesinde ve bu bölümde

geliştirilen düşüncelerin olgunlaşmasında katkı sağlayan yazılı ve görsel kaynakların yer aldığı **İlave Okumalar İçin Öneriler** bölümlerinden oluşmaktadır.

2. İktisat Nedir? Başladığım Yer Gittiğim Yeri Etkiler (Birinci Bölüm, ss: 27-55)

Yazarlar, iktisadın pek çok ders kitabı tarafından seçim bilimi olarak tanımladığını ifade ederek, iktisadı diğer sosyal bilimlerden ayıran temel özelliğın ise rasyonel seçim teorisine olan bağılılığı olduğunu ifade etmişlerdir. İktisadın bu bağlamda toplumu oluşturan bireylerin tercihlerini incelediğini ifade etmişlerdir. Bu teoriyi açıklamak üzere standart metin bölümünde kıtlık, fırsat maliyet, marjinal maliyetler ve faydalar, rasyonel düşünen ve kişisel çıkarını gözeten bireyler açıklanarak ders kitaplarında yer alan öğretinin temelleri ifade edilmiştir.

Eleştirel metin bölümünde ise yazarlar, temelde bireysel çıkarlı seçim teorisini eleştirerek bu konuda sapmalar gösteren düşüncelere yer vermiştir. Keynes'in iktisadi sorunu kıtlık yerine mutlak ihtiyaçlarla tanımlaması, Marglin ve Northrop'un "İçkin sınırsız istekler" düşüncesine olan retleri ve sözü edilen yazarların toplumu önceleyen görüşleri, Galbraith'in ise ders kitaplarının birey odaklı açıklamalarının aksine şirket gücü ve politik çıkarlarının göz ardı edilmesine yönelttiği görüşleri, yazarların bölüme ilişkin temel argümanlarını oluşturmuştur. Bununla birlikte davranışsal iktisat alanında yaşanan gelişmeler ve bu konuda rasyonel bireye yöneltilen eleştirilerde söz konusu bölümde yer bulmuştur.

Nihai yorum olarak adlandırılan özet bölümünde, toplumsal bağ nosyonunun önemi vurgulanmıştır.

İlave okumalar için öneriler bölümünde ise yazarlar, Dayton-Johnson'un (2001) toplumsal dayanışma ve bunun iktisadi yararlarına odaklanan bir tartışması ile Marglin'in (2008) iktisadın toplumu nasıl ihmal ettiği ve bu ihmalin sonuçlarına yönelik çalışmasına yer vermişlerdir.

3. İktisat Modellerinin Takdimi (İkinci Bölüm, ss: 57-86)

İkinci bölümde yazarlar, standart metin bölümünde, ders kitaplarında ele alınan üretim olanakları eğrisi ve karşılaştırmalı üstünlükler teorisini ifade ettikten sonra bu iktisadi modellerin ders kitaplarında oluşturulan iktisadi modelde sıklıkla kullanıldığını ifade etmiştir. Yazarlar, ders kitaplarında, pozitif ve normatif iktisat ayrımına yer verildiğini, değer yargılarına dayanan normatif iktisadın ampirik delillerle test edilemeyeceğini ve bu sebeple iktisatçılar arasında bu konuda anlaşmazlıklar çıkmasının doğal olduğu sonucunun ifade edildiğini belirtmişlerdir. Bu durumun aksine, istatistiki ve iktisadi analizler aracılığıyla karar verilen pozitif meselelerde, ders kitaplarının iktisatçılar arasında yaygın bir görüş birliği olduğu kabulü ifade edilmiştir. Normatif ve pozitif iktisat ayrımına yer vermenin, olanı değerlendirmek üzerine kurulu olan iktisadi, ne kadar adalet veya eşitlik kararı vermekten alıkoyduğunu, bu kararın politik bir karar olduğu sonucunu doğurduğu yazarlarca ifade edilmiştir.

Eleştirel metin bölümünde ise yazarlar, ana akım ders kitaplarında modelleri açıklamaya yönelik öngörülerin ispatlanmış gibi ifade edildiğini fakat öngörülerin desteklenmesi için neredeyse hiç delil sunulmadığını ifade etmişlerdir. Yazarlar, modellerin öngörü güçlerinin istikrarlı biçimde teste tabi tutulmalarını, bu modellerin öngörü güçlerinin söylendiği kadar güçlü olmamasına bağlamaktadır. İktisadın bir doğa bilimi gibi olmaması sebebiyle, kontrol edilmesi imkansız çok sayıda değişkenin kesin yargılara ulaşma konusunda en önemli engel olduğu yazarlarca ifade edilmiştir. Bu bölümün temel dayanağı, McCloskey'in iktisadın aslen bir bilim olmadığı, daha ziyade bir ikna sanatı olduğu düşüncesidir. Aynı konulara ilişkin çelişkili ampirik çalışmaların varlığından söz ederek örnekler veren yazarlar, asgari ücret artışı ile işsizlik arasındaki ilişkiyi inceleyen, birbirinden farklı sonuçlara ulaşan çeşitli çalışmaları örnek göstermiştir. Bölümde, paradigma ve ideoloji kavramlarına yer verilerek ders kitaplarında bu kavramlara yer verilmediği ifade edilmiştir. Yer verilmemesinin sebebi olarak ders kitaplarının, neoklasik iktisat olarak adlandırılan dominant paradigma çerçevesinde konuları ele aldığı, alternatif paradigmalara yer vermediği gösterilmiştir. Neoklasik iktisadın dayandığı değerlerin bireysel sorumluluk, özel mülkiyet, minimal devlet gibi temel maddeleri ifade edilerek tarihsel gelişimi ifade edilmiştir. Bu bağlamda karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin değerlendirmesini yapan yazarlar, modelin ampirik olarak test edilmesinin imkansızlığı ile birlikte günümüzde modelin ön kabullerinin aksine örnekler olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu bölüme ilişkin sonuç ve benzeri herhangi bir bölüm bulunmazken ilave okumalar için öneriler bölümünde Marglin'in (2008) karşılaştırmalı üstünlüklere ilişkin çalışması, metodoloji ve asgari ücret tartışmasına ilişkin Card ve Krueger'in (1995) çalışması ve George'un (1990) iktisat ders kitaplarındaki retorik analizine ilişkin kitabı yazarlar tarafından tavsiye edilmiştir.

4. (Hayali Bir Dünyada) Piyasalar Nasıl İşler? (Üçüncü Bölüm, ss: 87-127)

Üçüncü bölümde yazarlar, standart metin bölümünde, ana akım ders kitaplarında ifade edilen tam rekabetçi piyasa yapısının belirleyicilerini ve bu piyasaların neye göre işlediğini ifade etmişlerdir. Rekabetçi piyasalarda rekabet etme davranışının söz konusu olmadığını, piyasadaki tüm alıcı ve satıcıların fiyat-alıcı olduğu ifade edilmiştir. Talep dengesi ve arz dengesi bu bölümde açıklanarak serbest piyasalarda fiyatların arz ve talep arasındaki ödünleşme ile oluştuğu ifade edilmiştir. Piyasa fiyat yapısına müdahale edilmesi halinde oluşacak etkinsizliği ise yazarlar, kira fiyat kontrolleri ve asgari ücret ile bu bölümde ifade etmişlerdir. Bununla birlikte satış vergilerinin fiyatlara eklenmesi ile birlikte verginin yansıma durumuna bağlı olarak maliyete kimin katlanacağı ve bu durumun gerçekleşmesi ile vergileme sonucu oluşan üretici ve tüketicilerde yaşanan fayda kaybı ifade edilmiştir.

Eleştirel metin bölümünde ise yazarlar, arz ve talep yardımıyla açıklanan piyasaların tam rekabetçi piyasalardan ibaret olduğunu ifade ederek, gerçekte ise tam rekabetçi piyasaların ekonominin ne kadarlık kısmını oluşturduğunu incelemişlerdir. Tam rekabet için kilit koşulun fiyat-alıcı davranış olduğu ifade edilirken tam bilgi ve firmaların endüstriye kolayca girmelerinin bu durumun gerçekleşmesi adına temel iki varsayım olduğu ifade edilmiştir. Tam bilgi varsayımının mantıksız olduğunu ifade eden yazarlar, piyasaların genellikle oligopol yapıya sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Buna rağmen ders kitaplarında tam rekabetçi modelin izah için kullanılmasını, rekabetçi modelin daha basit olması ve doğru öngörüler sağlaması özellikleri sebebiyle, tam rekabetçi modelin rekabetçi olmayan piyasalara bile uygulanabileceğine yönelik görüşü için yazarlar; asgari ücret ve kira kontrollerine yönelik ampirik çalışmalardaki tutarsızlığı ele alarak eleştirmektedir. Sonrasında ise yazarlar, tam rekabetçi modele ilişkin ders kitaplarında yer almadığını ifade ettikleri, modelin işleyişi ve ifade gücünün aksaklıklarına ilişkin kimi örnekler vermişlerdir.

Özet bölümünde ise yazarlar, ders kitaplarının rekabetçi modelin genellikle uygulamasını meşrulaştırdığını ifade ederek bu modelin öngörü gücüne ilişkin savının kusurlu olduğunu ve rekabetçi modelin rekabetçi olmayan piyasalar içinde uygulanabileceğine yönelik görüşünde subjektif ve tüm iktisatçılarında paylaştığı bir görüş olmadığı ifade edilmiştir.

İlave okumalar için öneriler bölümünde ise yazarlar, kira kontrollerini ana akım ders kitaplarının ele alışı eleştiren Arnott'un (1995), mevcut karışık ampirik delillerle asgari ücretin nasıl öğretildiğinin anlatıldığı Krueger'in (2001) ve piyasaların yapısının işleyişine ilişkin Prasch'ın (2008) çalışmaları önerilmiştir.

5. Tüketiciler Olarak İnsanlar (Dördüncü Bölüm, ss: 131-161)

Bu bölüme ilişkin standart metin başlığında yazarlar, kişilerin mal ve hizmet talebinde kişisel faydalarını göz önünde bulundurarak kararlar verdiğini ifade ederek, bu konuya ilişkin marjinal fayda kavramını açıklamış ve fayda maksimizasyonu olgusuna açıklık getirmişlerdir.

Eleştirel metinde ise yazarlar, bireylerin tercihlerini veri olarak almanın ve sadece bunu irdelemenin yanlışlığını tartışmışlardır. Buna göre kişilerin tercihlerinin reklamcılık faaliyetleri dolayısıyla etkilenip etkilenmediği, alıcıların tam bilgiye sahip olmaları durumunun gerçekliği ve eksik bilginin istisna olmaktan çok bir kural olduğu ve bireysel faydanın toplumsal bir bağlama sahip olmadığı olgusunun eleştirileri sıralanarak konu tartışılmıştır. Kişisel tercihlerin reklamcılık faaliyetleri dolayısıyla yönlendirilmesinin ana akım ders kitaplarında göz ardı edildiği ifade edilerek, reklamcılık sektörünün büyüklüğü, değişen tercihlere ilişkin konunun anlaşılması açısından önemli örnekler verilmiştir. Eksik ve asimetrik bilgiye ilişkin gıda ve ilaç sektörüne yönelik örneklerle konu incelenmiştir. Nihai kullanıcıların tükettikleri ürünlerde, anlamayacakları ve ilgilenmedikleri bilgilerin nasıl manipüle edildiği ve kullanıldığı bu örnekler yardımıyla incelenmiştir. Kişisel tercihler ise toplum içindeki konumun irdelendiği bölümde ise yazarlar, gelir ile mutluluk arasındaki ilişkiyi irdeleyerek daha yoksul ülkelerin daha zengin ülkelere kıyasla mutluluk skorlarının daha yüksek olmasını Easterlin paradoksu ile açıklamışlardır. Buna göre bireyler içinde buldukları topluma uyum yeteneği vasıtasıyla alışarak tercihlerini toplumun gerçekliklerine

göre şekillendirirler. Bu sayede bireysel tercihler toplumun tercihlerinin önüne geçmemektedir.

Özet bölümünde ise, kişisel tercihlerin eksik ve asimetrik bilgi ve toplumsal bağlamı dikkate almaksızın izahının hatalı olduğundan bahsedilmektedir. Ana akım ders kitaplarının ana fikrinin etkinlik olduğundan bahsedilerek, zengin ülkelerde tüketimde artış, çok az refah artışı sağlıyorsa veya hiç refah artmıyorsa bu hususun neden bu kadar önemli olduğu sorulmaktadır.

İlave okumalar için öneriler bölümünde ise, Juliet Schor (1992) ve (1998) tarihli çalışma ve harcama çevrimi hakkındaki kitapları, yine Schor'un (2004) pazarlamanın gizli dünyasını soruşturduğu kitapları önerilmiştir. Gıda endüstrisine ilişkin Schlosser'in (2001), Lawrence (2004) ve (2008) tarihli kitapları ve Peter Singer ile James Mason'ın (2006) çalışmaları tavsiye edilmiştir. Richard Layard'ın (2005) refah üzerine düşünmeyi konu alan kitabı ve tercihlerin veri olmasını irdeleyen David L. George'un (2001) çalışması önerilmiştir.

6. Firma (Beşinci Bölüm, ss: 163-201)

Bu bölüme ilişkin standart metin başlığında yazarlar, mal ve hizmet üretmek amacıyla üretim faktörlerini ve diğer firmalardan aldığı girdileri kullanan ve kar amacı güden organizasyon olarak firmaları tanımlamaktadır. Üretim açısından firma yöneticilerinin nasıl, ne kadar ve ne üretileceğine karar veren yapılar olduğunu ifade eden yazarlar, bu kararları alırken yöneticilerin erişilebilir üretim teknolojisi yani işin nasıl yapılacağına dair bilgi, işgücü ve sermaye girdilerinden faydalandıklarını ifade etmektedir. Bu girdilerden sermayenin işgücüne göre değiştirilmesi daha zor olduğundan bahsedilerek işgücü girdilerini değiştirerek girdi ve çıktı miktarını maksimize etmenin daha kolay olduğu ifade edilmiştir. Azalan getiri yasası ifade edildikten sonra maliyetler marjinal, ortalama ve toplam olmak üzere tanımlanmıştır.

Eleştirel metin başlığında yazarlar, firmaların daha fazla mal veya hizmet üretmek için girdi ve çıktılar ile bu girdi ve çıktılarına ait maliyet ve karları dikkate aldıklarını ifade edildiğini fakat çoğu firmanın dış çevreleri etkileyecek maliyetlere katlanmayı karlı bulduğunu ve firmaların bünyesinde var olan gücün bu üretim kararlarında göz ardı edildiğini

ifade etmişlerdir. Firmaların kısa dönemli maliyetlerinin teoride öğretildiğinin aksine kısa dönemde geniş bir sürede atmadığını ifade eden yazarlar, aynı teoride üretim düzeyinin ve benzer şekilde ne kadar firmanın üretim göstereceğinin teoride açıklanmadığını belirtmişlerdir. Firmaların büyümesine engel azalan getirilere de uzun dönemde sahip olmadığı ifade edilerek piyasa fiyatını etkileyecek kadar büyüebilmelerini engelleyen hiçbir unsurun olmadığı belirtilmiştir. Yazarlar, ders kitaplarında yer alan tam rekabet modellerinin açıklanmasına yönelik kısa ve uzun dönem maliyet eğrilerinin sahte olduklarını ifade etmekle birlikte bu paradigmanın yıkılmasının ancak alternatif paradigmaların geliştirilmesine bağlı olduğunu belirtmişlerdir. Şirketlerin kar uğruna dış çevreleri şekillendirme gücünün ders kitaplarında ihmal edildiğini ifade eden yazarlar, firmaların gücünü en net ifadeyle kamu politikalarını kendi menfaatleri neticesinde şekillendirme çabaları olarak ifade etmektedirler. Lobicilik faaliyetine ilişkin çeşitli örnekler veren yazarlar, başta ABD’de sağlık reformu üzerine yürütülen faaliyetler olmak üzere konuyu örnekleri derinlemesine inceleyerek açıklamışlardır. Firma bünyesinde yer alan güç ise yöneticiler ile işverenler arasında ve yöneticiler ile diğer hissedarlar arasında olan güç ilişkisi olarak ifade edilmiştir. Bu konuda şirketin kar amacına yönelik hareketinin yanı sıra yöneticilerinde kendi amaçları peşinde koşabilecekleri ifade edilmiştir. Eksik ve asimetric bilgi ile oy hakkı olan hissedarların rasyonel bilgisizliğinin, üst düzey yöneticilerin kendi çıkarlarını şirket çıkarlarından daha çok öncelemelerinin önünü açtığı belirtilmiştir. Bunlarla birlikte şirket içinde çalışan ile işveren arasındaki ilişkinin de demokratik bir ilişki olmadığı yöneticilerin şirket sahiplerine karşı sorumlu olmalarının otokratik yönetimler doğurduğu ifade edilerek söz konusu kişilerin çalışan kesime de sorumlu olması halinde işyerlerinin üretim ve yönetimine yönelik farklı uygulamalar olabileceği ifade edilmiştir. İktisadi demokrasinin yaşandığı Mondragon kooperatifi örneğini veren yazarlar, ders kitaplarında alternatif yönetim şekillerinin hiç tartışılmadığı vurgusunu yaparak bu durumun kapitalist firma yapısının devamlılığı için açıklayıcı bir durumda olduğunu ifade etmişlerdir.

Özet bölümünde ise güç sorununun ders kitaplarında göz ardı edildiğini ifade ederek firmaların kendine herhangi bir avantaj sağlayacak politik bir girişimde bulunmadığını ironik bir şekilde ifade etmektedir. Bu durumla birlikte firma bünyesindeki gücünde göz ardı edildiği ve ders kitaplarının, öğrencilerin geleneksel otokratik kapitalist firmanın alternatifi olmadığı fikrine inanmalarını beklediğini belirtmişlerdir.

İlave okumalar bölümünde ise yazarlar, McLean ve Elkind'in (2003) Enron şirketinin yükselişi ve çöküşünü anlattıkları kitabı, Joel Bakan'ın (2004) "Şirket: Patolojik Bir Kar ve Güç Arayışı" kitabı, Harry Glasbeek'in (2002) şirket gücünü ele alan kitabı tavsiye edilmiştir. İşgücünün yönettiği firmalara ilişkin John Bonin, Derek Jones ve Louis Putterman'ın (1993) "Üretici Kooperatiflerine Dair Teorik ve Ampirik Çalışmalar: İleride Birgün Bu Çalışmalar Buluşacak mı?" adlı makalesi tavsiye edilmiştir.

7. Piyasa Yapısı ve Etkinlik-Ya da Her Şeye Rağmen Tam Rekabet Neden O Kadar Tam Değil? (Altıncı Bölüm, ss: 203-252)

Bu bölümde yazarlar, standart metin başlığı altında piyasa etkinliği için rekabetçi piyasaların varlığının ana akım ders kitaplarında yer almasını konu almaktadır. Firma yapısının ve genel etkinliğin piyasa yapısına bağlılığını açıklamaya yönelik olduğu savına sahip yazarlar, bu bölümde tam rekabet piyasası, tekel piyasalar ve diğer rekabetçi olmayan piyasaların işleyişi hakkında bilgi vermektedir.

Eleştirel metin başlığı altında yazarlar, üçüncü bölümde anlattıkları arz ve talep modellerinin tam rekabet haricinde uygulama alanı bulamayacağı gerçeğinin yanı sıra bu bölümde başka sorunlara da değinmektedir. İlk olarak tam rekabet piyasasının ideal bir piyasa yapısı olduğu görüşünün ciddi anlamda kusurlu olduğu belirtilerek, tam rekabetin etik olmayan adil çıktıya sebep olabileceği ifade edilmiştir. Adil olmayan bir şeyin ise ideal olup olmayacağı sorusu sorularak konu incelenmiştir. İkinci durumda, tam rekabetin sadece statik etkinliğe odaklandığımızda ideal olduğu ifade edilerek, statik etkinliğin dinamik etkinlik kadar önemli olmadığı belirtilmiştir. Bu konuya ilişkin yazarlar, tam rekabet ile inovasyonun büyük ölçüde bağdaşmadığını bu türden maliyetlere ancak oligopolistik karaktere sahip en çok kazanan firmaların katlanabileceğini ifade etmişlerdir. Üçüncü olarak, statik etkinlik açısından bile, tam rekabetin ideal olduğundan şüphe duyulması adına birçok sebep olduğundan bahsedilmiştir. Konuya ilişkin ikinci en iyi teorisi ile x etkisizliği ele alınmıştır. Yazarlar, bulgulara ilişkin ana akım ders kitaplarının delil sunmaktan kaçındığını ve konuya ilişkin çelişkili çalışmalar olduğunu belirtmişlerdir. Bunlarla birlikte, konunun analizi konusunda yasal çerçevenin değerlendirmeye alınmamasını da yazarlar eleştirmektedir. Yazarlar, daha önce belirtilen şirketlerin politik güçleri ve regülasyon ile deregülasyon

terimlerini bu bağlamda birlikte ele almaktadır. Yazalar, konunun açıklanmasına ilişkin geçmiş kriz tecrübelerine yol açan yasal düzenlemelerden bahsederek konuyu örneklerle ifade etmişlerdir.

Sonuç bölümünde, daha önceki bölümlerde genel rekabetçi piyasaların gerçek dünyadaki yaygınlığı ile modelin öngörülerinin genelleyici uygulanabilirliğiyle meşrulaştırıldığı şeklinde savların reddedildiği belirtilerek bu bölümde ise bu tür vurguların, hükümet politikalarına rehberlik etmek üzere kullanılabilen ideal bir piyasa türü olarak rekabetçi modelin kullanılabilirliği üzerinde meşrulaştırıldığı savı reddedilmiştir.

İlave okumalar için öneriler bölümünde ise, Joseph Stiglitz'in internet sitesinde yayınladığı konuya ilişkin yazıları önerilmiştir. Bununla birlikte eksik bilgi, balon ekonomiler, deregülasyonlar ve skandalları konu olan "The Roaring Nineties" (2003) kitabı tavsiye edilmiştir. Justin Fox'un etkin piyasa hipotezinin yükselişinin ve bu hipotezin başarısızlığının anlatıldığı "The Myth of the Rational Market: A History of Risk, Reward and Delusion on Wall Street" (2009) kitabı tavsiye edilmiştir.

Bölüm sonunda ek olarak varlık piyasalarının etkinliği incelenmiş ve yaşanmış finansal krizlere ilişkin bilgiler vererek etkinsizliğe ilişkin bilgiler incelenmiştir.

8. Dışsallıklar ve Aynı Andan Her Yerde Olan Piyasa Başarısızlığı (Yedinci Bölüm, ss: 255-284)

Bu bölüme ilişkin olarak yazarlar standart metinde, seçimlerin en iyi toplumsal sonuca yol açmadığını, bu seçimlerin diğer insanlar üzerinde hesaba katılmayan kim etkileri olduğunu ifade ederek bu durumun olması halinde piyasaların etkinsiz olduğunu ifade etmişlerdir. Ders kitaplarının bu dışsallıkların çözümüne ilişkin olarak sunduğu çözümleri kısaca ifade eden yazarlar bu bölüme ilişkin ders kitaplarının takip ettiği anlatım kısmını tamamlamışlardır.

Eleştirel metin başlığında ise yazarlar, dışsallıklar konusunun ders kitaplarında son bölümlerde sunulması ve bu sayede dışsallıkların üstünkörü bilgi vererek ele alınabilen önemsiz bir kusur olduğu izlenimi oluşturduğu izlenimlerini aktarmaktadır. Modern

ekonomide merkezi bir yer hak ettiğini iddia etmek üzere yazarlar, sera gazı emisyonları ve iklim değişikliği, tüketimdeki konumsal dışsallıklar olarak ele alınan dördüncü bölümde Easterlin paradoksu olarak ifade edilene benzer şekilde Robert Frank'ın (1997) "referans çerçeve" olarak sunduğu bir çeşit toplumda harcama yarışına girilmesi konusu, hava kirliliği, kurşun, kimya ve plastik endüstrisinden kaynaklı asbest hastalığı, işçilerin yaptıkları işlere ilişkin riskleri yanlış hesaplamaları, kanser salgını, dünya balıkçılığında yaşanan çöküş ve finans endüstrisindeki dışsallıklar olarak oldukça geniş örneklerle konu incelenerek ders kitaplarında ne denli önemsiz bir yer işgal ettiği ifade edilmiştir. Sunmuş oldukları örneklerde yazarlar oldukça geniş çalışmalara yer vermişlerdir. Yazarlar, dışsallıklar ile kar güdüsünün ilişkisine yer vererek, dışsallıkların yaygınlığı ve dışsallıklara etkin yanıtlar vermeyi engelleyen güç ve bilgi gerçekliklerini belirtmişler ve bu durumun ders kitaplarının asimetrik bilgi, şirket gücü ve vatandaşların örgütlenememesi durumlarını göz ardı etmesinin dışsallıklardan faydalanan dar çıkarıcı gruplara faydasını belirtmişlerdir.

Özet bölümünde ise dışsallıkların ders kitaplarında önemsiz ve uygun kamu politikalarıyla düzeltilebilecek ikincil bir konuymuş gibi sunumunu eleştiren yazarlar, bununla birlikte negatif dışsallıkların fiili önemi ve hükümetlerin dışsallıklara nasıl yanıt verdiklerinin analizi hakkında bilgi sunmamalarını eleştirmektedir.

İlave okumalar için öneriler bölümünde ise yazarlar geniş bir literatüre yer vermiştir. Robert Frank'ın (1999) tüketim dışsallıklarının etkilerini konu alan "Luxury Fever: Why Money Fails to Satisfy in an Era of Excess" kitabı, Gerald Markowitz ve David Rosner'in (2002) "Deceit and Denial The Deadly Politics of Industrial Pollution" ve David Michaels'in (2008) "Doubt is Their Product: How Industry's Assault on Science Threatens Your Health" endüstriyel kirleticilerin ve tehlikeli ürün imalatçılarının gaddarca davranışlarını konu alan kitapları, iklim değişikliği konusunu ele alan Frank Ackerman'ın (2009) "Can We Afford The Future" kitabı, dünya balıkçılığını ele alan Charles Clower (2006) tarafından ele alınan "The End of The Line: How Overfishing is Changing the World and What We Eat" kitabı, Robert Chernomas ve Ian Hudson (2007) tarafından Engels'in "toplumsal cinayet" kavramını ele aldıkları "Social Murder and Other Shortcomings of Conservative Economics" kitabı ve Arild Vatn (2005) tarafından ele alınan "Institutions and the Environment" başlıklı kitabı tavsiye edilmiştir.

9. Gelir Dağılımı Ve Marjinal Verimlilik Teorisi-Veya Elde Ettiğiniz Şeyi Hak ediyorsunuzdur (Sekizinci Bölüm, ss: 287-327)

Bu bölümde yazarlar, temel iktisadi amaçlardan olan eşitliğin etkinlik uğruna nasıl önemsiz olarak lanse edildiğini ifade ettikten sonra aynı şekilde gelir dağılımını ele alan konuların kitapların sonlarında verilmesini de bu amaç doğrultusunda değerlendirmektedir. Standart metin başlığı altında, üretim faktörlerinin neler olduğu ifade edilerek, tam rekabetçi işgücü piyasasında ücretlerin belirlenmesi ve ücret farklılıklarının sebepleri üzerinde durulmuştur.

Eleştirel metin başlığı altında yazarlar, marjinal verimlilik teorisine ilişkin tespit ettikleri sorunları ifade etmişlerdir. Bu konuya ilişkin Amerikalı iktisatçı J. B. Clark on dokuzuncu yüzyıl sonlarında çıktığı yapılan marjinal katkılarca belirlenen ödülleri kazanmanın, hem adil hem de kaçınılmaz olduğu görüşüne yer verilmiştir. Ana akım ders kitaplarının adalet argümanını açıkça reddettiğini ifade eden yazarlar, Clark'ın görüşlerine ise toprak ve sermaye sahiplerinin çıktığı yaptıkları katkının neler olduğu sorusunu sorarak eleştiri getirmektedir. Yazarlar, ana akım ders kitaplarında yer alan marjinal verimlilik teorisinin anlaşılır olmadığını ifade ederek konuya ilişkin Thurow'un (1975) görüşlerine yer vermişlerdir. İvır zıvır üreten bir işçinin gözlemlenebilir olduğunu varsayarak yöneltilen eleştiride, işçiye yapılan ödemenin her saat ve günlük marjinal ürünü kadar mı yoksa çalışma hayatı boyunca ortalama marjinal ürünü kadar mı ödeme yapılacağı konusunun muğlak olduğu ifade edilmiştir. Benzer şekilde aynı kıdeme sahip bir işçi grubunun aynı ücreti alırken, bu gruptaki işçilerden bazılarının diğerlerinden daha yüksek ürün yarattığı gözlemlendiğinde, gruplara mı yoksa bireylere mi marjinal ürünlerin ödeneceğini sormaktadır. Modelin ampirik olarak test edilmesine yönelik olarak rekabetçi modelin öngörülerinin birincisi olan aynı işi yapanlara tek bir piyasa ücreti ödenmesi ve ikincisi farklı nitelikli işçilerin aynı firmada çalışsalar bile farklı ücret almaları gerektiği konusunda aksine çeşitli deliller yazarlarca sunulmuştur. Yazarlar, adalet ve statünün çalışanlar ve toplum üyelerince önemli olduğuna ve bu unsurların göz ardı edilmesinin teorisinin aksamasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bireylerin toplum içinde statülerine verdikleri önemi anlattıkları 4. bölüme atıfta bulunan yazarlar, işgücü piyasaları tam rekabetçi olsalar bile işgücü arzının nispi konum mülahazalarından etkilenmesi sebebiyle, işgücü piyasasının etkin bir çıktı yaratacağının

garantisi olmadığını ifade etmektedirler. Yazarlar, rekabetçi işgücü modelini, işçi-işveren ilişkisi simetrik güçler olarak ele alması açısından eleştirmektedir. Eşit güç ilişkisi ile kastedilen, bu ilişkiye son verme açısından her iki tarafında eşit güce sahip olduğu ve bu kararın verilmesi halinde derhal bir iş ya da işçi bulunabileceği öngörüsüdür. Yazarlar, bu öngörünün doğru olmamasına sebep olarak piyasalarda bulunan ve friksiyonlar olarak adlandırdıkları şeyleri sunmaktadır. Yeni bir işin bulunması için zaman ve kaynağın gerekli olması belirli bir iş türünün tercih edilmesi, işe ve firmaya özgü nitelikler ve eğitimler gibi durumlar sebebiyle işverenlerin işçiler üzerinde potansiyel bir piyasa gücüne sahip oldukları ifade edilmiştir. Eleştirel metin bölümünde son olarak CEO ve yönetici ücretleri inceleyerek marjinal verimlilik argümanı eleştirilmiştir. Konuya ilişkin şirket başarıları ile üst düzey yöneticilerin ücretleri arasında zaman içerisinde de ampirik açıdan güçlü ve tutarlı bir ilişki olmadığı ifade edilmiştir.

Sonuç bölümünde yazarlar, tam rekabetçi modelin kullanışlı olduğu konusunda kabullerini sunmakla birlikte hiç değiştirilmeden olduğu gibi alınırsa ciddi noksanlara sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Ders kitapları yazarlara göre, mevcut delillere rağmen tam rekabetçi modelin öngörülerini olduğu gibi kabul etmektedir.

İlave okumalar için öneriler bölümünde ise yazarlar, Cambridge sermaye tartışmasına ilişkin güncel ve teknik olmayan Cohen ve Harcourt'un (2003) makalesi, neoklasik teorinin mantıksal açıdan tutarsız olduğunu göstermesi açısından Naples ve Aslanbeigui (1996) tarafından yürütülen tartışmaya ilişkin çalışma, hisse senedi opsiyonlarına ilişkin Hall ve Murphy'nin (2003) çalışması, nispi konumun önemi ve bunun tam rekabetçi piyasaların etkisizliği açısından çıkarımlarına ilişkin Robert Frank'ın (2005) kısa köşe yazısı ile Frank ve Cook'un (1995) "The Winner-Take-All-All Society" kitabı, monopson konusunda Manning (2003), ve Heilbroner ve Thurow'un (1998) "Economics Explained" gelir dağılımının yanı sıra zenginlik dağılımını da ele alan iktisada giriş kitabı tavsiye etmişlerdir.

10. Hükümet, Vergilendirme ve Gelirin (Yeniden) Dağıtımı: Hakkaniyetli Bir Toplum Tek Kelimeyle Çok Mu Pahalıdır? (Dokuzuncu Bölüm, ss: 329-366)

Bu bölüm ilişkin standart metinde, vergilendirmenin iktisadi kararlar adına maliyeti ifade edilerek vergi yükünün uluslararası bir karşılaştırmasına yer verilmiştir. Devamında gelir ve servet dağılımı konusuna ilişkin teorik bilgiler verilerek servet dağılımının ders kitaplarında genellikle göz ardı edildiği ifade edilmiştir. Yoksulluk kavramının da açıklandığı bu bölümde gelirin yeniden dağıtım konusuna değinilerek bölüm tamamlanmıştır. Gelirin yeniden dağıtım konusunun sağlayacağı fayda olarak daha fazla eşitlik ya da toplumsal hakkaniyet olarak belirtilmesinin yanı sıra bu dağıtım sırasında etkinlik kaybının oluşacağı ifade edilmiştir.

Yazarlar konuya ilişkin eleştirel metin bölümünde, tespit ettikleri temel 3 sorunu incelemektedir. Yazarlara göre ilk olarak, ders kitapları genel olarak hükümet eylemlerine özel olarak ise gelirin yeniden dağıtımına karşı üstü kapalı bir ön yargıya sahiptir. İkinci olarak, Politikaların iyi tasarlanması halinde, pek çok ülkenin yoksulluk ve eşitsizlik konusunda ekonomik büyüme açısından herhangi bir maliyete katlanmaksızın büyük oranda ilerleme kaydedebileceği ifade edilmiştir. Üçüncü ve son olarak ise yazarlara göre, ders kitaplarının göz ardı ettiği birçok delilin, toplumsal ve iktisadi eşitsizliklerin sorumlusu olarak büyük sağlık ve beklenen yaşam süresi eşitsizlikleri olduğunu gözler önüne sermektedir.

Yazarlar birinci eleştirilerine ilişkin pareto optimal dağılımını konu almışlardır. Ders kitaplarını yazarlar, bu etkinlik tanımını ifade ederken başlangıçta yer alan gelir dağılımını önemsemediği ve bu sayede pareto artışlarında değer yargıları olarak sunmanın kolaylaştığını ifade etmektedirler. Yazarlar ikinci eleştirilerine ilişkin olarak ise, yüksek vergilemenin verimliliği düşürdüğüne yönelik kabulün ampirik delillerden yoksun olduğu ifade edilmiş, aksine ampirik delillerin eşitlik ile etkinlik arasında negatif yönlü bir ilişki ortaya koymadığı ifade edilmiştir. Yazarlar üçüncü eleştirilerine yönelik olarak ise, gelir eşitsizliğinin gelir seviyesi farklı gruplar arasında sağlıklı olma yönünden ayrılmaya sebep olduğu ifade edilmiştir. Konunun açıklanmasına ilişkin olarak yazarlar, ülkeler nezdinde karşılaştırmalar ve bireylerin gelirleri ile koroner kalp hastalığı ölüm riskine ilişkin ilişkileri ortaya koyan yerel, ulusal ve uluslararası ampirik çalışmalara yer vermişlerdir.

Özet bölümünde yazarlar, ikna edici bir delil bulunmamasına rağmen, ders kitaplarının etkinlik ile eşitlik arasında bir değiş-tokuş ilişkisinin var olduğuna yönelik görüşlerini

değerlendirmişlerdir. Ana akım ders kitaplarının dünya görüşünü statükonun dünya görüşü olarak tanımlayan yazarlar, ders kitabı yazarlarının hem ülkeler kapsamında hem de ülkeler arası mevcut güç ve servet dağılımına karşı çıkan tipte soruları gündeme getirmekten imtina ettiklerini ifade etmişlerdir.

İlave okumalar için öneriler bölümünde yazarlar, Peter Lindert'in (2004) Challenge Temmuz-Ağustos sayılı dergide yer alan röportaj ve makalelerini, Marmot'un (2004) insan doğasını ve toplumsal yapımızı anlamaya yönelik "The Status Syndrome: How Social Status Affects Our Health and Longevity" kitabını ve Wikinson ve Pickett'in (2009) eşitsizliğin toplumlar üzerindeki etkisini konu alan "The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better" kitabını tavsiye etmişlerdir.

11. Pembe Gözlükler Olmadan Ticaret ve Küreselleşme (Onuncu Bölüm, ss: 367-404)

Yazarlar bu bölüme ilişkin olarak, küresel ticaret ve serbestleşme konularını incelemişlerdir. Standart metin başlığı altında, tarife korumaları ve ithalata yönelik bilgi verilerek serbest ticaret argümanına ilişkin dünya ekonomisinde etkinlik artışı sağlayacağı ifade edilmiştir. Bunun yanı sıra yurtiçi üretimin ithalata karşı korunmasına yönelik olarak, milli savunma, küçük işletmelerin varlığı, yıkıcı ticari rekabetin önlenmesi gibi sebeplere yer verilerek bazı durumlarda tarifelerin olumlu yönleri olduğu ifade edilmiştir.

Eleştirel metinde ise yazarlar, ders kitaplarının sunduğu uluslararası ticarete ilişkin modeli ilk olarak tarifelerin analizi yönünden incelemişlerdir. Tarifelerin kaldırılması sonucu, ekonominin bir dengeden diğerine anında ve maliyetsiz geçeceği öngörülmektedir. Bu varsayımı yazarlar, ticaret politikasında yaşanacak bir değişiminin sonucunu tasvir etmek adına yapıldığını ancak gerçekte ekonominin üretim olanakları üzerinde bir noktadan diğerine sıçramayacağını, üretim faktörlerinin ithal ikameci sektörden ayrıldıktan sonra, üretim olanakları eğrisinin altında bir yol izleyeceğini ve diğer sektörlerde yeniden istihdam edilmeden önce muhtemelen bir süre kayıplar yaşanacağı ifade ederek eleştirmişlerdir. Serbest ticaret argümanını yazarlar, belirli kişilere sağladığı fayda sebebiyle toplumun tümünün bir kazanımı sayılamayacağı, ders kitaplarının serbest ticarete ilişki olarak da gelir

dağılımı ve eşitsizlik konularını göz ardı etmesi sonucu bu çıkarımın hatalı olacağını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak yazarlar, niteliksiz iş gücü ve düşük ücret yapısına küresel ticaretin yaptığı etkiyi ifade ederek bu durumun gelir eşitsizliğine yaptığı katkıyı ortaya koymuşlardır.

İkinci olarak ise şirketlerin teknolojilerini beraberinde götürerek gelişmekte olan ülkelerde yatırım yapmalarını ele alan yazarlar, bu durumun gelişmiş ülkelerde, kişilerin işlerini kaybetmeleri ve ücret baskısının artmasına yol açacağını ifade ederken teknoloji sahibi şirketlerin maliyetleri daha azaltarak üretimini yapması sebebiyle gelir artışı yaşamasının mümkün olacağını ifade etmişlerdir. Bu durumda, gelişmiş ülkede toplam gelirin artmasına karşın ulusun tamamının daha iyi durumda sayılamayacağı ifade edilmiştir. Bununla birlikte, belirli bir endüstriyel malın üretimine ilk başlayan ülkenin, piyasaya rakip olarak girmek isteyen ülkeye nazaran daha düşük ortalama maliyetlere sahip olacağını ifade edilmiştir. Bu durumu yazarlar, rekabete katılmak isteyen ülkenin artan getiriler ve üretime zaman açısından avantajlı başlayan ülkenin azalan ortalama maliyete sahip olması sebebiyle, uluslararası ticareti konu alan Ricardiyen modele bir eleştiri olarak sunmuşlardır.

Ders kitaplarında eksik olan hususları yazarlar, dışsallıklar, üretime ilişkin bilgi eksikliği, adil ticaret ve ürün sertifikası, gerek küresel ticari aktörlerin gerekse büyük ve küçük devletler arasındaki ikili ticaret antlaşmalarına dayanan güç ilişkileri olarak ifade etmişlerdir. Dışsallıklar konusunu yazarlar, daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi bütün dünyayı ilgilendiren sera gazı salınımı, küresel ısınma gibi bütün dünyayı ilgilendiren konular olarak tanımlamışlardır. Üretime ilişkin bilgi eksikliğinin konusunu ise, küresel ticaretin çokuluslu şirketlere üretim yönünden sağladığı faydaların üretim koşullarının göz ardı edilmesi yönü vurgulanarak ifade edilmiştir. Buna göre yazarlar çocuk işçiler, işçi ölümleri gibi konuların küresel ticarete göz ardı edildiğini ve ders kitaplarının bu konulara değinmediğini belirtmişlerdir. Güç ilişkileri, daha önceki bölümlerde yer alan açıklamalara paralel olarak, küresel ticaret aktörlerinin eşitler arası ilişkiye sahip olmadıklarını, güç dengesizliğinin ise küresel ticareten elde edilen faydayı doğrudan etkilediği ifade edilmiştir.

Özet bölümünde yazarlar, ne serbest ticaretin ne de herhangi bir sınırlı ticaret biçiminin lehine gerekçeler sunmadıklarını, iktisat teorisinin, belirli bir ülkede yaşayan

insanların bakış açılarına göre hangi tür ticaretin en iyisi olduğunu ispatlayamayacağını ifade etmişlerdir. Değer yargılarının iktisattan soyutlanmasının mümkün olmadığını belirten yazarlar, ancak iktisat teorilerinin, alternatif politika sonuçlarının anlaşılması ve kimlerin kazanıp kimlerin kaybedeceğini anlamak adına yardımcı olabileceğini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yazarlar, ders kitabı iktisadının dışsallıklar, bilgi sorunları, güç eşitsizlikleri gibi bir takım küreselleşmeye ilişkin hususları geçiştirdiğini ifade etmişlerdir.

İlave okumalar için öneriler bölümünde yazarlar, Driskill'in "Why Do Economists Make Such Dismal Arguments About Trade" adlı kısa makalesini, Dunkley'in serbest ticaret doktrini ve ticaret ve gelişmeye ilişkin çalışmalarını, Hudson ve Hudson'un adil ticareti konu olan çalışmaları ile Mara Fridell, Hudson ve Hudson'un kahve şirketlerinin adil ticareti nasıl baltaladıklarına yönelik çalışmalar önerilmiştir.

12. Sonuç (Onbirinci Bölüm, ss: 405-424)

Sonuç bölümünde yazarlar, kitap içerisinde yönelttikleri eleştirilerin temel öğelerini derlemişlerdir. Yazarlar, pozitif-normatif iktisat ayrımına yönelik eleştirilerini belirterek iktisadın sınırlı kaynaklarla sınırsız ihtiyaçları tatmin etmesi tanımını bile değer yargılarına dayandığını ifade etmişlerdir. Rasyonel birey kavramını eleştiren yazarlar, bireylerin rasyonel kararlar vereceğine yönelik görüşteki aksaklıkların davranışsal iktisat yazınında yer bulduğu fakat ders kitaplarında yer almadığını ifade etmişlerdir. Eşitlik-etkinlik amaçları arasındaki ödünleşmeye değinen yazarlar, kazananların kaybedenleri telafi edebildiği ve hala bir bütün olarak iyi oldukları müddetçe toplumsal faydanın artacağını öngören görüşü ise ikna edici bir açıklamadan yoksun olarak görmektedirler. Ders kitaplarının "Daha fazla daha iyidir" varsayımını da yazarlar, okuyucuları büyüme yanlısı bir tüketim perspektifini yönlendirmeye davet ettiğini ifade etmektedir. Ders kitaplarında yer alan bir modelin kullanılışlığını ise yazarlar, model varsayımlarının gerçekçiliği ile değil de öngörülerin kesinliğiyle değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmesi yönünden eleştirmektedir. Yazarlar ders kitaplarının, genelde rekabetçi modelin her türlü soruyu yanıtlayan genelleyici bir model varsayımını desteklemek için bu yolu tercih ettiğini ifade etmektedir. Tam rekabetçi piyasa modeline aşırı yoğunlaşılmasını ise yazarlar, piyasa temellendiriciliği lehinde devlet müdahalesi ve regülasyon aleyhinde bir yanlılık olarak açıklamaktadır. Güç unsurlarının

tercihlerin farklılaşması konusunda ihmal edildiğini ifade eden yazarlar, rasyonel birey olgusunu da bu açıdan değerlendirme konusunda ders kitaplarının ihmalini ortaya koymaktadır. Gezegenin yüzleştiği ekolojik krizin küçümsenmesi noktasında da ders kitaplarına eleştiriler yönelen yazarlar, dışsallıkların istisnai durumlar olmadığını ve göz ardı edilemeyecek kadar önemli iktisadi konular olduğu ifade etmişlerdir.

Sonuç bölümünde ilave okumalar için öneriler başlığı altında yazarlar, Aldred'in (2009) "The Skeptical Economist" kitabını, Fullbrook'un (2008) "Pluralist Economics" kitabı ve Moshe Adler'in "Economics for the Rest of Us" kitabını okuyuculara tavsiye etmişlerdir.

Genel Değerlendirme

Hill ve Myatt tarafından yürütülen çalışma; zengin kaynakçası, düşündürücü ve farklı perspektifler sunan örnekleri, ana akım ders kitabı iktisadının ele aldığı konulara yönettiği kapsayıcı eleştiriler sebebiyle girişte belirttiği ana akım ders kitabı iktisadının değer yargılarını ortaya koyma ve alternatif değer yargılarını belirtme hedefini ulaşmıştır.

Ana akım ders kitaplarının içeriklerinde gelir dağılımı, vergileme gibi başlıklara çalışmaların en sonlarında verilmesinin bir tür düşüncüyü öteleme amacına hizmet ettiği ve ana akım ders kitabı iktisadının piyasa modeline ilişkin etkinlik amacını yüceltme de bir araç olduğu kitapta belirtilmiştir. Bu görüşün aksine incelenen kitapta da ana akım ders kitabı içerik sıralaması takip edilerek bu konular yine sonlarda yer almış ve bu açıdan ortaya koyan düşüncenin aksine bir yöntem izlenmiştir. Bu durumun bir yansıması olarak birbirleriyle sıkı ilişki kurulan bölümler, sıralı olarak sunulmamış ve kitabın temel savı bütüncül olarak ifade edilememiştir.

İncelenen bu kaynak genel olarak; zengin kaynakçası ve ele aldığı konuları örnek ve kanıtlarla açıklayan yapısı dikkate alındığında karışık bir yapı izlemesine rağmen teorik ve pratik açıdan zengin bir eleştirel iktisat kitabı niteliğindedir.